

Aleksandras Žarskus

Pokalbis su Aleksandru ŽARSKUMI,
išklostytas Liudviko GIEDRAIČIO

Manau, jeigu atskleistume bent pagrindines šio pavadinimo dviejų žodžių (vardo ir pavardės) reikšmes, pasiekiau tikslą. Daugelis žmonių, matančių Jus iš šalies (gal – iš tolo), klausia ir neranda atsakymo, „kas Jis“. Esu girdėjęs pačių jvairiausių atsiliepimų: dvasinis vadovas, kultūrinis didvyris, horoskopinis mąstytojas, išmintingas žmogus...

Daraktorius. Kaip caro laikais pirminiu pažinimo šaltiniu mokė daraktoriai, taip ir mus su Algirdu Patacku žmonės vadino, o mums tas pavadinimas patiko. Pradžioje (nuo 9-ojo dešimtmečio vidurio) slaptai, kaip ir daraktoriai, pušiau pogrindyme – Kaune, Marijampolėje, Panevėžyje, Alytuje, Druskininkuose ir kitose vietovėse šnekėdavom žmonėms zakristijose, bažnyčiose „ant viškų“ po pamaldų, buituose – apie lietuvių tautinius pamatus: mūsų kilmės, proistorės, savimonės klausimais. Svarbiausia atrodė suvokti, kas mums teikia gyvastį, kas sąlygoja Lietuvos tėstinumą, kur ta mūsų „gyvoji šaknis, žalioji rūta“, kurios dėka lietuvių daugybės negandų amžiaus išliko savimi. Ieškojom pagrindo, ant kurio galima būtų statyti visą mūsų kultūros pastatą. Atrodė svarbu teigti, kad yra dvi Lietuvos: mūsų pavadintoji Daukanto Lietuva, ta gilioji versmė, nemotoma, bet gilius savimonės, tvirta ir darbštī – būtent šia, mums atrodė, gyvas esti lietuviškumas. Kita – išorinė, formos, istorinė ... Ji mums mažiau rūpėjo.

Kas gi, Jūsų supratimu, teikė mums tą gyvastį, sąlygojo Lietuvos tėstinumą?

Mes tai jvardijom esős arba *doros*, *vidine* kultūra. Tokios kultūros neturi didingų pastatų, rūmų, piramidžių, šventyklių – formos dalykų. Tai vadinamosios pagrindo, paramato kultūros. Dorinis pamatas ir sąlygojo mūsų išlikimą. Tą pati kalba liudija. Atsiverskit Lietuvių kalbos žodynā, suraskit žodžius su šaknimi *skaist-* – jų ten yra daugiau kaip šimtas! Akivaizdu, kad skaistumo sąvoka buvo gana reikšminga.

Kokia, Jūsų supratimu, šios sąvokos prasmė?

Tai plačiai vartota sąvoka: skaistus veidas, skaistus būdas, rūbas, ežeras, skaisti siela, pasak D. Poškos, skaisti ir kalba... Apskritai, skaistumas reiškė išorinio grožio (spindintis, šviesus, skaidrus, tyras) ir vidinio (doras, taurus, garbingas, malonus) dermę. Netgi yra tokis žodis – *skaistaturgis* (paskutinis turgus prieš Kalėdas, į kurį suvažiuodavo jaunimas). Skaistumas buvo lemiamas tautos bruožas. Skaistumo sąvoka buvo taikoma ne tik mergelei ar vaikams, bet ir senoliams. Apie tai liudija pirmosios saujos bėrimo papro-

tys. Pradedant sėją, pirmają saują išberdavo skaistus žmogus: vaikas arba senelis. Skaistumo, skaitybės negalima pažinti su nekaltybe. Žodis *nekaltybė* – naujadaras. Šio žodžio paaiškinimui nėra nė vieno saknio iš gyvosios kalbos. Jo nėra ir vestuvių oracijose. A. Juškos užrašytose vainiko padavimo oracijose nuotaka nė karto nepavadinta *nekalta* užtat net dylikai kartu ji ar rūtų vainikas pagerbtį žodžiu *skaistus*. Vestuvės nereiškė *skaistos praradimo*. Tai rodo prikeltuvį dainos ir vainikėlio saugojimo papročiai. Skaistumo sąvoka buvo taikoma visiems, nepriklausomai nuo amžiaus ar šeimyninės padėties. Skaistumas – tai dora, padorumas visose žmogaus veiklos srityse. Tai, ką skaistus žmogus **daro** (*daryti* – *dara, dora*), viskas yra **dora**, padorus. Pasak Vyduno, tik skaisti tauta galėjo ne vien atsilaikyti 200 metų prieš kryžiuočius, bet ir juos jveikti.

Rūpėtų išsamiai išsiaiškinti tą Jūsų suformuluotą skaistos kultūros reikšmę, nes, atrodo, daugeliui ji nesuprantama, nesuvokiamą taip, kaip Jūs to norėtumėt.

Senoji baltų, kaip ir kitos pagrindo kultūros, buvo protinė, daugiau instinktyvi ar pasąmoninė nei sąmoningai suvokta. Todėl irstant senajai gyvenimo sanklodai ji beveik išnyko ir visai išnyks, jei jos neperkeisim į sąmoningą, vertybinių lygi, nepritaikysim, neaktualizuosim dabantye. Tad tyrinėdami protėvių pasaulį, mes pirmiausia siekiame ją lyg pratęsti, perkelti į mūsų dienas – jau kaip įsisąmonintą kokybę. Naujai suvokta skaistos kultūra turėtų būti pagrįsta ir asmeniniu sąmoningumu, ją iš dalies būtų galima palyginti su tuo, kas Rytų kultūrose vadinama nušvitimu ar prašviesėjimu.

Vienoj paskaitoj (1990–02–04) teigėt: nepakanka šnekėti lietuviškai, kad būtum lietuvis, reikia dar išlaikyti mūsų nugarkaulį. O tas nugarkaulis (ir vėl) – skaista...

Kai lietuvis praranda skaistumą, dorumą, padorumą, labai greit „sugenda“. Lyg tas baravykas: išneše iš miško, ir per tris dienas sunyko. Senieji skaistumo, dorumo reikalavimai buvo, kaip minėjau, paprotiniai, paremti labiau bendruomenine nei asmenine atsakomybe, todėl kai tokis žmogus „ištruksta“ iš papročių, lieka tarsi be nieko, be apsaugos. Tada atsiranda didelis pavojuς greitai sugesti, nes trūkstant asmeninio sąmoningumo jis lengvai prisiima įtakas. Todėl buvusias dorines vertybes būtina „pakelti“ iki sąmoningo jų suvokimo. Pirmas žingsnis j tai – suvokti, ar ta skaista gerai, ar negerai, reikalinga ar ne, ir pasirinkti: *esu būtent šioj barikadų pusej*. Tada argumentas, kiek skaistos buvo, kiek ne, lieka nebe tokis svarbus. Svarbiausia,

kad aš pats esu šitos kultūros pusėje. Sparčiai perkainojamų vertybų laikais turim pirmiausia pasirinkti, išsakyti savią poziciją ir tuo gyventi.

„Skaista – esmės savoka, sujungianti atskiras žmogiškosios būties dalis į bendrą visumą. Ji – sąmonės šviesa, lemiamomis ir pavojingomis persilaužimo akimirkomis padėdavusi sėkmingai pasiekti šviesesnės būties krantą“ („Virsmai baltų kultūroje“, p. 23). Jūsų knygose daug ypatingo skaiostos sureikšminimo...

Sekant gelmine psichologija, galima ją pavadinti trečiuoju centru, stebinčiuoju, kuris tik stebi, nedalyvauja, tačiau yra suvokiantysis.

Betgi tai – nebent Dievas: stebi, suvokia ir nedalyvauja ...

Galima ir taip sakyti. Kiekviename žmoguje yra tai, kas dieviška, vadinamoji dieviškoji kibirkštis, kurią visai tinkta vadinti ir skaista ar skaistumu.

Tad Jūs teigiat, kad mūsų protėviai, daugiau ar mažiau sąmoningai, būtent ja ar su ja, šia kibirkštini, ir gyveno?

Tą, mūsų nuomone, liudija kalba, papročiai ir pirmieji kitataučių atsiliepimai apie lietuvių būdą.

Kita Jums itin reikšminga savoka, apibūdinanti mūsų tradicinę kultūrą – esmės: esam esmės kultūros tauta...

Esmė – tai vidinis gyvenimas, gaivumas, dora. Esmės kultūra visada yra jauna ir gyvybinga. Akivaizdu: jei ir šian dien Lietuvoje sustiprės gyvybingoji, daukantiškoji, esmiškoji srovė, ji išliks kaip tauta, o jei ne – jšilies į bendrą Europos tautų katalą ir išnyks.

Siekiant dalyvauti toje „daukantiškoje srovėje“?

Norisi tuo tikėt, tačiau kiek dalyvaujam, kiek ne, parodys ateitis. Manau, kad Daukantas negalvojo apie kokį „dalyvavimą“, o vedinas vidinio poreikio dirbo...

Vilniuje Jus pažinom nuo 1988 metų, kai čia pradėjot viešas paskaitas Mokytojų namuose. Didžioji salė ten tada lūžte lūžo. Palyginti daug žmonių Jūsų paskaitas lanko ir dabar. Kaip manot, kodėl?

Matyt, yra poreikis, juk pasiūla priklauso nuo paklausos. Ne vienas man yra pasakės: virsmo savoka padėjo išlikti gyvam.... Daug kas teigė: pasiklausau Jūsų paskaitų – ir išsprendžiu savo problemas... Paskaitose stengiuosi gvildinti pirmiausia pasaulėžiūros klausimus: kam žmogus gyvena, kaip jis gyvena, kas yra gyvenimas... Kai žvelgiama plačiau, kasdienės problemos, rūpesčiai, atrodę neįveikiami, apšvesti kita šviesa, iجاuna perspektivą – lengviau išsprendžiami. Kitas požiūris tarsi praplečia erdvę, ir žmogus pats gali susidoroti su gyvenimo sunkumais. Svarbu gal tai, kad aš nekalbu apie kokį nors konkretų „išsigelbėjimo“ metodą, bet tik nušviečiu gyvenimo ir gyvybės principus, tarpusavio santykius, o kaip gyvent, reikia susivokti patiemis. Kai žmogus tampa platesnių pažiūrų, jam lengviau tai padaryti. O yra ir prisirišusių, savotiškų „fanių“, kuriuos raginu atsisakyti to.

Kartais Jūs šnekate lyg kunigas, kartais lyg psichologas, kartais kaip etnologas, vis – įtaigai, dažnai – tarsi užsimiršdamas... Ar šnekėjimas Jus išvargina?

Beveik niekada. Kartais tikrai užsimirštu, nejaučiu nei savęs, nei laiko, tik žiūriu, kad reikia jau baigt... Mūsų senieji papročiai buvusiu pavidalu tampa nebetinkami, reikia „išlukštenti“ juos, ieškant jų etinės, psichologinės – ir visokeriopos prasmės, reikia pažvelgti į juos kitu požiūriu. Tam reikia ir etnologinių, ir etinių, ir religinių, ir psichologinių, ir kitų mokslo sričių žinių.

Ar tos paskaitos keičia ir Jus?

Be abejo. Prieš keletą metų viešai sakiau, kad ilgą laiką buvau fariziejus: labai skrupulingai skelbiau moralinius, dorovinius principus, smerkiau jų nesilaikančiuosius. Dabar, giliau suvokęs esmės ir formos santykį bei žmogaus gyvenimo žemėje prasmę, tapau daug atlaidesnis ir pakantesnis, bet esminiai principai išliko.

Vienoj paskaitoj (1989-11) ilgai aptarinėjot dvasios ir materijos santykio („pirmumo“) klausimą, bet išvada buvo tokia: svarbiausia – išsiaiškinti, kaip gyventi, o kas ten pirmenis ar antrinis – tuščias dalykas. Kokie dabar Jūsų žodžiai apie tai?

Dabar sakyčiau: nėra nei „pirminio“, nei „antrinio“, yra viena substancija; dvasia ir materija – tik skirtinių jos pasireiskimai. Mūsų laikais fizikai kalba apie dinaminį, arba fininį, vakuumą, Tuštumą didžiaja raide. Tai ta Esmė, iš kurių viskas gimsta ir į kurią sugrįžta. Mūsų pavidalai – tik laikina forma, tam tikra prasme, regimybė. Svarbiausia yra – kaip gyventi. Visos tiesos yra žmogaus ieškojimo kelias, kaip gyventi. Būtent prasmės ieškojimo klausimas ir „daro“ žmogui žmogumi, išskiria iš kitų gyvujų ir, drįstu sakyti, parodo jo sąmoningumą. Dabartinio žmogaus sąmonę dažniausiai valdo baimė, nerimas, nes sureikšminama materija, kūnas. O dar Vydūnas sakė: su kuo susitapatins, tuo ir pats tapsi, su pragaištančiu (su kūnu) sutapsi, su juo kartu ir pragaži. Taigi žmogui reikia save pajauti esant ne tik kūnu. Gyvenimo įvairovei, kuri kartais gana skaudi, žmogus gali atsiverti tik tada, kai igyja tą nematomą – dvasinę – pagrindą, kai jaučia save kaip dvasinę būtybę, sielą, kuri gyvena kūne. Tada žmogus įgauna pasitikėjimo, kad yra, buvo ir bus. Štai tokio pagrindo, savęs, savasties, savosios esmės ieškojimas ir suradimas, manau, yra vienas iš pagrindinių šiuolaikinio žmogaus uždavinii. Kai jis šitą pagrindą suranda, tampa kitos pasaulėjautos, kitaip priima, ką jam gyvenimas teikia: džiaugsmus ir skausmus, netektis ir laimėjimus, gimimo, mirties klausimus. Manau, kad gyvenimo kokybę priklauso pirmiausia nuo pasaulėžiūros.

Ar ne todėl apie visas savo knygutes teigiate, kad jos pasaulėžiūrinės?

Taip. Man svarbiausia esminiai dalykai: pasaulėžiūra, pasaulėvoka – pirmiausia.

Betgi lemia ir aplinkybės. Ar nemanot, kad gal perdaug reikšmės teikiate tai pasaulėžiūrai, pasaulėvokai...

Nemanau. Nes ir šiuolaikinė teorinė fizika kalba apie vadinamąjį penktąją, informacinę, dvasinę sąveiką, kuri liudija, kad viskas prasideda nuo minties, sumanymo, sva-
jonės, plano, projekto... Nuo to, kur ir kaip mane mintis veda, priklauso ir mano gyvenimo tékmė. Jei aš apie gyve-

nimą mąstau siaurai, su dideliu nerimu, tada ir protas, pasak patarlės, gali išvesti iš proto. Kai žmogus susikuria, jo požiūriu, nepajudinamas tiesas, tiki jomis – užsidaro savo įsitikinimų sistemoje, gyvena joje lyg kalėjime ir nemato jį varžančių sienų...

Betgi „pasaulėvoka“ ir yra tam tikru įsitikinimų sistema, praktiškai – tas Jūsų įvardytasis kalėjimas...

Teisingai Jūs pasakėt. Bet reikia susivokti: arba esu tame kalėjime, į kurį mane „jkiša“ mano kultūrinė aplinka, tada negaliu iš jo ištakuti, arba pats tą kalėjimą pasistatau. Jeigu pats jį pasistatau, tada, kai jis man per ankštas, pats galiu ji sugrąuti ir statyti erdvesnį. Protas konstruoja įvairias įsitikinimų sistemas, tačiau jos tampa kalėjimu, jei nesuvokiu, kad protas yra tik įrankis.

Vis dėlto – kaip gi mums reikia gyventi?

Dažnai sakau, kad žmogus turi būti tekantis. Kaip upė: ta pati, o vis kitokia, kažką atneša, kažką nuneša, atsinaujina. Išgyvenimus, skaudulius reikia priimti, praleisti per save, padékoti už juos ir – paleisti, nekrautti savyje. Girdėjau pasakojant apie motiną, pokariu palaidojusią penkis sūnus, kritusius kovoje: guli kryžiumi ant paskutiniojo sūnaus kapo, verkia, tačiau netekėti priima: „Ačiū Dievui ir už šitą kryželj...“ „Visą mielą naktelę praverkiau...“ – iš tautosakos lobyno. Tai esmės, vidinės kultūros bruožas – iškentėti, išverkti ir – paleisti, nenešioti savyje sunkumo, širdgėlos.

Ar nesiribojai tai su abejingumu? Jei man, kaip sakoma, vis – dzin, kas gi tada – aš...

Ne dzin... Iškentėti reikia, kančios priėmimas paverčia ją *patirtimi*, o nepriėmimas – nešiojamu sunkumu. Nuotaika pirmają vestuvių pusę verkia, bet antrają – džiaugiasi. Ir net juokinama ji. Priimti kančią reikia, kad ir kokia ji būtų, tačiau nevadinti jos skaudumu, bet – patirtimi. Taip gyvena tik vidumi prabudės – skaistus žmogus, save tiek stebintis ir susivokęs, kad jšeidėjui gali pasakyti ne „jis mane jšeidė“, o „aš įsižeidžiau“ arba – „nejsižeidžiau“.

Pastaruoju laiku Jūs labai daug dėmesio teikiate gimimui, „gyvenimui iki gimimo“. Štai išleidote net dvi knygas – „Aš iki gimimo“, „Gimimo slépinys“. Kokį ryšį visa tai turi ir su Jūsų pagrindiniu klausimu „kaip gyventi?“

Egzistencija iki gimimo – tai žmogaus tąsa. Toks požiūris sutvirtina buvimo pagrindą: esu amžinas, mano gyvenimas neprasidejo nuo gimimo ir nesibaigs mirtimi. Jeigu žmogus gyvenimą suvokia tik kaip tarpsnį tarp gimimo ir mirties, tada „kaip gyventi“ vargu ar jam berūpės, rūpinsis tik forma: kur gyvensiu, ką valgysiu, kuo apsirengsiu, kokią padėtį visuomenėje turėsiu... Bet kai aš tą tarpą suvokiu kaip nedidelę savo egzistencijos atkarpėlę, tada man svarbiausia išlikti žmogumi, kančios ir praradimai tampa pamokomis, dvasinių savybių išbandymu. Ribos, kurių „nubréžia“ gimimas, peržengimas padeda „atsiminti“, praplečia mano buvimą. Kiekviena riba „kviečia“ ją peržengti...

Ką šiuo atveju reiškia „atsiminti“?

Tai jau susivokimo, sąmoningumo augimo pasekmė...

Labai painu... Matyt, laikas išsiaiškinti ir dar vieną itin svarbią Jums sąvoką – sąmoningumas. Štai rašot esą sąmoningumas – ko gero, vienintelis realus tikslas gyvenime: „tik taip tampama tikru žmogumi, tik taip išmokstama tinkamai pasinaudoti laisvaja valia ir tapti savo likimo šeimininku“ („G. sl.“, p. 15). Kai tiek svarbos suteikiat tai sąvokai, jos iki galio nesuvokus, darosi beprasmiška ką aiškintis toliau...

Sąmoningumą liudija gal pirmiausia tai, kad tu save suvoki kaip tąsa, dalij visumos to vieningo gyvybinio audio, kuriame egzistavai, esi ir egzistuos toliau, nesigilinant, kokia forma ar pavidalu.

„Vaikai dažnai yra nesąmoningo ir atsainaus požiūrio į gyvybę, vyraujančio mūsų kultūroje, aukos“ („Aš iki gimimo“, p. 15). Ką reiškia šiuo atveju „nesąmoningo“?

Tiksliau čia gal būtų – „primesto materialistinio požiūrio į gyvybę“. Turėta omeny mūsų mokslinė pasaulėžiūra, kuri gyvybę vertina tik kaip medžiaginį reiškinį. Tačiau gyvybė neturi pradžios, ji – dvasinis reiškinys. Tad tėvų elgesys, požiūris, sąmoningumas net ir naujos gyvybės pradėjimo metu lemia jo būsimąją psychologinę ir fizinę sveikatą.

To nepaisymą Jūs ir vadinate „nesąmoningumu“?

Tam tikra prasme taip, nes sąmoningas yra tas, kuris gali suabejoti jam „primesta“ pasaulėžiūra ir pats ją praplėsti arba keisti.

Teigiat: „svarbiausias veiksnys, nuo kurio priklauso aukštesnės, sąmoningesnės gyvybės atsiradimas, yra dorai... Jau ne už kalnų tas laikas, kai sąvokos „mokslinis pažinimas“ ir „etinis pažinimas“ bus tapačios“. Taip teigėt

1999 m. knygelėje „Virsmai baltų kultūroje” (p. 27). Ar tas „laikas”, Jūsų supratimu, dabar, po penkerių metų, geriau matomas?

Ko gero, ne, nors teigiamų poslinkių yra. Palaikau nuomonę tū, kurie teigia: jeigu mokslininkai ir toliau nepaisys etinių nuostatų, mokslas netaps etišku, jis sunaikins ir save, ir žmones.

Ką gi reiškia „etiškas mokslas”, jis gal téra mokslas ir tiek?

Toks požiūris – iš vienpusiško, abstraktaus mąstymo, atsieto nuo konkrečių padarinių. Juk mokslo atradimai vienodai sėkmingai pritaikomi ir doram, ir nedoram. Kol mokslas, gal teisingiau, – visuomenė, tuo nesirūpins, tol mums grës susinaikinimas. Mokslo galios vis didesnės. Jeigu *dora* neaugus kartu su jomis – susinaikinsim. „Augimo” santykis iki šiol anaiptol ne *doras* naudai.

Kokią matot išeitį?

Kai vis daugiau pasigirs balsų, įspéjančių, kad mūsų laukia susinaikinimas, gal tik tada žmonija atsikvošės. Laibiausiai galbūt padėtų išaugimas iš materialistinės pasaulėvokos. Tada doros kultūra savaime taptų paklausesnė.

„...Dékis daiktus. Tenka atskirti. Tu be reikalo gimei”, – pasak H. Radausko vieno eiléraščio. Ar Jūsų mokymo rémuose galima taip sakyti?

Ne.

Kas tad, Jūsų supratimu, – ta „neišvengiamoji” gyvenimo prasmė?

Gyventi! Taip. Gyvenimo prasmė yra gyventi. Kai perdaug pradedi galvoti apie gyvenimo prasmę, – prarandi gyvenimo džiaugsmą, nes lieka tik prievolės, būtinumai... Bet ir kai visiškai apie tai negalvojam – blogai. Darna yra vidurys.

„Nesidék daiktų, nes jie palieka.

Fleita skamba vis linksmiau

Apie mirtį, apie dangų, apie nieką,

Apie laimę, kad be reikalo gimiau.”

Stebuklas – poezija! Atsiprašau už „lyrinį nukrypimą”, bet – pasakyta visai, kaip ir Jūs aiškinat.. Tik Jūs apie tą „gyvenimo prasmę” (Jums taip pat vieną iš esminių dalykų) sakot ir taip: „Samprata, kad būtis néra grjžtamas ar chaotiškas, bet kryptingas judesys, nors ir pačiu bendriau siu požiūriu, tačiau akivaizdžiai pagrindžia gyvenimo prasmę” („Virsmai baltų kultūroje”, p. 23). Kaip tą „kryptingą būtį” susieti su atskiro žmogaus gyvenimo prasme?

Tuo pirmiausia norėjau pasakyti, kad virsmai yra negrjžtami net ir kosminiu mastu... Tad kiek žmogus yra „irašytas” į „kosminį vyksmą”, kiek jis yra „kosminė ląstelė”, – neturi laisvos valios ir privalo paklusti „bendrajai evoliucijai”...

Kaip vis délo tai siejasi su atskiro žmogaus gyvenimo prasme! Juk mums dažniausiai né motais tos „bendrosios evoliucijos”, „kosminiai vyksmai”, „grjžtami” ar „negrjžtami” virsmai...

Kai aš tikrai sąmoningai šitokį suvokimą (esu visumos dalis) priim, keičiasi ir mano gyvenimas, pažiūros, elge-

sys, kasdieniški konkretūs santykiai su artimaisiais, aplinkiniai: ar aš jais noriu pasinaudoti, ar gyventi su jais darojoje kaip su visumos dalimis. Gali atrodyti, kad tai labai „atitraukti”, nutolę nuo žmogaus kasdienybės dalykai, tačiau jie pavirsta konkretūs darbais ar poelgiais: ar aš atsižvelgiu į kitą ar ne, meluoju ar ne, manipuliuoju kitu žmogumi, ar būnu atviras...

Minit „virsmai”, „virsmas”... Laikas pakalbėti ir apie kertinę Jūsų ieškojimų savoką, kuri, atrodo, prigijo negrjtamai ir visuotinai, patinka tai kam ar ne. Kaip, kokiom aplinkybėm jis atsirado – tas raktinis žodis į visą Jūsų teorinį lobyną: virsmas?

Su Algirdu Patacku kalbėdavom, diskutuodavom ištisom valandom. Tuose pokalbiuose jis ir gimė, tačiau kada ir kaip pirmą kartą buvo ištartas, neprisimenu. Matyt, jo gelmė suvokėm ištarę ji jau ne vieną kartą. Ketindami kalbėti žmonėms, rašyti, turėjom visą savo mąstymą „išvirti” savo „virtuvėje”. Jutau, mačiau, kad tuose pokalbiuose vyksta, gimsta kažkas nauja. Ieškojom į viską savojo požiūrio, nepriklausomai nuo to, koks vyravo tuo metu (deintojo dešimtmecio pradžioj). Pradėjome vestuvių aptarimui. Pirmiausia iškilo klausimas, kodėl vestuvėse verkiama. Išstudijavę vestuvių aprašymo originalus, ypač J. Balio apie kopiškėnų vestuves etnografinę medžiagą, pamatėm, kad yra ir linksmojų tų apeigų pusė. Kai aprėpēm vestuvių visumą, supratom, kad vestuvėse įvyksta pasikeimas... O kai sudarėm ne tik vestuvių, bet ir krikštynų, gimimo, mirties bei mirusiujių paminėjimo papročių bei apeigų sąvadą, pastebėjom, kad tie patys dalykai pasikartoja visuose virsmuose. Ėmėm ieškoti lyg ir bendro vardiklio, kas tuos papročius vienija, kuo jie panašūs. Panašumas pasirodė besas ne išorinis, o vidinis: visais šiais atvejais žmogaus gyvenime įvyksta didelis pasikeimas. Štai taip ir atsirado ta savoka – virsmas.

Įsivaizduokim, kad jos dar néra, neatrasta...

Néra ir mūsų teorinių ieškojimų ašies...

Nebijot vienam žodžiui suteikti tiek svorio, reikšmės: gal ims kas sukritikuos – ir subyrės Jūsų rūmas...

Manau, kad sukritikuoti jo neįmanoma, nes tai akivaizdu. Galima tik nepripažinti. Juk kritikos taip ir nesulaukėme... Tokia papročių duotybė, toks jų akivaizdus (kai aprépi visumą) dėsningumas, per kurį atsitinka visi žmogaus atėjimai, išėjimai, ar kiti pasikeitimai gyvenime. Viskas vyksta per virsmą. Tikriausiai dėl to ši savoka lengvai prijigo, nes ji universalė, tinka visoms gyvenimo sritims.

Yra dar viena Jūsų gana dažnai aptariama tema – senoji tikėjimo ir krikščionybės santykis. Štai teigiat: „Norint būti geru krikščioniui, reikia būti geru pagoniu”. Kaip suprantat mūsų dienomis – „būti geru pagoniu”?

Skaistos ir doros kultūros prasme. Geras pagonis gyvena darna, santarve. Deja, dabartiniai žmonės Lietuvoje, kurie nori atgaivinti senajį tikėjimą, mano nuomone, nelabai išmano, ką reiškia būti pagonimi, netgi neturi tinkamo pavadinimo. Pavadinimas „pagonis” visai netinka, juk jis atneštinis ir dažniausiai vartojamas neigama prasme...

Ne apie tai norėjau klausti, o apie tai, kaip galima būti „geru pagonimi” ir tuo pačiu „geru krikščioniu”. Juk mūsų Bažnyčioj užsimink, kad esi „senojo tikėjimo”, tai jau „Var dan Dievo” – nebūsi paglostytas...

Jei esi senojo tikėjimo žmogus, turi būti tikrai doras ir gyvenantis santarve su savimi, su kitais bei su gamta. Manau, kad tokie žmonės yra laukiami ne tik krikščionių. Prieškumas kyla tik dėl to, kad nesiaiškinama esmės, t. y. kas slypi po sąvokomis, o žiūrima tik į formą, pavadinimą.

Esat pasakės, kad krikščionybė turėtų būti kaip sėkla, nukrentanti į etninės kultūros dirvą. Kodėl – „turėtų”? Ar, Jūsų supratimu, taip nėra?

Yra, bet nepakankamai, tam buvo daug priešinamasis. Būtent tokia krikščionybė turėtų būti, bet tokią aš vadinu jau kitu vardu: *krikščionija*. Atrodo, kad dabar vis labiau pripažystamas vietinės, tautinės kultūrinės terpės reikšmingumas. Pats gyvenimas šiandien į tai kreipia.

Ar nejaučiat teorinio prieštaravimo, vidinio nejauku mo, kai rašote esą prie Nemuno „susidūrė dvi kultūros, du pasauliai: militariškai stiprus, tačiau etinis barbaras kryžiuotis ir senos dorinės kultūros baltų žmogus... Tragedija buvo tai, kad pirmasis éjo su Kristaus vardu lūpose” („Virsmų knyga”, p. 15).

Ne. Nereikia manyti, kad krikščionybėje viskas buvo tik šventa, tik gerai. To nėra ir nebus niekur. Ši citata – A. Patacko. Jo santykis su krikščionybe daug ortodoksiškessnis (ortodoksas = tikratikis) nei mano. Ir jeigu jam tai nenukojuvo, tai man – juo labiau. Aš pirmiausia matau senosios religijos destrukciją: Perkūno garbinimas, ožio, gaidžio au kojimas ir panašūs dalykai – tai jau senosios religijos destrukcija, kai nunyko esmė, émė vyrauti forma. O krikščionybė teigė naują idėją, t.y. gyvybingąjį esmę. Kitas klausimas, kad skleista ji buvo netinkamu būdu. Tačiau su krikščionybe turėjo ateiti ir atėjo atgaiva. Be jos senoji religija, kintant mąstymui ir požiūriui į žmogaus vietą pasaulyje, manau, vis tiek būtų išsigimus. Šitaip suprantu krikščionybės misiją, todėl jos neatmetu, priimu ją. Gyvenimo arba augimo dėsnis yra tokis: kas buvo gerai ir reikalinga, tampa kliūtimi. Nauja ateina tik per virsmą, tai reiškia, kad sena ne sunaikinama, o tik perkeičiamā.

Betgi ar ne pavojinga, ne per drąsu teigt: „Kristus, vi satos ir istorijos prasmė, visų priešybių lydős taškas?” („Virsmų knyga”, p. 15).

Tai A. Patacko mintis. Aš taip gal ir nebūciau parašės. Bet gal ir gerai: jis mane saugojo nuo per didelių nuklydi my, galbūt mano pažiūros kai kur būdavo per daug ne apibrėžtos. Nors požiūriai ir skirdavosi, bet pusiausvyra, atrodo, išlaikėme.

Visi tikėjimai pirmiausia remiasi dvasia, dvasingumu. Tad man baugoka skaityti ir tokį sakini: „gimimo, gyvybės pagrindas dvasinis, šiuolaikiškai sakant, informacinis” („Aš iki gimimo”, p. 10). Šitaip ištarus – lyg pradingsta dvasia, jos „tradicinis” paslaptingumas, amžinumas, dingsta, pagaliau, ir pats dvasingumas jo dieviškumo supratimu (juk dvasia čia įvardijama tik kaip informacija: tarkim – genų).

Ir sąmonė sutapatinama, suplakama su „informaciniu reiškiniais”. Išriškit...

Visas nesusipratimas pavadinimuose. Čia žodis *informacija* pavartotas gana skirtinga prasme nuo mums jpras tinės. Ši sąvoka yra labai nauja ir ji iš tiesų, kaip vis labiau paaškėja, reiškia tą patį, ką reiškia dvasia ar dvasingumas. Čia žodis *informacinis* reiškia tą informaciją, kuri yra *pas Dievą* ir dėka kurios Jis kuria visatą ir visa tai, kas joje esti. Tai ne toji informacija, kuria mes naudojamės kasdieniniame gyvenime, net genų informacija, palyginti su ja, yra labai „grubi“. Aiškumo dėlei: akademikas I. Juzvišinas knygoje „*Informaciologijos pagrindai*“ cituoja Evangelijos pagal Joną pirmąjį eilutę, tačiau evangelinę sąvoką pakėsdamas nauja: „*Pradžioje buvo informacija. Ta informacija buvo pas Dievą. Ir informacija buvo Dievas*“.

Citatoje sąvoka *Žodis* pakeista *informacija*. Taip pavadinta anksčiau minėtoji penktoji sąveika, apie kurią mokslas tik pradeda kalbėti.

Daugeliui skaudus Jūsų santykio su jvairių mokslų tie-

somis klausimas. Ar savo išvadoms pagrįsti ieškot atitinkamų mokslinių teiginių, ar atvirkščiai: iš tų teiginių, faktų

formuojat savas nuostatas?

Kiekviena pasaulėžiūros, mąstymo, tikėjimo sistema kuriama priėmus pirminius teiginius – postulatus, aksiomas, dogmas, kurie dažniausiai yra nejrodomi. Kitaip jie nebūtu pirminiai. „Ant jų“ statomas būsimasis mokslo, religijos ar filosofinės sistemos rūmas: koks jis bus, priklauso nuo pirminių teiginių. Taip yra kuriamas kiekvienas mokslas, kiekviena pasaulėžiūra ar religija. Taip buvo parašyta ir „*Virsmų knyga*“, nors virsmo sąvoka yra gana lengvai jrodoma. Jos galima tik nepriimti.

Kokia gi yra Jūsų pirminė, pagrindinė aksioma?

Žmogus yra siela, gyvenanti kūne. Ne – kūnas, turintis sielą, bet būtent – siela, gyvenanti kūne. Tada yra galimi ir tampa prasmingi visi žmogaus virsmai.

Ar Jums neteko girdėti priekaištų iš mokslininkų, kad gal nekritiskai naudojatės šaltiniais, duomenimis, kad gal pasirenkat tik tuos, kurie Jums parankūs?

Ką tai reiškia – „*nekritiskai*“?! Ir mokslininkai faktus pri taiko pagal savo požiūrį. Ko gero, kitaip nebūna. Jeigu turi idėją, tą patį faktą aiškinsi kitaip, savaip. Viską lemia skirtinges požiūris, kitoks interpretavimas. Idėja yra tarsi gera nuotaka, prie kurios jaunikiai – lyg faktai limpa tarsi musės prie medaus.

Karčių priekaištų Jums pateikia kalbininkai. Mūsų žurnale S. Karaliūnas teigė, kad Jūsų „vadinamosios veidrodinės simetrijos, arba atvaizdo, dėsnis nepakankamai pagristas“, nes esą nesilaikote „pagrindinių lingvistinės analizės principų“, nes operuojat „priebalsinémis konstrukcjomis, kurios „semantiškai tuščios“, nes esą nepakankamai atsižvelgiant į tai, „kokiaiš darybiniai formantais“ jūsų gretinami žodžiai sudaryti“ (1995/3). Ar Jums tokie priekaištai neatrodo svarūs, svarbūs?

Kalbininkai nesupranta ar gal atsisako suprasti mūsų metodą. Tas ar kitas tyrimo metodas yra tik vienas iš būdų

kitaip pažvelgti į tą patį žodį. Dabar nesileisiu į polemiką, tik pasiremsiu žmonių pastabomis: po paskaitų apie virsmus jie neretai sakydavo: atrodo, kad visa tai yra manyje, o aš tik atsimenu... Mūsų metodas gyvas – jis veikia. Mes juo naudojamės, be jo nebūtų ir „Virsmų knygos“.

Bet galgi išties yra tam tikri nenuginčijami pagrindiniai, tarkim, ir kalbinio tyrimo principai...

Vargu ar yra „nenuginčijami“?! Reikia *atsimint*, pabūt daiktus įvardijusiojo vietoje. Toporovas ji, tą senajį žmonę, kuris įvardijo daiktus, pavadinio „žyniu poetu“. Žynys poetas! Kiek poezija yra mokslinė, tiek ir kalbininkų principai yra „nenuginčijami“.

Tad Jums nesvarbu, ką kalbininkai teigia?

Ir svarbu, ir ne. Svarbu, jei žiūriu į kalbą per jų „akius“, ir nesvarbu, jei žiūriu per savuosius. Mes – ant skirtinų pamatų. Svarbiausia yra idėja. Turėdamas idėją gali konstruoti savo pasaulį. Antra vertus, yra ir kalbininkų (Trubbeckojus, Jakobsonas ir kiti), ieškančią ta pačia kryptimi.

Iš kur Jumyse toks užsišpyrimas, tikslo siekimas?

Mama man dar vaikui, gimtinėje, Ramygaloje, sakydavo: „Elkis kaip kiti.“ Ne! – spyriodavausi, – būsiu kitoks!“ Šitai, manau, susisiekia ir su dabartiniu manimi: ieškau kitokio požiūrio.

„Pažinti praeitį mums – atgauti esmiškumą“ („Virsmų knyga“, p. 14). Man atrodo, tai esminis Jūsų sakiny, tuo pačiu nusakantis ir takoskyrą tarp to, ko siekiat Jūs ir „akademiniai mokslininkai“. Tik tiek, kad Jūsų pastangų tikslas (tas „atgauti esmiškumą“) gal kartais pernelyg nusveria „akademikams“ rūpimą „objektyviai pažinti“. Jūs teigiati: „suvokti, atspėti, atminti mūsų papročio esmę“ (p. 14), o nesakote: „pažinti, ištirti...“ Kodėl?

Suvokti, atspėti, atminti – tai tyrinėti reiškinį su visuma, visa aplinka, tyrinėti jį gyvą, nesuardyta, neišpreparuotą. O „pažinti, ištirti“ – visai kas kita. Tai analitinis, loginis, redukcinis tyrimo metodas, kai kruopščiai tyrinėjamos atskirosus suskaidyto, analizuojamo reiškinio daly. Šiuo metodo tyrinėjama tik reiškinio forma, esmės tame neapčiuopsi. Jos ten nebéra, ji tarsi jau nužudyta. Taip medikai tyrinėja lavoną, žmogaus esmės – sielos ten nebéra. Galima gérėtis visu gélės žiedu, galima – jos mažą gabalėlj pakišus po mikroskopu. Mums priimtinesnis pirmasis būdas. Bet, manau, kad geriausi rezultatai – derinant abu šiuos metodus, tik išsaugant esmiškumo pirmenybę.

Minėjau girdėjės apie Jus pasakymą – išmintingas žmogus. Ar Jūs save tokiu laikote?

Kiti žmonės gali taip sakyti, bet pats apie save – ne. Tai būtų nedora ir netikra. Tokie vertinimai dažniausiai išskomis būtuoju laiku. Laikas geriausias vertintojas.

Ar norėtumėt būti taip įvardytas?

Tikrai ne. Svarbiau – suvokti, atrasti, o kuo mane laikys kiti – penktos eilės dalykas. Vis teigiu esąs didelis egoistas: ką darau, pirmiausia svarbu man pačiam. O jeigu dar kitiems nuo to gerai, tuo geriau! Save laikau mokiniu. Nes nuolat mokausi. Nelinkęs net ir tuo minėtu daraktoriumi,

mokytoju vadintis. Aš nuolat pats mokausi. Net tose paskaitose, kur, atrodytu, kitus mokau, labai daug pats pervertinu, atrandu, išmokstu...

Apie ką būtent šiuo metu daugiausia galvojate?

Giliuosi į gimimo ir mirties virsmus. Studijuodamas gimties virsmą, randu labai daug panašumų su tuo, kas yra mirties virsme. Žiūrint grynai moksliniu požiūriu, gimties virsme galime tyrinėti tik antrąją jo pusę, o mirties virsme – priešingai, tik pirmąją. Šia prasme jie vienas kitą papildo: kas yra viename, nėra kitame, tiriant vieną, galima remtis kitu. Man čia daug paslapčių ir atradimų.

Paskaitose dažnai minit, kad labai svarbu mokėti mirti. Jei galima taip klaust: ar visada esat tam pasiruošęs?

Mano požiūriu – galima ir reikia taip klausti. Nemanau, kad aš tam tinkamai pasiruošęs, bet – ruošiuosi. Prieš 15 metų mirtis man kėlė baimę, dabar ji žadina nuostabą, įstabi: ką nauja dar patirsiu. Tikiuosi, kad pavyks labiau ar mažiau sąmoningai atsiverti tai patirčiai, nors ką gali žinoti...

Ar neliūdina, kad pateikti apie tą patirtį tada gal nebegalėsite? Nei parašyti, nei papasakoti...

Oi... Pateikimas ir dabar manęs perdaug nedomina. Tikrasis pažinimas įgyjamas ne per kitus, o per save. Nutruks tos paskaitos, ir aš būsiu patenkintas: galésiu daugiau užsiimti savimi. Man ir dabar kai kas sako: tu perdaug išorėj: daug kalbi, važinéji, o tai, vidinės kultūros požiūriu, nėra perdaug gerai.

Ant knygos „Aš iki gimimo“ viršelio rašote: „Nors mes dažniausiai to neprisimename, tačiau kiekvieno iš mūsų siela nusileido į žemę ir pasirodė kūdikio pavidalu“. Ką tokiu teiginiu norėjote pasakyti? Ar galima jį irodyti?

Iš dalies – galima, bet tai nebūtų moksliniai irodymai. O pasakyti noréjau, kad maža reikšmės teikiam sielai, kad mūsų sielos yra apleistos, kad siela yra tarsi kūdikis, kuriuo reikia rūpintis ir auginti.

Aleksandras Žarskus

A conversation of Aleksandras Žarskus
with Liudvikas Giedraitis

Aleksandras Žarskus is the author of numerous books on ethnoculture with *The Book of Transformations* regarded as the most important one written in collaboration with Algirdas Patackas. He is also well-known throughout the entire Lithuania as a lecturer reporting his ideas around the country. Žarskus considers himself a passionate adherent of the “Daukantas line” and maintains that the ancient Lithuanian culture has always been the culture of morals, chastity and honesty. Although Žarskus constantly seeks the scientific background for his enlightening truths the main task he sets is defined by the question: how to live; whether to descend and stay on one side of the “barricade” by choosing the evil or to ascend and go to the other side of it by choosing the good, for one of Žarskus’ most important goals has been man’s morals, his world conception, his heart and his soul’s immortality.

Tradicinė ir modernioji kultūra: religinio mąstymo skleidimosi sąlygos

Dovilė KULAKAUSKIENĖ

Straipsnio objektas – religinis mąstymas tradicinės ir moderniosios kultūros kontekste. Straipsnio tikslas – išryškinti religinio mąstymo sąlygų skirtumus tradicinėje ir modernioje kultūrose. Metodas – istorinis lyginamasis, analizės. Išvados: dvių kultūros sistemų aptarimas rodo, kad religinis mąstymas pakito nuo visuotinai paplitusio iki atskirais atvejais pasireiškiančio, nuo kolektyvai patiriamos iki asmeninės religinės patirties, nuo moralinių dogmų iki filosofinių pažiūrų, nuo griežto teigimo iki tolerantiškų pasiūlymų. Besikeisdamas religinis mąstymas ne išnyko, bet pakeitė pavida.

Religinis mąstymas, kaip galia per religinę patirtį suvokti prasmę ir tikrovę, visais laikais užėmė labai svarbią vietą žmogaus gyvenime. Jaunas Lietuvos religijos filosofas Eligijus Džedžulskis–Duonys teigia, kad „pagrindinė religinio žmogaus gyvavimo prielaida yra labai paprasta: tikiu, kad šiame gyvenime yra ar turi būti kažkas aukštesnio – asmuo, jėga, būtis, principas, likimas ir pan. Ir šios prielaidos užtenka, kad prasidėtų kone visą gyvenimą trunkanti Dievo paieška.”¹ Jeigu aptariant religinio mąstymo sąvoką kaip pagrindu remsimės šio autorius teiginiu, kils dar keletas klausimų. Ar toks tikėjimas keičiasi laiko tékmėje? Kas jam keičiantis lieka esminio? Ar jis gali išnykti, jeigu pradēsime abejoti ar visiškai netikėti kažko aukštesnio buvimu?

Veikiausiai iš prigimties kiekvienas žmogus turi tikėjimo gebą, tik ne kiekvienas yra pakankamai jautrus, kad sau ir kitiems ją atskleistų. Peteris Wustas veikale „Netikrybė ir rizika” teigia, kad „visuotinis polinkis į *rectitudo* (būties tiesą) mumyse reiškiasi kaip nesąmoningai sąmoningas meilės impulsas, keliantis neaiškų nerimą ir verčiantis judėti idealo link. Iš šio pirmapradžio akstino ir kyla visą mūsų būtų nuolat sudrebinantis metafizinis nerimas. Tai mumyse gyvas pirmapradės laimės skatulys vie nybei, tiesai, būties vertingumui – jam priešintis mes tie siog negalim, nes jí yra mūsų prigimties esmės dalis”.² Tačiau, kaip rašo Peteris Wustas, ties *tai* ir *aš* sričių riba mumyse tuoju atgyja savimeilė, kuri gundančiai bandys įteigt i, kad visa tai yra tik vaikiška paikystė.³ Taip mes atsiduriame tarp tikėjimo ir netikėjimo. Tačiau prigimtinis polinkis ieškoti būties tiesos, kitaip sakant, kažko aukštes-

nio, netgi abejonėse ar net netikėjime išlieka pakankamai aktyvus.

„Pačiose primityviausiose visuomenėse negalime aptikti aiškaus religinių ir nereligiinių veikų skirtumo. Kai tyrinėjame vis labiau ir labiau išsvyčiusias visuomenes, mes matome vis didesnį tų veikų skirtumą ir galiausiai priešpastatymą ir priešiškumą. Mūsų stebėta labai žemo išsvystymo tautose savotiška religijos ir kultūros tapatybė gali pasikartoti tik Naujojoje Jeruzalėje. Žymiai sunkiau įtikima aukštesne religija. Kuo sąmoningesnis tikėjimas, tuo sąmoningesnis ir netikėjimas. Atsiranda abejingumas, abejonės ir skepticizmas, pagrindas adaptuoti religines dogmas prie tų dalykų, kuriais žmonės lengviausiai tiki kiekvienam amžiuje. Taip pat aukštesnėje religijoje sunkiau suderinti elgesį su religijos moralinėmis normomis. Aukštesnė religija sąlygoja konfliktą, skilimą, kančią ir kovą indide”.⁴ Santykis tarp tikėjimo ir netikėjimo varijuoja priklausomai nuo kultūros tipo, kuriam tiktynsis ar netikintynsis priklauso. Todėl svarbiausią šio straipsnio klausimą – religinio mąstymo analizę bei jo santykį su kultūra – apžvelgsime pasirinkdami du kultūros tipus: tradicinį ir modernų.

Religijos raiškos aspektai, kaip ir pats religijos fomenas, visais laikais domino tyrinėtojus, todėl leidinių šia tema yra labai daug. Šiame straipsnyje remsimės trijų autorų darbais: Juozo Girniaus traktatu „Žmogus be Dievo”, Kurto Wuchterlo religijos filosofijos studija „Religinis protas” bei Louiso Dumonto straipsniu „Apie vertybę.” Šių autorų darbai parankiausi siekiant užsibrėžto tiksls.

Tadicinė kultūra

Sąvoka „religinis mąstymas” yra pakankamai paini ir apima didelį tyrinėjimų lauką. Nuosekliai pasirinkto objekto tyrimui gali padėti dvių kultūros sistemų religinio mąstymo raiškos palyginimas. Idėjų ir vertybų sąryši L. Dumontas išryškina sugretindamas dvi sistemas – moderniąjį ir tradicinę kultūras. Jis neanalizuoją, kuri konkreti kultūra kuriai sistemai priklauso, bet suvokia jas kaip abstrakcijas, kaip visumą, turinčią tam tikrus dėsnius. Autorius nuomone, tradicinio tipo kultūra

Yra struktūrinė ir suvokiama kaip vidinė hierarchinė esybę tarpusavio priklausomybę ir darna, nukreipta į žmonių tarpusavio santykius. Tuo tarpu modernaus tipo kultūra yra sąlygiška ir kažkiek mechanistiška, paremta griežtais apribojimais ir vertybine sistema, orientuota į žmogų, akcentuojant žmogaus ir daiktų santykį. Pirmuoju atveju kultūra orientuota į holistines vertynes, antruoju – į individualistines.

Esminiu nemodernios – vadinamosios tradicinės – kultūros aspektu laikoma visatos kaip linijinės būtybių hierarchijos reprezentacija, vadinama Didžiaja Būties Grandine. Esybės vertė priklauso nuo patirties lygmenų hierarchijos, kuriai ši esybė priklauso, arba yra glaudžiai su ja susijusi. L. Dumontas pateikia šios hierarchijos apibrėžimą iš Dionisijaus Areopagito traktato „Dangiškoji hierarchija“. „Kalbėdamas apie hierarchiją, turiu omeny šventąją tvarką, pažinimą ir veiklą, kuri siekia kaip galima labiau supanašeti su dieviškaja forma ir kuri pakyla iki Dievo imitacijos priklausomai nuo šviesos, kurią Dievas jai yra suteikęs; grožis, kuris yra vertas Dievo, būdamas paprastas, geras ir iniciacijos principas, iš vienos pusės, yra laisvas nuo bet kokio panašumo, o iš kitos – kiekvienam pagal jo nuopelnus dovanoja dalelę savo šviesos, išventinančios kiekvieną savo dieviškiausiu išventinimu, suteikiančios jiems harmoniją ir neat-skiriamą nuo jos tapatumo sau formą. Todėl hierarchijos tikslas – įgyti kuo didesnį panašumą į Dievą ir kuo tvirtesnę vienovę su Juo“.⁵

Remdamasis Dionisijaus Areopagito tekste išskirta komunikacija ir net mobilumu, L. Dumontas daro išvadą, kad „Didžioji Būties Grandinė išnyra kaip skirtumų atpažinimo forma, sykiu šiuos skirtumus pajungiant vienovei ir apglobiant juo vienovę“.⁶

Tradicinė kultūra paremta hierarchijos principu. J. Girniaus išsakomi teiginiai remiasi aukščiausia šios hierarchijos pakopa – Dievu. Būtent Dievas yra ta figūra, kuri savo esybe apgaubia visą pasaulį. Kiekvienas žmogus lieka amžinybei pašauktu Dievo kūriniu, nepriklausomai, ar tiki Juo, ar ne. Religinis tikėjimas Aukščiausia Būtim (Dievu) yra toks akivaizdus, kad nekelia jokių abejonių. Jeigu esi tikrai tikintis, negali kilti klausimas: „Dievas yra ar ne?“ Viena iš pagrindinių religin-gumo prigimties savybių J. Girnius laiko žmogaus gyvenimo įprasminimą Aukštėsne būtimi, t. y. Dievu. „Būdamas žmogui galutinis tikslas, Dievas yra nelygtamai daugiau negu tik loginis pažinimo dalykas: jis yra viso gyvenimo centras“.⁷ Egzistencinė žmogaus beprasmybė ekstremaliose sąlygose netikintijį atveda prie Dievo. Detalizuojant šią situaciją atsiveria konkretesnės teistinio mąstymo priežastinės reikšmės. Žmogaus klausimą su Dievo klausimu J. Girnius sieja trimis pagrindiniais žmogiškosios egzistencijos faktais: dvasine žmo-

gaus prigimtimi, moraline sąmone ir amžinybės ilgesiu. Tik žmoguje vidinis gyvenimas pasiekia savimonės lygi, liudijamą mąstymu, sąmoningu apsisprendimu ir dvasi-nių vertybų pajauta. Žmogaus savitumas pasireiškia dvasiniu laisvumu. Laisvė yra įmanoma tik per dvasinę žmogaus raišką. Tai suvokus kyla klausimas: kokia yra laisvės prasmė? „Laisvė įgalina žmogų apsispręsti, ką jis renkasi. Tačiau negali būti apsisprendžiama akmai. Laisvė reikalauja būti nušviečiama to, ką žmogui verta ir todėl privalu rinktis. Jei laisvė tereikštų žmogaus iš-laisvinimą iš normų, tai būtų ne iškilimas aukščiau gamtos, o nusmukimas iš kosmoso į chaosą. Užuot išskyru si normas, laisvė jas suponuoja pačiu savo klausimu: ką privalau daryti? Tik normos, atsakančios į šį klausimą, turi nesunaikinti laisvo žmogaus apsisprendimo. Tokią normą pagrindu yra idealinės vertybės. [...] Jei laisvė yra nukreipta į vertynes, šaukiančias žmogų jas realizuoti savo gyvenime, tai ieškoti laisvės prasmės yra lygu klausti: kas žmogų vertybėse šaukia? Kur jis šaukiamas? Kokis žmogaus pašaukimas?⁸ I vertynes neorientuota laisvė ir J. Girniaus su ja siejamas „nusmukimas į chaosą“ gali būti suprantami kaip moderniosios kultūros charakteristika, tuo tarpu į idealistines vertynes, normas orientuota laisvė turėtų būti būdinga tradicinei kultūrai.

Dievą laikant atskaitos tašku tiek žmogaus dvasia, tiek ir moralinės normos turėtų vesti jo link. „Dievo pažinimas visada drauge savyje slepia moralinį apeliavimą. Metafizinę tiesą privalu ne tik pažinti, bet ir pagal ją gyventi, nes ji teikia žmogui jo egzistencijos įprasminimą“.⁹

Visa tai, ką žmogaus dvasios ir moralės santykio su Dievu klausimu J. Girnius išdėsto, atitinka tradicinės hierarchinės kultūros tipą, kurį gerai iliustruoja Antano Maceinos pateikta natūrali pagrindinių būties laipsnių tvarka:

DIEVAS

DVASIA

GYVYBĖ,

kurią atitinka tam tikrų vertybų seką:

ŠVENTUMAS

DVASINGUMAS

GYVYBINGUMAS.

Šis viduriniai amžiai, o Lietuvos kaimo bendruomenėse iki XIX a. pabaigos išsilaikęs pasaulėžiūros modelis mūsų laikais kardinaliai pakito. Į pirmą vietą atsistojo GYVYBĖ, toliau eina DVASIA, pačiame gale pasiliko

DIEVAS, tuo pačiu apsivertė ir vertybų skalė: GYVY-BINGUMAS atsistojo į pirmą vietą, o ŠVENTUMAS beveik visai išnyko.

Kaip rašė A. Maceina, „sukeitimas yra absolutinis, jis reiškia ne dalinį, bet visuotinį pasaulėžiūros pasikeitimą“.¹⁰

Modernioji kultūra

Modernioji kultūra, visiškai priešingai tradicinei, atsisako hierarchinio principo. Visi žmonės, nebūdami, kaip anksčiau, suskirstyti pagal luomus, sąlygas arba statusą, hierarchinio kosmoso dermėje tapo lygūs. Jie sugebėjo apeiti hierarchišką daiktų prigimtį ir suardytį visumą. Modernijoje ideologijoje ankstesnis hierarchijos universumas išskrido į daugybę plokščių šios rūšies vaizdų. Tai yra vertybinių ryšio tarp elementų ir visumos sudėtis išdava.

Modernijoje kultūroje dvasios samprata yra įgavusi platenę prasmę, ji nėra siejama su morale, o suskilęs vertybų rutulys neleidžia suvokti, kas šiuo metu iš tiesų yra moralu ar amoralu. Tradicinėse kultūrose priežastiniuose religinio māstymo raiškos principuose labai aktualūs yra dvasios ir moralės aspektai, tuo tarpu šiuolaikinėje visuomenėje šie aspektai išblėsta. Įvardydamas tokį vertybų kitimą, J. Girnius laiko jį negatyviu reiškiniu, visiškai nesuderinamu su teizmu. „Plačiai masėse ir elite pozityvizmas įskiepijo moralinį relatyvizmą: kai viskas taip radikalai keičiasi, ar begalime laikytis „sustingusios moralės”? O kai regime, jog „senosios” moralės mažai bėpaisoma, naujai pažiūrai į gyvenimą „suprasti” analizuojami „kultūrinės kaitos” veiksnių. Kitimas tampa pagrindine kategorija, kurios vardan pasmerkiama antlaikiškai galiojančių vertybų mintis. Kiekvienas jaučiasi teisus, nes kur visa vertinama tik faktais, ten neteisumo žodis iš tiesų tampa beprasmis“.¹¹

XX a. pirmojoje pusėje ėmės plisti ateizmas iš pradžių kėlė optimistines nuotaikas, siūlė begalinę laisvę ir moralinę nepriklausomybę, pasitelkės mokslą ir techniką, žadėjo „aukso kalnus“, bet pamažu virto nihilizmu ir gyvenimo beprasmybe. XX a. pabaigoje žmogus susidūrė su neišsprendžiamu problema: vieną vertus, jį supa greita technikos pažanga su dideliu informacijos srautu, kitą vertus – beprasmybės pajautimas. XX a. antrojoje pusėje materialiuose dalykuose neradus visiškos laimės pajautos buvo pastebėtos aiškios atsivertimo tendencijos. Atitrükė nuo didžiųjų pasaulio religijų, ne visi sugebėjo į jas sugržti. Dalis žmonių, norėdama patenkinti religinio māstymo „alkį“, nėrė į sektas, meditacijas ar kitas religinguo raiškos formas. „Suirus ateizmą skatinusiems politiniams blokams, teiginys apie religijos grįžimą į moderno sąmonę „po Švietimo“ bei devintajame dešimtmetyje pra-

sidėjės religijos filosofijos reabilitavimas tapo ypač aktualūs. Daugeliui pasaulėžiūriinius klausimus keliančių žmonių religija tapo naujos vilties nešėja ar net svarbiausias visuomenės gelbėjimo šaltinis“.¹²

Prisimindami L. Dumonto modernios kultūros, kaip „suskilusios visumos“, apibrėžimą, teistinio māstymo apraiską randame K. Wuchterlo pasiūlytoje sudėtingoje, pasimetusioje šiuolaikinės kultūros sampratoje.

K. Wuchterlo nuomone, į paradigmas orientuota religijos filosofija remiasi kiekvienam žmogui pažįstamu kontingencijos patyrimu ir analizuoją kaip tik ši santykį. Nagrinėjant religinį protą tai ir yra pagrindinis jo atspirties taškas.

Religinį protą K. Wuchterlas traktuoja kaip suprantamą ir kognityviai apibrėžtą kalbėjimą apie Dievą bei normatyviai adekvatų praktinį religinių fenomenų traktavimą. Kontingencijos ir santykio su kontingencija sąvokomis bandoma atskleisti vidinę religinio proto apraiską būtinybę. Kontingencijos sąvoką K. Wuchterlas taiko tokioms situacijoms, kuriose žmogiškosios egzistencijos savaiminė suprantamybė sudūžta. „Tik ten, kur tai, kas nėra būtina, kas negali būti paversta veiklos prasme ir kur egzistencinis reikšmingumas pasireiškia prasmės deficitu, – tik ten turime reikalą su religinio proto fenomenais“.¹³

K. Wuchterlas, atskleisdamas sudėtingo santykio su kontingencija svarbą, pastebi, kad laike, kuris nepajégia priimti vienos tiesos, yra labai sunku kalbėti apie „visiškai kitą“ ar apie Dievą, kad senovine forma paveldėta Šventą Raštą šiuolaikinis žmogus gali priimti tik tada, jei po mitologine paveldėtosios knygos struktūra jis aptiks intenciją, kuri jam ir dabar yra aktuali, o bet koks bandymas išganymo įvykius traktuoti kaip įvykius, vykstančius erdvėje ir laike ir susijusius su mūsų sąmonės bei egzistencijos nepriklausoma tikrove, atmetamas remiantis tuo, kad jis neatlaiko šiuolaikinių empirinių mokslų kritikos.

„Kontingencijoje patiriamas žmogaus veiklos deficitas leidžia transformuoti žmogaus žlugimą į dieviškąją prasmę per ritualinę praktiką. Tokiame susitikime su kontingencija, kuriame nieko nėra įveikiamą, viskas lieka atvira. Vienas iš reikšmingiausių mūsų pateikiamo baigtinybės aprašymo rezultatų yra tai, kad žmogaus santykis su kontingencija visuomet lieka dviprasmis. [...] Kontingencijos įveikimo pavyzdyme pasireiškia žmogaus autonomija. Tuo tarpu susitikimo su kontingencija atveju kalbama apie apreiškimą kaip žinią iš Kito. Taip galime identifikuoti svarbiausias sąvokas, kurios sukonkretina prielaidas ir tikėjimo turinius, turimus omenyje kalbant apie santykį su kontingencija ir sykiu įgalinančius profaniškas gyvenimo formas, religines bendruomenes bei ideologijomis besiremiančias organizacijas.

Pagrindinės savokos ir organizuoja, ir normuoja kalbėjimą apie kontingenčią bei to kalbėjimo argumentavimą. Jomis galima apibrėžti religijos filosofijos paradigmas, „didžiuosius pasakojimus”, kurie kaip tik ir išreiškia savokomis tuos konkrečius reiškinius. Religijos filosofijos paradigmos reprezentuoja įvairius atsakymus į religijos filosofijai rūpimą kontingenčią¹⁴.

Šiuolaikinėje moderniojoje kultūroje religinis mąstymas įgauna daugiau filosofinę išraišką. Anksčiau tikintis žmogus tikėdavo Dievu ir nieko neklasiniédavo, o šiais laikais vis dažniau kyla klausimai: „Kodėl mes tikime?”, „Kas yra už tos nežinomybės ribų?”, „Koks mūsų santykis su kontingenčia?” ir pan. Tačiau tai, kad tie klausimai kyla, rodo, kad moderniam šiuolaikiniam žmogui yra svarbūs ir aktualūs religiniai klausimai, kad ir savo pašaulėžiūroje jis vis dar palieka vietas tikėjimui, nors tas tikėjimas ir būtų su abejonių priemaiša.

Kaip jau minėjome, modernioji kultūra vertybine sistema orientuota į žmogų ir yra individualistinė, todėl galbūt natūralu, kad ir Dievo klausimas yra tapęs mūsų asmenine patirtimi, kurios aplinka viešai deklaruoti nebeverčia. Daug žmonių linkę pasirinkti asmeninę maldą namuose, o ne bendrą maldą bažnyčioje. Jie suteikia pirmenybę asmeniniam bendravimui su Dievu, o ne bendravimui per tarpininką.

Šiuolaikiniams žmogui tarsi darosi neberekalingas bendruomenės jausmas, turėjės didelės įtakos tradicinėje kultūroje, o tai irgi žmones skatina linkti prie individualizmo ir asmeninės teistinės patirties. Tik svarbiais gyvenimo momentais, pavyzdžiui, per didžiasias kalendorines šventes, tarsi vėl sugrižtame į tradicinės kultūros rėmus: atgyja hierarchinė sistema ir visuotinai patiriama religinis jausmas.

Išvados

1. Tradicinėje kultūroje, besiorientuojančioje į normas, paremtas idealistinėmis vertybėmis, tikėjimas, kaip ir moralė bei ja paremti veiksmai, paklūsta aiškiam hierarchiniam principui, žmonių tikėjimas yra visuotinas. Tradicinėje kultūroje religinis mąstymas visose gyvenimo srityse yra paremtas neabejotinu nuolankiu pasitikėjimu Dievu.

2. Kritiškasis šiuolaikinis mąstymas verčia ieškoti viškai kitokio religinio mąstymo santykio su Dievu. Religingumas remiasi kontingenčijos buvimu ir ryšiu su ja. Religinis objektas, likdamas svarbiausia gyvenimo prasme, nagrinėjamas remiantis asmenine patirtimi. Modernioji kultūra pasižymi nuolatine naujų idėjų, klausimų bei aiškinimų gausa.

3. Tradicinėje ir moderniojoje kultūrose religinio mąstymo raiškos formos kito. Tai, kas buvo tradicinės

kultūros religiniu pagrindu (hierarchiniai moraliniai principai), moderniojoje visuomenėje pradėjo nykti, tačiau, kaip ir žmogui įgimta tikėjimo geba, religinis mąstymas, nors ir keisdamas pavidalą, išliko iki šių dienų.

NUORODOS:

1. Džežulskis-Duonys E. Filosofija šiuolaikiškai. – Kaunas, 2003. – P. 232.
2. Wust P. Netikrybė ir rizika. – Vilnius, 2000. – P. 44.
3. Ten pat. – P. 46.
4. Eliot T. S. Pastabos apie kultūros apibrėžimą // Kultūros prigimtis. – Vilnius, 1993. – P. 302.
5. Dumont L. Apie vertybę // Baltos lankos. – Vilnius. – 1995, Nr. 6, p. 121.
6. Ten pat. – P. 121.
7. Girnius J. Žmogus be Dievo. – Chicago, 1964. – P. 164.
8. Ten pat. – P. 67.
9. Ten pat. – P. 164.
10. Maceina A. Raštai. – Vilnius, 1991. – T. 1. – P. 145.
11. Girnius J. Žmogus be Dievo. – Chicago, 1964. – P. 170.
12. Wuchterl K. Religinis protas. – Vilnius, 1994. – P. 5.
13. Girnius J. Žmogus be Dievo. – Chicago, 1964. – P. 382.
14. Wuchterl K. Religinis protas. – Vilnius, 1994. – P. 20.
15. Ten pat. – P. 22.

**Traditional and modern culture:
conditions for the dissemination
of religious thinking**

Dovilė KULAKAUSKIENĖ

Religion and culture are related so close and often they supplement each other. Religious way of thinking is a power of comprehending all sense and reality through phenomenon. It was at all times decisive in an existence of every person. Still religious way of thinking has changed from ancient times to our days very much. It was changing together with many changes in the cultural-social order. The article discusses two different systems: non-modern culture and modern culture. We can see, that religious way of thinking has changing from generally widespread to something coming out in separate cases; from social to personal experience, from moral principles to philosophical views; from strict assertion to tolerant suggestions. Religious way of thinking has not vanished because of all that changes. It just modified its superficies accordingly to changing environment.

Vytauto Didžiojo universitetas,
K. Donelaičio 52, LT-3000 Kaunas,
el. p. Dovile_Kulakauskiene@fc.vdu.lt

Gauta 2004 10 01,
įteikta spaudai 2004 12 30

Vietovardžiai – tikroji krašto istorija

Lina BAČIŪNAITĖ,
Ilona SIDERAVIČIŪTĖ-MICKIENĖ

Tyrimo objektas – Čekiškės parapijos vietovardžiai, užrašyti Čekiškės Švč. Trejbės bažnyčios krikštų, užsakų, santuokų, mirimų metrikuose ir kituose dokumentuose nuo XVIII amžiaus pradžios iki XX amžiaus vidurio. Darbo tikslas – tirti minėtus vietovardžius, aptarti lingvistiniu požiūriu, nustatyti, kokios kalbos veikė lietuvių gyvenamujų vietų vardyną, remiantis tautos istorine, kultūrine ir konfesine raida, nustatyti vietovardžių skirtingo užrašymo priežastis. Darbe taikomi struktūrinės, statistinės, istorinės aprašomosios sociolingvinės analizės metodai. Išvados – straipsnio pabaigoje.

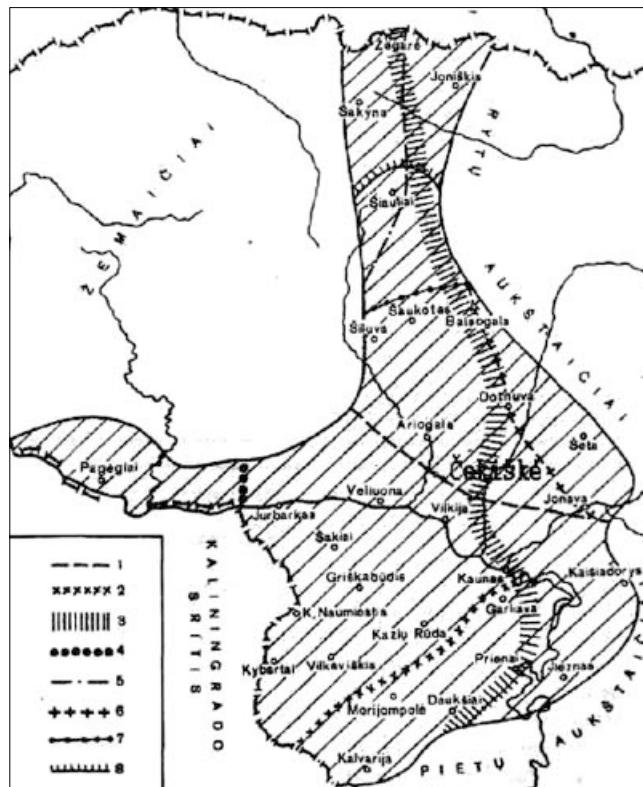
Įvadas

Miestų pavadinimai etimologiniu požiūriu išsamiai tyrinėti A. Vanago darbuose (1996; 2002). Apie senus prūsiškus topónimus* raše G. Blažienė, D. Deltuvienė. Pavieniai oikonimai** yra tyrinėti etimologiškai, kalbėta apie jų kirčiavimą, koreguotos arba taisytos jų lytys. Sistemingai darybiškai Lietuvos priesaginius oikonimus tyrė M. Razmukaitė (1998), L. Bilkis (1998), N. Talunytė (2003), taip pat darybiškai, tik fragmentiškai, gyvenamujų vietų pavadinimus aptarė J. Balčikonis, J. Otremskis (Otrebski), A. Vanagas.

Dabar Lietuvoje apdorojama, vertinama, klasifikuojama Lietvių kalbos instituto Vardyno skyriuje per beveik šimtmetį surinkta medžiaga. Kartotekai pradžią davė K. Būgos ir jo pagalbininkų vardyno duomenų rinkimas iš gyvosios kalbos. Dabartinių ir istorinių (rinktu iš senųjų raštų) oikonimų analizė ir darbo specifika labai skiriasi. Tiriant iš archyvinių raštų surinktus oikonimus, būtina kalbėti apie kitų kalbų įtaką tirkinių vardų raidai, Lietuvos istorines ir kultūrines sąlygas, tiksliai lokalizuoti patį vietovardį. Istorinius vietovardžius Lietuvoje tyrė G. Blažienė, D. Deltuvienė, V. Garliauskas, N. Talunytė, Z. Zinkevičius.

Sumanymas tirti Čekiškės parapijos vietovardžius kilo prieš keletą metų, susidomėjus Čekiškės krašto asmenvardžiais. Lietvių istorinė toponimika regioniniu principu dar tik pradedama tirti. Straipsnyje aptariami tik kaimų pavadinimai. Kiti gyvenamujų vietų vardai (sodybų pavadinimai, urbanonimai) ir negyvenamujų vietų vardai (oronimai, agroonimai, drimonimai, helonimai) paliekami tolesniems tyrimams.

Darbo naujumą lemia šaltiniai – Čekiškės Švč. Trejbės bažnyčioje sukauptas archyvas, kurį sudaro krikštų, užsakų,

1 pav. Vakarų aukštaičiai***

- 1 – kauniškių ir šiauliškių riba,
- 2 – ir, ūr... > f, ūr... izofona,
- 3 – priebalsio / kietinimo riba,
- 4 – Klaipėdos krašto aukštaičių rytinė riba,
- 5 – į vakarus nuo šios linijos esama daug bendra su žemaičiais,
- 6 – Baisogalos – Dotnuvos – Jonavos patarmė, turinti daug bendra su ryčių aukštaičiais,
- 7 – kirčio intensyvesnio sąlyginio atitraukimo izofona,
- 8 – kirčio visuotinio atitraukimo izofona.

santuokų ir mirimų metrikų knygos nuo 1733 iki 1949 metų. Vėliau rašytos knygos nėra tiriamos, nes jose vardynas jau sunormintas. Šaltinių iki XX a. vidurio tyrimas yra nulemtas dar vieno veiksnio – tiriamos medžiagos mažėjimo, nes senieji kaimai buvo naikinami, jų pavadinimai nebuvo užrašomi bažnyčios metrikose.

Aptariami rašytiniai šaltiniai yra seni, saugomi netinkamomis sąlygomis, todėl labai sunku juos skaityti. Neišmanydami svetimų kalbų (lotynų, lenkų, rusų, vokiečių), raštininkai, kulinai dažnai tuos pačius vietovardžius užrašydavo keiliais variantais. Skirtingus oikonimų užrašymus lémė ir parapijos geografinė padėtis. I Žemaičių vyskupijos periferinę

* Toponimai (vietovardžiai) – tikriniai vietų vardai, kurie paprastai žymi vieną objektą, nereiškia savokų, turi tik vadinamają pirminę (t. y. buvusią topónimo susidarymo metu) reikšmę.

** Oikonimai (gyvenamujų vietų vardai) – miestų, miestelių, kaimų, vienkiemiu, jų dalii vardai.

*** Tai autorų papildytas Z. Zinkevičiaus [25;] pateiktas žemėlapis.

parapiją, per kurią eina vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių tarmių riba (1 pav.), kunigauti buvo skiriami žemaičiai kunigai, todėl jų užrašyti vietovardžiai kartais turi žemaičių tarmės ypatybę.

Straipsnyje toponimai traktuojami daugiausia lingvistiniu požiūriu, tačiau daug dėmesio skiriama ir istoriniam, kultūriniam, Bažnyčios kaip institucijos vystymosi kontekstui.

Lingvistinis vardyno tyrimas suteikia informacijos kulturologams, istorikams, nes „vienas svarbiausių ir nepaprasciausiu žmogaus aplinkos pažinimo, jo pergalės prieš gamtą įrodymų yra vietovardžiai. Tai labai savita žemės vietų ir objektų inventorizacija. Kur tik ilgiau pagyveno žmogus, visur paliko neišdildomą pėdsaką – vietovardžius“ [22; 6].

Trumpa Čekiškės krašto istorija

Čekiškė – savaimingai susiklosčiusio radialinio plano miestelis Kauno rajone. Rašytiniuose paminkluose Čekiškės vardas pirmą kartą paminėtas 1600 m., „tačiau gyvenvietė greičiausiai atsirado gerokai anksčiau. Remdamiesi 1687 m. Vilkijos seniūnijos inventorius įrašu, kuriame tuščias 6 valakų kaimas vadinas Piktakiemu arba Čekiške, tyrinėtojai spėja, jog Čekiškė atsirado buvusio Piktakiemo kaimo vietoje. Tas kaimas minimas 1542 m.“ [23; 41]. Šio kaimo vietoje Čekiškės dvaro savininkas Jurgis Gedgaudas Mackevičius įkūrė miestelį, 1617 m. pastatė bažnyčią, kuri buvo konsekruota 1627 m., o 1620 – 1625 m. išteigė parapienę mokyklą. Nuo tada ir prasidėjo mažo miestelio tikroji istorija, kuri nėra užrašyta, tačiau ją mena pasakojimai, perduodami iš kartos į kartą.

1762 m. Čekiškei buvo suteikta turgaus ir prekymečio privilegija. XIX a. pab. daugiau nei pusė jos gyventojų buvo žydai, todėl šalia čia stovėjo sinagoga, kuri dabar paversta sandėliu. 1887 m. sudegė beveik visi gyvenamieji namai, ūkiniai pastatai, sinagoga, bet katalikų bažnyčia nenukentėjo.

1863 m. sukilime aktyviai dalyvavo vietiniai valstiečiai. Padubysio miškuose susiformavo B. Kolyškos vadovaujamas Dubysos pulkas. Kovotojų gretose buvo ir Čekiškės bažnyčios vikaras A. Vytautas, kuris bažnyčioje paskelbė sukilėlių manifestą.

Pirmojo pasaulinio karo metais Čekiškės miestelis mažai nukentėjo: sudegė vienas namas ir buvo kliudytas bažnyčios bokštas.

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. lapkričio 23 d. sudarytas Čekiškės valsčiaus komitetas. Iki 1950 m. Čekiškė – valsčiaus ir seniūnijos centras. „1932 m. Čekiškės valsčių sudarė 10 seniūnijų: Aikščių (Eikščių), Butkiškės, Čekiškės, Daugeliškės, Gučkampio, Kilovos, Lebedžių, Šlapučių, Vincentavos ir Vozbutų“ [5; 5]. Parapijos ir valsčiaus ribos nesutapo: Butkiškės nepriklausė Čekiškės parapijai, kurios kaimai priklausė kitam valsčiui.

Pirmai sovietinė okupacija labai pakeitė čekiškiečių, kaip ir visos Lietuvos, gyvenimą: žemės nusavinimas, visuomeninių organizacijų (tautininkų, šaulių, jaunalietyvių, pavasarininkų) uždraudimas, persekcionimai, trėmimai.

Hitlerinės okupacijos metais daugelis vietinių žydų pateko į Kauno getus arba buvo sušaudyti Jaučakių miške. Daug

gyvybių nusinešė aktyvi rezistencija antrosios sovietinės okupacijos metais. Iki 1990 m. Čekiškės gyvenvietė vėl išsaugo, tačiau ne tik viensėdžiai ir vienkiemiai, bet ir kaimeliai jau buvo sunaikinti.

Čekiškė buvo Žemaičių vyskupijos periferijoje, bet garsus pamokslininkas, uolus ganytojas ir jėzuitų misijų rėmėjas vyskupas M. Pacas ragino didikus ten statyti bažnyčias [9; 23]. Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčia yra vėlyvojo Renesanso stiliums statinys, turintis klasicizmo bruožų. Čia po dižiuoju altoriumi įrengta fundatoriaus šeimos kapavietė.

Bažnyčia yra ne tik tikinčiųjų centras, bet ir ta vieta, kuri išsaugojo daug vertingos informacijos apie tai, kas dabar jau nebeegzistuoja.

1799 m. rugpjūčio 13 d. kilęs gaisras sunaikino beveik visą miestelį, liko tik bažnyčios mūrinės sienos. Atstatymo darbais émė rūpintis tuo laiku Čekiškėje klebonavęs Bonaventūra Miknevičius. Kunigo rūpesčiu 1821 m. bažnyčia buvo perstatyta, pasidarė didesnė. Apibendrindamas savo darbo metus Čekiškėje, B. Miknevičius 1836 m. parašė istorinę giesmę apie Čekiškės bažnyčią (*Giesme Historyczna apiy Czekiškies Baznicie*). Šią giesmę jis buvo įteikęs Žemaičių vyskupijos valdytojui I. K. Gintilai, kad ją įvertintų ir leistų giedoti Čekiškės bažnyčioje. Valdytojas rankraštį peržiūrėti pa- siuntė J. A. Pabrėžai ir, gavęs iš jo teigiamą giesmés įvertinimą, tam pritarė. Nežinoma, ar ji buvo kur nors išspausdinta, tačiau Lietuvos valstybiname istorijos archyve yra išlikę šios giesmés rankraštis (LVIA F. 1671 AP. 4 B. 37 L. 233).

1808 m. iš Gardino Nemunu iki Vilkijos buvo atplukdytas didysis altorius, įrengta dabartinė ambona, prie kurios nedideleje patalpėlėje buvo ir šio darbo šaltinių knygos.

Apie Čekiškės parapiją 1841 m. M. Valančius rašė: „Klebonija nors maža, bet gera, dirvas ir pievas turi geras, miško apšciai, pelnā atneša karčema, parakvija dosni“ [21; 203]. Toks vyskupo atsiliepimas rodo, kad parapija turėjo būti ne maža. Tikėtina, kad dosnumu labiau pasižymėjo dvarininkai nei paprasti valstiečiai.

Bažnytinės knygos

Bažnytinės knygos – tai istoriniai šaltiniai, kuriuose daug toponimų, antroponimų, tekstų apie gyvenimo realias, pilietinę savimonę, grožinių kūrinių. „Maždaug XVI a. antrojoje pusėje Lietuvos kanceliarijos sistemoje atsirado dar viena labai didelė šaltinių grupė – bažnyčių metrikų knygos. Tai buvo naujas dalykas LDK. Tose knygose nenutrukstamai fiksuojami lietuvių oikonimai ir antroponimai“ [7; 135]. Čekiškėje bažnyčia buvo pastatyta tik XVIII a. pr., tad anksčesnė bažnytinė knygų analizė negalima. Šiame darbe nesinaudota tais kanceliariniais raštais, kuriuose aprašoma parapijos veikla, klebonijos ūkinė plėtra, pateikiama pamokslų ir politinių atsišaukimų tekstai.

Katalikų tikybos išpažinėjai buvo ir yra gausiausia konfesinė bendruomenė Lietuvoje. Švietimo ir konfesijos sąsajos yra tiesioginės, kartu su Romos katalikų tikėjimu plito raštas, kultūra, naujovės. Senajį baltišką tikėjimą pakeitusi krikščionybė (1387 m. Lietuvos krikštas, 1413 m. Žemaičių krikštas) visam laikui nulėmė valstybės raidą.

Parapijų pakraščiuose gyvenantys žmonės neretai prašydavo dekanato, kad juos priskirtų tai parapijai, į kurios bažnyčią lengviau nukeliauti. Todėl pasitaiko atvejų, kai tas pats gyvenamosios vietas pavadinimas užrašytas tiek vienos, tiek kitos parapijos bažnytinėse knygose. Kartais didesniu kaimu dalys priklausydavo dviejų skirtingoms parapijoms.

Lotyniškai rašytose bažnyčių knygose yra keli įrašai, kuriuose nurodoma, kad tas tekstas yra parašytas raštininko. Lenkiškose knygose po kiekvienu įrašu nurodoma, kad šią informaciją, kaip tikrą ir neginčiamą, užrašė kunigas arba vikaras. Visi to paties kunigo rašyti gimimo, mirimo, užsakų ar santuokų metrikai buvo šablioniški.

Iš bažnytinio archyvo medžiagos matyti, kad daugelis oikonimų ir antroponimų lyčių yra lietuviškos. Lietuviškam bažnytiniam vardynui turėjo įtakos ta aplinkybė, kad „kunigai iš pirmųjų lūpų užrašydavo jo duomenis, o tarkim, teismų ir dvarų pareigūnai nemažą dalį informacijos galėjo gauti ir per tarpininkus, netiesiogiai“ [7; 135].

Lotynų kalba rašyto knygos

Lotynų kalba buvo ir yra oficiali bažnytinė kalba. Ja konsekuotos Šv. Mišios, pildyti metrikai, susirašinėta. Šiais laikais kartais tik giesmės giedamos lotyniškai, o visi bažnytinę knygų įrašai – lietuviški. Retą lotynų kalbos vartojimą lémė nacionalinių kalbų įsigalėjimas, nes siekta, kad apeigos būtų suprantamos ne tik kungams, bet ir parapijiečiams.

Lotyniškai rašytose knygos sudaro nedidelę dalį visų Čekiškės parapijos archyvo metrikų, tačiau jos seniausios. Šiam darbe naudotasi penkiomis tik lotyniškai (1737 – 1828) ir dviem vokiečių, lotynų ir lietuvių kalbomis (1917 – 1924) rašytomis knygomis.

Vien tik lotyniškai rašytas knygas sudaro tikrinimų, miromų (tokios dvi), krikštų ir užsakų registracijos knygos. Tikrinimų knygoje užrašyti keli vietovardžiai, šiame darbe tirsime tik vieną, kurio visi variantai sutampa – *Czekiszki* (TK 1737 – 1788)*. Kiti minėtoje knygoje rasti oikonimai – ne Čekiškės parapijos. Būtent Čekiškės parapijos oikonimų kur kas daugiau užrašyta kitose bažnytinėse knygose. MR 1774 – 1802 skirtinę identifikuotų gyvenamujų vietų vardų rasta 43, su visais variantais net 133, KR 1792 – 1797 skirtinę oikonimų buvo 39, su variantais – 74, UR 1792 – 1821 skirtinę vietovardžių surinkta 48, jų variantų – 105, iš MR 1803 – 1828 užrašyti 52 skirtinę oikonimai, kurių variantų – 81.

Knygų rašymo kontekstas

Lotyniškai pildytose knygos yra iš Lietuvos – Lenkijos Respublikos paskutiniųjų dešimtmečių bei pirmųjų Rusijos imperijos metų. Lietuvio ir Lietuvos sąvokos per visą jungtinės valstybės gyvavimo laiką kito. Nykstant Lietuvos valstybingumui, „politiniuose Lietuvos ir Lenkijos santykiose atsiplėdo lietuviškas patriotizmas, tačiau jis neturėjo nieko bendra su tautiškumu“ [14; 44]. Tuo laiku tautą sudarė ne visi

gyventojai, bet tik dalis – išrinktieji, ir visai nesvarbu kokios etninės kilmės. „Tauta tiek lietuviui, tiek lenkui buvo tada juridinė, etnopolitinė, tuo pačiu metu, neturint valstiečiams pilietinių teisių, etnosocialinė kategorija. Lenkas privilegijuotiems luomams reiškė Lenkijos ir Lietuvos bajorą, laisvą pilietį, o valstiečiams – tiek Karalystės, tiek LDK – abi jos dar buvo tolimos ir svetimos“ [1; 18]. Dėl bajorijos anarchijos, lenkiškumo diegimo lietuviybė nunyko. Lenkiško gyvenimo būdo propagavimas, kuris ypač sustiprėjo po trečiojo Respublikos padalijimo, nebuvo svetimas ir dvasininkai.

Visą carų valdžios gyvavimo Lietuvoje laiką bažnyčia labai stengėsi, kad su rusiška tvarka nebūtų primesta stačiatykė, rusiškas raštas. Lenkų kalba ir savimonė atrodė mažiau pavojingi, todėl ir lotyniški bažnytiniai raštai turėjo nemažai lenkų kalbos bruožų. Lenkišką Čekiškės parapijos metrikų pildymo tvarką galėjo salygoti ir geografinė padėtis: toli nuo sostinės, didesnių miestų, t. y. toli nuo valdžios ir jos tvarkos.

Lotynų kalbos ypatybės

Čekiškės parapijos bažnyčios knygų lotynų kalba nėra gryna ir tipiška. Netikslumai ir lietuviškų vardų sulotyninimas neretai yra raštininkų ar kungų kalbos neišmanymo išdava.

Tik lotyniškai rašytuose metrikuose užrašyti vietovardžiai turi aiškinamuosius priašus, kurių rašymas prieš ar po oikonimo nėra nuoseklus. Tiketina, kad verčiant pažodžiu iš lietuvių kalbos, šie žodžiai atsidūrė prieš, o rašant pagal lotynų kalbos taisykles, – po gyvenamosios vietas pavadinimo. Dažnesni yra pažodinio vertimo variantai.

Pagal tai, koks aiškinamasis žodis eina kartu su oikonimu, galima daryti išvadą apie tuo laiku buvusios vietovės administracinį suskirstymą, dydį ir svarbą.

Su žodžiu *parapija* užrašytas tik vienas variantas – *Parochialis Czekiscensis* (MR 1774 – 1802). Dvaro statusą turi tie vietovardžiai, kurie užrašyti su priašu *Aula* (nors tai galima suprasti ir buvus vienkiemį, tačiau šitose vietovėse būta dvarų), pavyzdžiu, *Aula Czekiscensi*, *Aula Połozdonie* (MR 1774 – 1802); *Aula Czekis, de Aula Wysoko Dworensi*, *Aula Polozdonie* (UR 1792 – 1821); *Aula Polozdonie*, *Aula Wysokidwor*, *Aula Czekiszki* (MR 1803 – 1828).

Užmiestis, vieta, esanti toliau nuo parapijos centro, buvo vadinama *Vila*, *Villa*, pavyzdžiu, *Villa Besmertis*, *Villa Dokiele*, *Villa Kayre*, *Villa Szlapucie* (MR 1774 – 1802); *Dakie Villa*, *Juskacie Villa*, *Koylawa Villa*, *Lebiedzie Villa*, *Villa Lyciuny*, *Vila Polozdonia*, *Purwaycie Villa*, *Szlapucie Villa* (KR 1792 – 1797); *Girniki Villa*, *Guczkompie Villa*, *Luczuny Villa*, *Polozon Villa*, *Szlapucie Villa*, *Węsławiszki Villa* (UR 1792 – 1821); *Dakie Villa*, *Vila Goygoly* (MR 1803 – 1828). Taisyklingas variantas turėtų būti rašomas su geminata. Rašymas su viena raidė gali būti traktuojamas kaip sulietuvinimas.

Apibrėžtai teritorijai, tam tikram žemės plotui, vietovei pažymėti vartojami žodžiai *Territorio*, *Teritorio*, *pavyzdžiu*, *Teritorio Eyxie*, *Teritorio Jatowty*, *Teritoria Purwaicie*, *Teritorio Radwiliski*, *Teritorio Romany*, *Teritorio Szale*, *Teritorio Woskaycie*, *Zabielszki Ter.* (MR 1774 – 1802); *Besmiercie Ter.*, *Girniki Ter.*, *Territorio Lelerwiszki*, *Mileyki Teritorio*, *Szole Ter.*

* Prie pavyzdžių skliausteliuose nurodomas šaltinio sutrumpintas pavadinimas ir jo parašymo laikas. Tikslūs šaltinių pavadinimai pateikti straipsnio pabaigoje.

(KR 1792 – 1797); *Ter. Antkolnie, Territorio Dawgieliszki, Moteszy Territorio, Territorio Mileykie, Pabole Teritorio* (UR 1792 – 1821); *Eykscie Teritorio, Territorio Mileykie, Territorio Putrese* (MR 1803 – 1828). Tame pačiame skiemenyje vienodų priebalsių nerašymą lėmė lietuviška tradicija. Bendrinis oikonimų įvardijimas kartais užrašytas sutrumpintas, bet jo reikšmė nuo to nesikeičia.

Miesteliu vadinama tik Čekiškė, pavyzdžiu, *Oppido Cze-kiscensi* (MR 1774 – 1802); *Oppido Czek.* (UR 1792 – 1821); *Oppidulum Czekiscensi* (MR 1803 – 1828). Toks gyvenvietės įvardijimas nėra klaidingas ar keistas, tačiau mažas miestelis kartais nusakomas kaip Roma: *Urbe Czekiszki* (MR 1774 – 1802); *Urbe Czekiscensi* (KR 1792 – 1797). Miesto, kaip atskiro teritorinio, administracino ir politinio vienio, tarsi mažos valstybėlės, paminėjimas užrašytas tik vienas – *Civitate Czeiki* (MR 1774 – 1802).

Oikonimų trumpinimas būdingas tik lotyniškai rašytuose metrikuose. Galima manyti, kad tai dėl popieriaus perdėto taupymo. Neretai sutrumpinama, kad nereikėtų žodžio kelti į naują eilutę. Trumpinami tik dažnai rašomi pavadinimai, pvz.: *Czek.*, *Civitate Czeiki*. (MR 1774 – 1802); *Oppido Czek.*, *Aula Czezikis*. (KR 1792 – 1797).

Dėl lotynų kalbos poveikio digrafas *ks* rašytas vienu ženklu *x*, pavyzdžiu, *Teritorio Eyxie* (MR 1774 – 1802), tačiau tiketina, kad tai labiau dirbtinis nei natūraliomis sąlygomis susiklostės reiškinys, nes visi gretimuose puslapiuose užrašyti oikonimų variantai identiški.

Varijuoja ir minkštojo sprogstamojo *k'* prieš priešakinės eilės balsius užrašymai. Vieni sudaryti taisyklingai, kiti neatinka lotynų kalbos tarties taisyklių, pavyzdžiu, *Urbe Czekiszki* (MR 1774 – 1802), *Czekiszke* (KR 1792 – 1797) *Aula Czezikszki* (MR 1803 – 1828) – *Parochialis Czekiseensis, Oppido Czekiscensi, Aula Czekiscensi* (MR 1774 – 1802), *Urbe Czekiscensi* (KR 1792 – 1797), *Oppidulum Czekiscensi* (MR 1803 – 1828). Tokių kitos kalbos bruožų negalime laikyti taisykle, nes tai pavieniai reiškiniai.

Lotynų kalbos ypatybe traktuojama ir žodžio pradžioj nerašymas *j*, nors ten jis tikrai turėjo būti tariamas, pvz.: *Ionyacie* (MR 1774 – 1802), *Iuszkaycie* (UR 1792 – 1821). Bet šitoks užrašymas nebuvu nuoseklus, nes tie patys oikonimai dažniau rašyti su *j*.

Lotynų kalba veikė lietuvių vardyno formavimasi ir vėliau, tačiau tai nebebuvo taip akivaizdu.

Lenkų kalbos atšaitai lotyniškai rašytose knygose

Lotyniški irašai rašyti tada, kai Lietuvos teritorijoje oficialios kalbos statusą turėjo lenkų kalba, todėl ir pastarosios būta apraiškų.

Lotynų kalboje nėra būdinga atskirai žymėti kietajį balsingajį priebalsį *ł*, pvz.: *Antkolnie, Gogoły, Koyława, Łangakie, Połozdonis, Szlapućie* (MR 1774 – 1802); *Gogolły, Łangokie* (KR 1792–1797); *Mileykie, Połozdonia* (UR 1792 – 1821); *Kuiława, Łangokiel* (MR 1803 – 1828). Kietasis priebasis žymimas ir prieš priešakinės, ir prieš užpakalinės eilės balsius. Tai gali būti ne tik polonizacijos, bet ir dialekto įtaka.

Lotynų kalbai nebūdingą alfabetą papildo mišriųjų dvigarsių užrašymai vienu ženklu *q* arba *ę*: *Guczkampie, Guczkapie, Węslawiszki Villa* (UR 1792 – 1821); *Guczkampie, Węslawiszki* (MR 1803–1828). Pateikti pavyzdžiai rodo, kad neapsiribota viena kalba, o rašyta kelių kalbų kratiniu. Nazaliinių balsių rašymas kartu su priebalsiu, kuris turėtų būti tik tariamas lenkų kalboje, nėra taisyklingas, o bet kokios nosinės raidės lotynų kalboje net neegzistuoja.

Iš lenkiško alfabeto pasiskolinti diakritiniai ženklai, kurių turėjo žymeti minkštąsias afrikatas: *Besniercie, Eykście, Juszkaycie, Lućiuny, Nowiciiszki, Szlapućie, Szlekiecie* (MR 1774 – 1802). Lotyniškai rašytose knygose lenkiškas afrikatus arba pučiamųjų priebalsių užrašymas nėra dažnas. Manoma, kad be kreskos parašytos raidės fonetiškai transkribuojamos taip pat.

I lenkų kalbą pažodžiui versto vietovardžio taisyklingų užrašymų yra mažiau nei klaidingų, pavyzdžiu, *Wysoki Dwór* (KR 1792 – 1797; UR 1792 – 1821) – *Wysoki Dwor* (MR 1774 – 1802); *Wisoki Dwor, de Aula Wysoko Dworensi, Wysoki dwor* (UR 1792 – 1821); *Wysoki dwor, Aula Wysokidwór, Wysoki Dwor* (MR 1803 – 1828). Šiuo atveju ne lotyniškas užrašymas derinamas prie lenkų kalbos taisyklių, bet lenkiškai žodži norima padaryti panašų į lotynišką, nes nerašoma kreska virš *o*.

Lotynų kalba, nors ir buvo oficiali bažnytinė, kunigai jos mokėsi seminarijoje, tačiau dažnai turėjo kitų kalbų substratum. Tai buvo neišvengiama dėl tuometinių istorinių ir kultūrinių aplinkybių.

Lenkų kalba rašytos knygos

Šaltinius sudaro šešios lenkų kalba rašytos knygos (1826 – 1848): po dvi krikštų ir santuokų registracijos bei po vieną vizitacijos ir mirimo registracijos metriką. Vizitacijos knyga saugoma LVIA. Kiekvienoje lenkiškai rašytoje knygoje – skirtinges kiekis oikonimų: VK 1826 – 46, vienas gvenamosios vienos pavadinimas turėjo du variantus, pavyzdžiu, *Woskaycie Folwark, Woskaycie Okolica*, KR 1828 – 1834 – 50, variantų – 75, iš SR 1828 – 1839 išrašyti 58 oikonimai, o jų variantų – 116, SR 1835 – 1848 identikuota 40 oikonimų, variantų būta 69, MR 1835 – 1848 buvo užrašyti 52 vietovardžiai, su variantais – 72. Variantų gausą lėmė lenkų kalbos rašyba, nes to paties garso užrašymų, ne visada taisyklingų, gali būti keli.

Lenkiškuose metrikuose užrašyta nemažai naujų, iki tol lotyniškose knygose nerastų oikonimų. Jie papildė Čekiškės parapijos gvenamujų vietų vardyną.

Polonizaciją suaktyvinusios aplinkybės

XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos padėtis nebuvo itin palanki lietuviško mentaliteto formavimuisi, nes valdant Nikolajui I rusifikacija tik stiprėjo. Antirusiškų nusiteikimą ir pasipriešinimą rusifikacijai liudijo lenkų kalbos puoselėjimas.

Tautiškumo garantu gali būti nacionalinė kalba, tačiau vis „naikindami pagonybės liekanas Lietuvoje, lenkai kungių kovojo prieš visa tai, kas apskritai lietuviška, taigi ir prieš „pagonišką“ lietuvių kalbą, kuri jiems atrodė esanti priešingybę „katalikiškai“ lenkų kalbai. Sutapatinę lietuviškumą su

pagonybe, o lenkiškumą su katalikybe, jie ējo prie logiškos išvados: katalikas tegali būti tik lenkas” [29; 95]. Oficialiajame gyvenime, dvaruose propaguojamas lenkiškumas buvo norma. Bažnyčia taikėsi ne prie lietuviškai kalbančios daugumos, bet prie turtinės formaliai katalikybę praktikuojančios lenkiškos aukštuomenės.

Lenkų kalbos ypatybės

Lenkų kalba veikė lietuvių šnekamają kalbą, besiformuojančią rašto kultūrą ir tradiciją.

Lenkiškam raidynui būdingas ženklas č kuris atitinka garsą [č], pavyzdžiu, *Bezmierć, Ejkśie, Purwayć, Szlapuć, Woskayć* (KR 1835 – 1847); *Besmierć, Ejkś, Juszkayē, Purwayć, Szlapuć, Woskayć* (SR 1835 – 1848); *Bezsmierć, Szlapuć, Woskajć* (MR 1835 – 1848). Ši raidė, jei tik oikonimas baigiamas kamienu ir neturi fleksijos, beveik visada rašoma žodžio pabaigoje. Kadangi rašomas minkštasis priebalsis, o po jo nėra jokio priešakinės eilės balsio, tai galima daryti išvadą, kad tokis balsis buvo tariamas, bet dėl lenkų kalbos poveikio neužrašytas.

Nenuosekliausias buvo kietojo [t] rašymas. Lietuvių kalboje kietieji priebalsiai yra tik prieš užpakalinės eilės balsius, o lenkiškas t rašomas neatsižvelgiant į jo poziciją ir ryšį su kitais garsais, pavyzdžiu, *Łangokie, Połozdon Folwark, Szłapucie, Węsławiszki* (VK 1826); *Iszłostakie, Miłeykiach, Miłekach, Połozdonie,* (KR 1828 – 1834); *Goygoty, Szłapuciach, Węsławiszki* (SR 1828 – 1839); *Iszłostakie, Kuyława, Łaukswidyszki*, w okolicy *Mileykiach, Połazdoń, Połozdonia* (KR 1835 – 1847); *Goygoł, Koyława, Mileyk, Milejk* (SR 1835–1848); *Goygoła, Kuyława, Mileyki, Szłapucie* (MR 1835 – 1848).

Minkštajį garsą [n'] stengiasi pažymeti lenkiškos abécėlės raide ń. Tai dažniausiai buvo daroma nerašant galūnės, kur buvo minkštai tariamas balsingasis priebalsis, pavyzdžiu, *Połazdoń* (KR 1835–1847); *Antkolń* (SR 1835 – 1848); *Połazdoń* (MR 1835 – 1848).

Ženklas ś užrašytas tik viename oikonime, kur minkštai reikėjo ištarti garsą [š]: *Eykściach* (SR 1828 – 1839), *Eykście* (KR 1835 – 1847), *Ejkś* (SR 1835 – 1848). Visais kitais atvejais be jokių išimčių tas pats garsas užrašytas digrafu sz.

Viename oikonime yra parašytas lenkiškas minkštasis garsas [ż] – *Lebiedź* (SR 1835 – 1848). Vienas atvejis užrašytas, kai kietaji garsą [ż] žymėjo raidė ž *Anżolity* (KR 1835 – 1847).

Keletu atveju garsas [u] žymimas raidė ó: *Wysoki=Dwór* (VK 1826), *Dwór Polozdon* (KR 1835 – 1847), *Bezsmerciów* (SR 1835 – 1848).

Diakritinių ženklų vartojimas rašto kalboje gali būti traktuojamas ne tik kaip lenkų kalbos specifika, bet ir kaip mūsų rašybos tradicija, kuri patyrė lenkų kalbos įtaką.

Lenkų kalba rašytose knygose įvairoja dvigarsių en ir om rašyba. Dviejuose oikonimuose mišriųjų dvigarsiai kartais rašomi vienu ženklu ę ar q, o kartais – dviem: *Guczkompie* (VK 1826; KR 1828 – 1834), *Guczkompia* (SR 1828 – 1839), *Guczkompie* (KR 1835 – 1847; SR 1835 – 1848; MR 1835 – 1848), *Guczkapiach, Guczkomp* (KR 1835 – 1847; SR 1835 – 1848), *Guczkap* (SR 1835 – 1848), *Guczkapiach* (MR 1835 – 1848); *Węsławiszki* (VK 1826), *Węsławiszki* (KR 1828

– 1834), *Węsławiszki* (SR 1828 – 1839), *Węsławiszkiach* (KR 1835 – 1847), *Węclowiszek* (SR 1835 – 1848), *Węsławiszki* (MR 1835 – 1848). Visuose kituose oikonimuose šie mišriųjų dvigarsiai rašomi pagal lietuvišką tradiciją.

Afrikatos, išskyrus aukščiau minėtą č, rašytos dviem ženklais. Jeigu oikonimas ir nebuvu lenkinamas, tai bent jau pakeičiama jo rašyba. Afrikata [č] dažnai buvo rašoma digrafu cz, retai – c, [š], labai retai – s: *Czekiszkie – Czekiskie* (SR 1835 – 1848).

Greta gyvenamųjų vietų vardų buvo užrašyti ir keli juos aiškinantys žodžiai. Parapijos terminu apibrežiama tik Čekiškė: w Parafij Czeckiskimy (KR 1828 – 1834), w Parafii Czeckiskei (SR 1828 – 1839), w parafii Czeckiskei (KR 1835 – 1847), Parafyi Czeckiskei, Parafianka Czeckiska (SR 1835 – 1848). Miestelio statusas taip pat priklauso tik Čekiškei: w Miasterku Czeckiszach (SR 1828 – 1839), z Miasteczka Czeckiszek (KR 1835 – 1847), w Miasteczku Czeckiszach (MR 1835 – 1848).

Prie kai kurių oikonimų buvo parašytas aiškinamasis žodis *okolica*, kuris reiškia ne tik vienkiemį, bet ir didesnę vietovę, sritį, gimininį kaimą. Pagal tai, prie kokių gyvenamųjų vietų vardų šis žodis parašytas, galima daryti išvadą, kad abi žodžio reikšmės yra galimos ir teisingos: *Antkolnie Okolica, Dowgialiszki Okolica, Ekyście Okolica, Jatowty Okolica, Kruwondy Okolica, Kuniasze Okolica, Lalerwiszki Okolica, Radwiliszki Okolica, Romany Okolica, Szale Okolica, Woskaycie Okolica* (VK 1826); w okolicy *Mileykiach* (KR 1835 – 1847).

Vienas oikonimas turėjo prierašą, kuris nurodo, kad tai yra dvaras: *Dwór Polozdon* (KR 1835 – 1847). Kiti vietovardžiai nurodomi kaip dvareliai arba nedideli kaimai. Galima manyti, kad abi reikšmės yra teisingos: *Kuyława Folwark, Łaukswidyszki Folwark, Połozdon Folwark, Preny Folwark, Woskaycie Folwark* (VK 1826); w Polwarku *Dakielach* (KR 1835 – 1847).

„I lenkų kalbą dažniausiai buvo verčiami tie lietuviški vietovardžiai, kurie turi aiškią reikšmę. (...) Senieji raštinių stengdavosi išversti arba suslavinti visa, kas tik patekdavo į tekstą – ir asmenvardžius, ir vietovardžius” [8; 54]. Vienas oikonimas išverstas į lenkų kalbą ir né karto neužrašytas lietuviškai: *Wysoki=Dwór* (VK 1826), *Wysoki Dwor, Wysokim Dworze* (KR 1828 – 1834), w *Wysokim Dworze, Wysokiem dwore* (SR 1828 – 1839), z *Wysokiego dworu, Dwora Wysokia* (SR 1835 – 1848), *Wysokidwor, w Wysokim Dworze* (MR 1835 – 1848) – Áukštđvaris. Vienas oikonimas buvo rašomas arba lietuviškai, arba išverstas: *Podgire* (KR 1828 – 1834), *Polesie* (SR 1835 – 1848) – *Pagiriai*. „Aiškiausios lietuviškos kilmės vietovardis, išverstas į lenkų kalbą, iškrinta iš lietuviškų vietovardžių sistemos” [8; 53]. Aptariant lenkų kalbos įtaką lietuvių vardynui, tokis pavyzdys yra svarbus.

Rusų kalba rašybos knygos

Šaltinius sudaro septynios rusų kalba 1849 – 1918 m. rašybos (pildytos) knygos: po tris krikštų ir santuokų registravimo metrikas ir viena gyventojų surašymo knyga. Visos saugomos Čekiškės bažnyčios archyve. Kiekvienoje knygoje oikonimų užrašyta nevienodai: KR 1849 – 1855 užrašyti 53 vietovardžiai, o jų variantų 78, KR 1855 – 1863 identifikuota 50 gyvenamųjų vietų vardų, jų variantų būta 61, SR 1866 – 1877 užrašyta

40 skirtinį oikonimų, o jų variantų 53, SR 1877 – 1887 rasti 42 skirtinį vietovardžiai ir 58 jų variantai, SR 1898 – 1909 skirtinį oikonimų surinkta 43, variantų – 54, GS 1904 visi 45 gyvenamujų vietų pavadinimai pavartoti po kartą, KR 1907 – 1918 identifikuotų vietovardžių užrašyta 62, o su visais variantais 83. Rusiškai buvo rašoma gana ilgai, tad ši kalba kiek pakeitė mažai kintančius tikrinus vardus.

Rusifikacijos laikas

Lietuvą vis labiau veikė carinės Rusijos imperijos vykdoma nutautinimo politika. Nuo 1840 m. raštvedybą lenkų kalba pakeitė rusų, todėl ir kunigai turėjo paklusti naujai tvarakai, vykdyti valdžios nurodymus, kad apsaugotų Bažnyčią nuo gresiančių pavoju. Bažnyčios sekularizavimas „pratęsė ankstesnę Romanovų politiką, kurios tikslas buvo visiškai pajungti Katalikų Bažnyčią valstybinės valdžios valiai“ [2; 171].

Praradę valstybingumą, negalėdami savęs identifikuoti kaip nacijos, lietuviai negalėjo įgyvendinti prancūziškojo tautos modelio, kur pagrindinis kriterijus buvo civilizuota tauta, sukūrusi savo valstybę ir įstatymus. Reikėjo tokio modelio, kuris nebūtų taip glaudžiai susiejęs tautinių reikalų su valstybingumu. „Vokiškoji „tautos dvasios teorija“ operavo specifinės kultūros kategorijomis, tautinio identiteto klausimą savotiškai perkeldama iš „žemėskosios“ (politinės, valstybinės) sferos į „dangiškają“ dvasinio gyvenimo sritį, kur svarbiausi tautos egzistencijos žymenys – tai papročiai, mitai, folkloras, kalba“ [1; 20]. Rusijos carai šitai suprato, todėl ypač rūpinosi, kad lietuviai negalėtų ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai spaustinti knygų, leisti katekizmų, malda-knygių. Nors tautos dvasia galėjo prabusti bet kada, sukeldamas imperijoje neramumus.

Rusijos carų vykdomam nutautinimui priešintis buvo vis sunkiau. Bažnyčia buvo priversta jei ne paklusti, tai bent jau netrukdyti valdžiai. 1904 m. gegužės 7 d. dekreto panaikintas spaudos draudimas lotyniškais rašmenimis, tačiau Bažnyčia vis dar nebuvó nacionalinė. Jos kanceliarija buvo tvarkyta rusiškai.

Rusų kalbos ypatybės

Rusų kalba tik pratęsė lenkų kalbos pradėtą vardyno slavinimą. Akivaizdžiausias rusifikacijos bruožas yra rašymas ne lotyniškais rašmenimis.

Šia kalba pildytose bažnytinėse knygose kai kurie oikonimai turi aiškinamuosius žodžius, tačiau įrašų formulėse nerašomas parapijos pavadinimas, todėl néra né vieno oikonimo variante su žodžiu parapija. Vienintelis likęs aiškinamasis žodis, kuris eina su Čekiškės vietovardžiu, – miestelis: *въ Мъстечко Чекишикъ* (MR 1835 – 1848), *въ мъстечко Чекишикъ* (KR 1849 – 1855), *M – ико Чекишики* (GS 1904).

Tam tikra uždara teritorija, aiškias ribas turintis kaimas, žymimas aiškinamuoju žodžiu *околица* arba jo trumpiniu: *Окол. Антоново, Окол. Антколовни, околица Ятобе, Окол. Шлякенц, Окол. Воскайце* (GS 1904). Keleto kaimų pavadinimai parašyti su žodžiu *деревня* arba jo trumpiniu: *Деребни Дакеляхъ* (KR 1849 – 1855); *Дер. Даки, Дер. Каира, Дер. Куйлава, Дер. Лангоки, Дер. Лебедзи,*

Дер. Шлануце (GS 1904). Gyvenamujų vietų vardų su tikslinančiais žodžiais nedaug, nes kai kurios bažnytinės knygos jau tik pildomos. Metrikuose, kurie rašyti ranka, vyrauja tos pačios formulės kaip ir ankstesnėse lenkiškose knygose, o bažnytiniam dokumentams pildyti skirtose knygose reikia tik įrašyti atsakymus į pateiktus spausdintus klausimus.

Rusų kalbos vidurinės eilės balsis *ы* ir priešakinės eilės *у*, kurių lietuviška transkripcija [i], – maišomi: *Юродышкахъ* (KR 1849 – 1855) – *Юродышкахъ* (KR 1849 – 1855; KR 1855 – 1863), *Юродышки* (KR 1907 – 1918); *Контириахъ* (KR 1849 – 1855; SR 1898 – 1909), *Контиримы* (GS 1904) – *Контрымахъ* (KR 1855 – 1863; SR 1866 – 1877; SR 1877 – 1887; KR 1907 – 1918).

Rusiškai rašytuose šaltiniuose oikonimai rašomi ir su minkštumo ženklu, ir be jo: *Антокольняхъ* (KR 1849 – 1855), *Антколянъяхъ* (SR 1877 – 1887), *Онтиколъняхъ* (SR 1877 – 1887), *Окол. Антколовни* (GS 1904), *Антколовъяхъ* (KR 1907 – 1918), *Анткальней* (KR 1907 – 1918) – *Антколянъахъ* (KR 1855 – 1863).

Ryškių rusų kalbos ypatybių šiuose metrikuose nėra, nes rusiškai užrašyti gyvenamujų vietų vardai beveik visada yra paraidžiui kirilica perrašyti lenkiški jų variantai. Dėl tos priežasties pastebimos ir jau aptartos lenkų kalbos ypatybės.

Lietuviškai rašyto knygos

Saltinius sudaro septynios vien lietuviškai (1920–1949 m.) ir dvi pramaišiui lietuviškai, vokiškai ir lotyniškai (1917–1924 m.) rašytos knygos. Keliomis kalbomis rašytose knygose daugiausia lietuviškų oikonimų užrašymų, tad jos aptariamos kartu su vien lietuviškai rašytomis metrikomis. Visos knygos (po dvi krikštų ir gyventojų surašymo knygas, po vieną užsakų, santuokų ir mirimo registracijos metriką bei po vieną Sutvirtinimo sakramento ir Pirmosios Komunijos sąrašų knygą) yra iš Čekiškės bažnyčios archyvo.

Knygose oikonimų skaičius įvairuoja: KR 1917 – 1923 identifikuoti 73 skirtinį oikonimai, o jų variantų 161, SR 1917 – 1924 išrašyta 60 vietovardžių, variantų 114, SS 1920 buvo rasti 72 vietovardžiai, iš kurių tik trys turėjo po du variantus, GS 1923 užrašyta 60 gyvenamujų vietų vardų, o jų variantų – 69, KR 1923 – 1939 skirtinį identifikuotų vietovardžių užrašyta 84, variantų – 148, MR 1927 – 1939 skirtinį oikonimų buvo 70, variantų – 95, UR 1931 – 1949 47 skirtinį gyvenamujų vietų pavadinimai turėjo 61 variantą, GS 1933 užrašyti 37 vieno varianto oikonimai, iš PKS 1938 – 1948 išrinkti 58 vietovardžiai, kurie turėjo 71 variantą.

Lietuviškumą skatinusios sąlygos

Lietuvos Respublikos laikais pilietiškumas ir tautiškumas buvo vienas iš svarbiausių dalykų. Neilgai trukusi pirmoji sovietinė ir hitlerinė okupacija nespėjo pakoreguoti toli nuo šalies centro esančių vietovių gyvenimo ir lietuviško nusiteikimo. Tačiau tautiškumo plėtrą stabdė kaimo gyventojų konservatyvumas, miestiečių menkas raštingumas, nemažos dailies inteligenčių nutautėjimas. Bažnyčios institucijos pasiskė už nacionalinį persitvarkymą, nacionalinių interesų klaušimui rėmė valstybės politikus, iš karto pakeitė ne tik kance-

liarijos dokumentų kalbą, bet émë propaguoti ir lietuviškas apeigas. Čekiškës parapijos bažnytinës knygos nuo 1920 m. pildomos tik lietuviškai.

Besiformuojančios lietuvių kalbos ypatybës

Čekiškës bažnyčios lietuviškos knygos yra rašytos gana taisyklinga tautine kalba, nors parapijos, bažnyčios ir kleboñijos metinëse ataskaitose, inventoriaus ir turtų aprašuose nemažai lenkiškų ir lotyniškų žodžių. Namų apyvokos daiktų pavadinimus kunigai užrašydo lenkiškai, sakralinių dalykų – lotyniškai.

Bažnytinių metrikų knygose užrašyti vietovardžiai beveik taisyklingi, jų fleksijos rodo skaičių ir giminę. To paties oikonimo variantai dažnai būna ir moteriškosios, ir vyriškosios giminės, vienaskaitiniai bei daugiskaitiniai: *Baltrišk-ė* (SS 1920) – *Baltrišk-is*, *Baltrišk-ės* (KR 1923 – 1939) – *Baltrišk-iai* (KR 1923 – 1939); *Pieslišk-iai* (KR 1917 – 1923; SS 1920; KR 1923 – 1939; MR 1927 – 1939; PKS 1938 – 1948), *Pieslišk-ės* (KR 1923 – 1939; MR 1927 – 1939) – *Pieslišk-ės* (SR 1917 – 1924) – *Pieslišk-is* (GS 1923; GS 1933); *Raudon-ė* (SS 1920; GS 1923; KR 1923 – 1939; MR 1927 – 1939; UR 1931 – 1949; PKS 1938 – 1948) – *Raudon-is* (KR 1917 – 1923; KR 1923 – 1939) – *Raudon-iai* (KR 1917 – 1923); *Vaiciulišk-iai* (KR 1917 – 1923), *Vaičiulišk-iai* (MR 1927 – 1939) – *Vaiciulišk-ės* (SS 1920), *Vaičiulišk-ės* (GS 1933). Tikslūs kodifikuoti oikonimų pavadinimai dar nebuvo nusistovėję.

Gana dažnai oikonimai rašyti su aiškinamaisiais žodžiais: *Alfredavos dvaras* (SR 1917 – 1924); *Čekiškës dvaras*, *Kilovos dvaras*, *Severinavos dvaras* (GS 1923); *Čekiškës miest.*, *Karalgirių vienk.*, *Kašelkų vienk.*, *Laučinės palivaras*, *Laučynės vienk.*, *Palasdonio dvaras*, *Pašilių dvaras*, *Prienų dvaras*, *Rukiškio vienkiemis*, *Rukiškų k.*, *Savarinavos dv.*, *Uždalinskio viensodis*, *Vincentavo vienk.*, *Zabieliškių dv.*, *Zainškavos vienk.* (KR 1923 – 1939); *Čekiškës vienk.*, *Čekiškës kolonija*, *Baltriškio vienk.*, *Bumbulynės vienkiemis*, *Daukšų vienkiemis*, *Gegužinės vienkiemis*, *Miknevos v.* (MR 1927 – 1939); *Čekiškës m.*, *Alfredavo vienk.*, *Ažuolytės vienk.*, *Baltriškų vienk.*, *Znamionkos vienkiemis* (UR 1931 – 1949); *Čekiškës miestelis* (GS 1933). Kartą oikonimo aiškinamuojų žodžiu éjo jo lietuviškas vertimas, nes vietovardis vis dar rašytas pagal slavišką tradiciją – *Wysoki Dvor* (*Aukšdvarys*) (KR 1917 – 1923).

Čekiškës bažnyčios archyvo lietuviškai pildytose knygose užrašytų oikonimų variantų néra daug, nes buvo pasirenkama viena, nors ir ne visada taisyklinga, lytis. Oikonimų variantų nedidelis skaičius liudija atsirandančias pastangas norminti vardyną.

Kitų kalbų atsvaitai lietuviškai rašytose knygose

Metrikus pildę kunigai ar raštininkai gyvenamujų vietų vardus bei visus kitus jrašus stengesi rašyti lietuviškai. Jų lietuvių kalbos žinios dar nebuvò itin geros, tad pasitaiko klaidingai užrašytų vietovardžių. Fonetinius netikslumus galéjo lemti ir rašančiųjų dialektas.

Per ilgą laiką susiklosčiusios rašymo svetima kalba tradicijos veiké besiformuojančią bendrinę lietuvių kalbą. Afrika ta [č] rašyta digrafu cz arba raide c: *Besmierci*, *Aikscie*, *Iuskajcie*, *Juszkajcze*, *Lauczyne*, *Luczuny*, *Purvaacie*, *Szlapucie*, *Szlekecie* (KR 1917 – 1923); *Czekiszki*, *Ejkscie*, *Szlapuci*, *Voskaicie*, *Voskajcze* (SR 1917 – 1924); *Aiksci* (KR 1923 – 1939). Priebalsė [š] kartais buvo parašoma sz: *Czekiszki*, *Andrukaitiszki*, *Augsztkalnie*, *Bagdoniszki*, *Baltriszki*, *Iuszkajcie*, *Kaszalki*, *Laukvidyszki*, *Matiesze*, *Pesliszki*, *Szlekecie*, *Szale*, *Venslaviszki*, *Zabieliszki* (KR 1917 – 1923); *Burbiszki*, *Davgeliszki*, *Putreszy*, *Radviliszki*, *Rukiszki*, *Szlapuci* (SR 1917 – 1924).

Lietuvių kalba Bažnyčios raštuose ir dokumentuose buvo tik pradëta vartoti, tad daugelis klaidų ir netikslumų atsirado dël svetimų kalbų įtakos.

Išvados

1. Čekiškës Švč. Trejybës bažnyčios archyvo 26 metrikų ir vienoje Lietuvos valstybës istorijos archyve saugomoje knygoje užrašyti 123 skirtinti Čekiškës parapijos oikonimai. Visi 1737 – 1949 m. užrašyti oikonimai buvo identifikuoti. Bažnytiniai metrikai néra vien konfesinës knygos. Tai ir istorijos, ir kalbos, ir tautos raidos pažinimo šaltinis. Knygose užrašytais vietovardžiais užfiksuoti autentiški gyvosios kalbos faktai.
2. Čekiškiečių dialektinës savybës veiké ir vardyną. Vietos šnekto bruožus suponavo geografinë parapijos padëtis – vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių paribiniai. Gyvenamujų vietų užrašymuose pastebimos ir žemaičių tarminës ypatybës, kurios galéjo būti nulemtos konfesinių dalykų, nes Žemaičių vyskupystei priklausiusioje parapijoje daugiausia kunigavo žemaičiai kunigai.
3. Penkiose vien lotyniškai rašytose knygose (1737–1828 m.) užrašyta nuo 1 iki 52 skirtintų oikonimų. Daugelis lotyniškai užrašytų oikonimų turëjo aiškinamuosius žodžius ir buvo trumpinami. Istoriskai taip susiklostë, kad oficiali Bažnyčios kalba buvo lenkų, kuri darë įtaką lotyniškai raštų kalbai – priebalsës ir mišrieji dvigarsiai rašyti lenkiškomis raidémis.
4. Lenkiškai rašytos šešios knygos (1826–1848 m.), jose užrašyta nuo 40 iki 58 skirtintų oikonimų. Vietovardžių rašymui įsivesti lenkiški diakritiniai ženklai, kurie tose pozicijose ne visada galéjo būti rašomi, kai kurie oikonimai išversti į lenkų kalbą.
5. Rusų kalba rašytose septyniose knygose (1849–1918 m.) rasta nuo 40 iki 62 skirtintų vietovardžių – beveik perrašytų lenkiškų jų variantų, tik painiojant priešakinës ir vidurinës eilës balsius u ir u. Rusinimas pasiekë ne tik istaigas, bet ir Bažnyčią, kuri, viešai skelbdama lojalumą valdžiai, iš tiesų dažnai vykdë antirusišką politiką.
6. Lietuviškose metrikose (1920–1949 m.) identifikuota nuo 37 iki 84 skirtintų oikonimų, kurie parašyti su lietuviškomis galūnémis, tačiau dažnai painiojant giminę ir skaičių. I lietuvišką raidyną kartais įsiterpdavo vienas kitas nelietuviškas afrikatų užrašymas digrafu, kuris laikytinas lenkų kalbos ypatybe.

ŠALTINIAI

1. Saugoma Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčios archyve: 1) gyventoju surašymo knyga (1904), 2) gyventoju surašymo knyga (1923), 3) gyventoju surašymo knyga (1933), 4) Krikštų registracijos metrika (1792 – 1797), 5) Krikštų registracijos metrika (1828 – 1834), 6) Krikštų registracijos metrika (1835 – 1847), 7) Krikštų registracijos metrika (1849 – 1855), 8) Krikštų registracijos metrika (1855 – 1863), 9) Krikštų registracijos metrika (1907 – 1918), 10) Krikštų registracijos metrika (1917 – 1923), 11) Krikštų registracijos metrika (1923 – 1939), 12) Mirimų registracijos metrika (1774 – 1802), 13) Mirimų registracijos metrika (1803 – 1828), 14) Mirimų registracijos metrika (1835 – 1848), 15) Mirimų registracijos metrika (1927 – 1939), 16) Priėmusiųjų Pirmąją Komuniją sąrašai, 17) Priėmusiųjų Sutvirtinimo Sakramentą sąrašai, 18) Santuokų registracijos metrika (1828 – 1839), 19) Santuokų registracijos metrika (1835 – 1848), 20) Santuokų registracijos metrika (1866 – 1877), 21) Santuokų registracijos metrika (1877 – 1887), 22) Santuokų registracijos metrika (1898 – 1909), 23) Santuokų registracijos metrika (1917 – 1924), 24) Tikrinimų knyga (1737 – 1788), 25) Užsakų registracijos metrika (1792 – 1821), 26) Užsakų registracijos metrika (1931 – 1949), 27) Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma Vizitacijos knyga (1826).

LITERATŪRA

1. Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai. – Vilnius, 1993.
2. Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. – Vilnius, 1996.
3. Blažienė G. Sembos vietų vardai – istorijos šaltinis // Istorija: Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai (LIII). – Vilnius, 2002. – P. 15 – 21.
4. Blažienė G. Zu den altpreußischen Ortsnamen des Samlandes // Darbai ir dienos. – 1999, Nr. 10 (19).
5. Čekiškė 1600 – 2000. – Kaunas, 2000.
6. Deltuvienė D. Mažosios Lietuvos oikonimai (XIV – XVIII a.). Daktaro disertacijos santrauka. – Kaunas, 2001.
7. Garliauskas V. Lietuviškos oikonimų lytys nelietuviškuose XVI – XIX a. šaltiniuose // Lietuvių kalbotyros klausimai (XL). – 1998, p. 123 – 197.
8. Jurkštės J. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985.
9. Kvilklys B. Lietuvos Bažnyčios. Telšių vyskupija. – T. 1. – Chicago, 1980.
10. Lietuvos apgyvendintos vietas. Pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. – Kaunas, 1925. – P. 62–65.
11. Lietuvos TSR administracinio – teritorinio suskirstymo žinynas (I dalis). – Vilnius, 1974.
12. Lietuvos TSR administracinio – teritorinio suskirstymo žinynas (II dalis). – Vilnius, 1976.
13. Lietuviški tradiciniai vietovardžiai. – Vilnius, 2002.
14. Lietuvių etnogenezė ir tautinė savimonė. – Vilnius, 1998.
15. Lietuvių kalbos enciklopedija. – Vilnius, 1999.
16. Palionis J. Lietuvių rašomosios kalbos istorija. – Vilnius, 1995.
17. Palionis J. XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai. – Vilnius, 2003.
18. Talunytė N. Senieji Kauno vietovardžiai // Darbai ir dienos. – 1999, Nr. 10 (19), p. 79 – 90.
19. The New Encyclopedia Britannica. Volume 24. – Chicago, 1995. – P. 733 – 738.
20. Vaičiūs A. Apie Čekiškę ir čekiškiečius. – Kaunas, 2000.
21. Valančius M. Raštai. – T 2. – Vilnius, 1972.
22. Vanagas A. Lietuvių vandenvardžiai. – Vilnius, 2002.
23. Vanagas A. Lietuvos miestų vardai. – Vilnius, 1996.
24. Vanagas A. Veikalas apie baltiškų vietovardžių slavinimą ir slaviškų lietuvinimą // Lietuvių kalbotyros klausimai (XII). – 1970, p. 194 – 200.
25. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. – Vilnius, 1994.
26. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – T 2. – Vilnius, 1987.
27. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – T 3. – Vilnius, 1988.
28. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – T 4. – Vilnius, 1990.
29. Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. – Vilnius, 1993.

Place-names –
the real history of the land

Lina BALČIŪNAITĖ,
Ilona SIDERAVIČIŪTĖ-MICKIENĖ

The article presents analysis of place-names in the parish of Čekiškės, which were recorded in the metrics of christenings, banns, marriages, deaths and other documents of the early 18th and the mid – 20th centuries by the Church of St. Trinity in Čekiškės. It reveals the cultural situation of the region, shows the impact of the Slavic and Germanic languages on proper names.

123 different place-names, which belong or belonged to the parish of Čekiškės, were recorded from 26 metrics of the archive of the Church of St. Trinity in Čekiškės and from one book stored in the archive of the history of the Lithuanian state. All the place-names recorded in 1937–1949 have been identified. Church metrics are not exceptionally confessional books. They are also examples of the history, the language and the evolution of a nation. Place-names recorded in books serve as a reliable source for the investigation into the total of proper names, since authentic facts of the live language are registered in them.

On the basis of the gathered material the ascertainment has been made that the total of proper names was influenced by dialectal features of people in Čekiškės. The traits of the speech of people in Čekiškės have been formed by geographical situation of the parish, since the parish of Čekiškės is situated on the border separating western Aukštaičiai of the city of Kaunas from those of the city of Šiauliai. In the writing of place-names of habitations Samogitian dialectal peculiarities have been noticed which may have been predetermined by confessional matters, since for the most part priest of Samogitian descent worked in the parish that belonged to the diocese of Samogitia.

Five books written purely in Latin (1737–1828) contain from 1 to 52 different place-names. The greater part of place-names that were written in Latin had explanatory words and short forms. Historical situation was such that the immense impact of the Polish language, which was understandable to common people, fell on the speech of the Church and on the Latin language of the writings – for the writing of consonants and mixed diphthongs Polish letters were introduced.

Six books (1826–1848) were written in Polish in which from 40 to 58 different place-names were recorded. For the recording of place-names Polish pointing marks were introduced that in some cases were impossible in those positions, some of the place-names were translated into the Polish language.

In seven (1849–1918), which were written in Russian, from 40 to 62 different place-names have been found which were the Polish variants written letter for letter and in which, however, the vowels i and u of the front and mid rows were levelled. Russification invaded not only different institutions but also the Church, which often showed the loyalty to the authorities but was virtually leading the antirussian policy.

In Lithuanian metrics (1920–1949) from 37 to 84 different place-names have been identified, which had Lithuanian endings with frequent confusion of the gender and the number. Sometimes the Lithuanian writing was interrupted by one or another non – Lithuanian recording of *affricates* written by *digraphs*, which was considered a peculiarity of the Polish language.

Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas,
Muitinės g. 87, LT-3000, Kaunas, el. p. skamba@one.lt

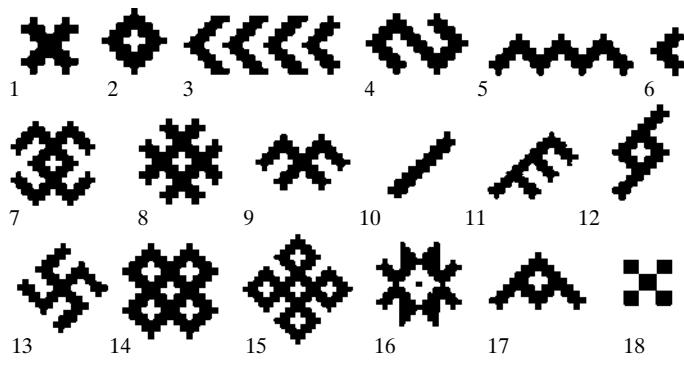
Gauta 2003 12 20, išeikta spaudai 2004 12 30

Lietuvių tradicinių juostų „šimtaraštiskumas“ istoriniu ir lyginamuju aspektu

Vytautas TUMĖNAS

Straipsnio objektas – lietuvių tradicinių rinktinės technikos juostų ornamentas. Tikslas – išaiškinti lietuvių juostų „šimtaraštiskumo“ įvairovę ir sritinius savitumus, nustatyti jų ryšius, galimas įtakas, ištakas Lietuvos ir platesniame teritoriniame kontekste. Tyrimo metodikos: formos dailėtyrinė, diachroninė ir sinchroninė analizė, diachroninė rekonstrukcija, lyginamoji, istorinė tipologinė analizė. Išvados: Lietuvos juostas galima skirstyti į dvi itin skirtinges ir ryškias šimtaraščio geometrinio ornamento tradicijas: siauras lietuvininkų ir plačias aukštaičių bei menkai reprezentuojamas žemaičių, turinčias tarpinių bruozą. Remiantis šriftiniu dekoru galima išskirti grubesnes arba klasiškesnes lietuvininkų ir įmantesnes, puošnesnes suvalkiečių juostas. Tikru geometrinio ornamento šimtaraščių juostų nebuvo turtingiausio ornamento kraštuose – Dzūkijoje ir Suvalkijoje, šimtaraščių paplitimas Mažojoje Lietuvoje, Aukštaitijoje, jų įvairovė ir gausa Latvijoje leidžia daryti prielaidą apie galimą archaišką šio reiškinio kilmę vakarų ir ypač šiaurės baltų kultūrose. Diachroninis lyginimas atskleidžia lietuvių šimtaraščių juostų dekoro tradicijos stabilumą.

Straipsnyje nagrinėjama daugiaraščių juostų su įstrižu – horizontaliu ornamentu kintamumo (šimtaraštiskumo) principas, jo raiškos, sklaidos ir kilmės problema. Tyrimo šaltiniai: Lietuvos muziejų (Lietuvos dailės muziejaus, Lietuvos nacionalinio muziejaus, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Mažosios Lietuvos muziejaus, Šilutės krašto muziejaus, Marijampolės kraštotoyros muziejaus, Šiaulių „Aušros“ muziejaus) kolekcijos, kitų autorų publikacijos šia tema Lietuvoje ir užsienyje, Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus ekspedicijose autoriaus surinkta medžiaga (*LII ES, b. 1988*). Dalis straipsnio iliustracijų atlikta originalia KTU ir

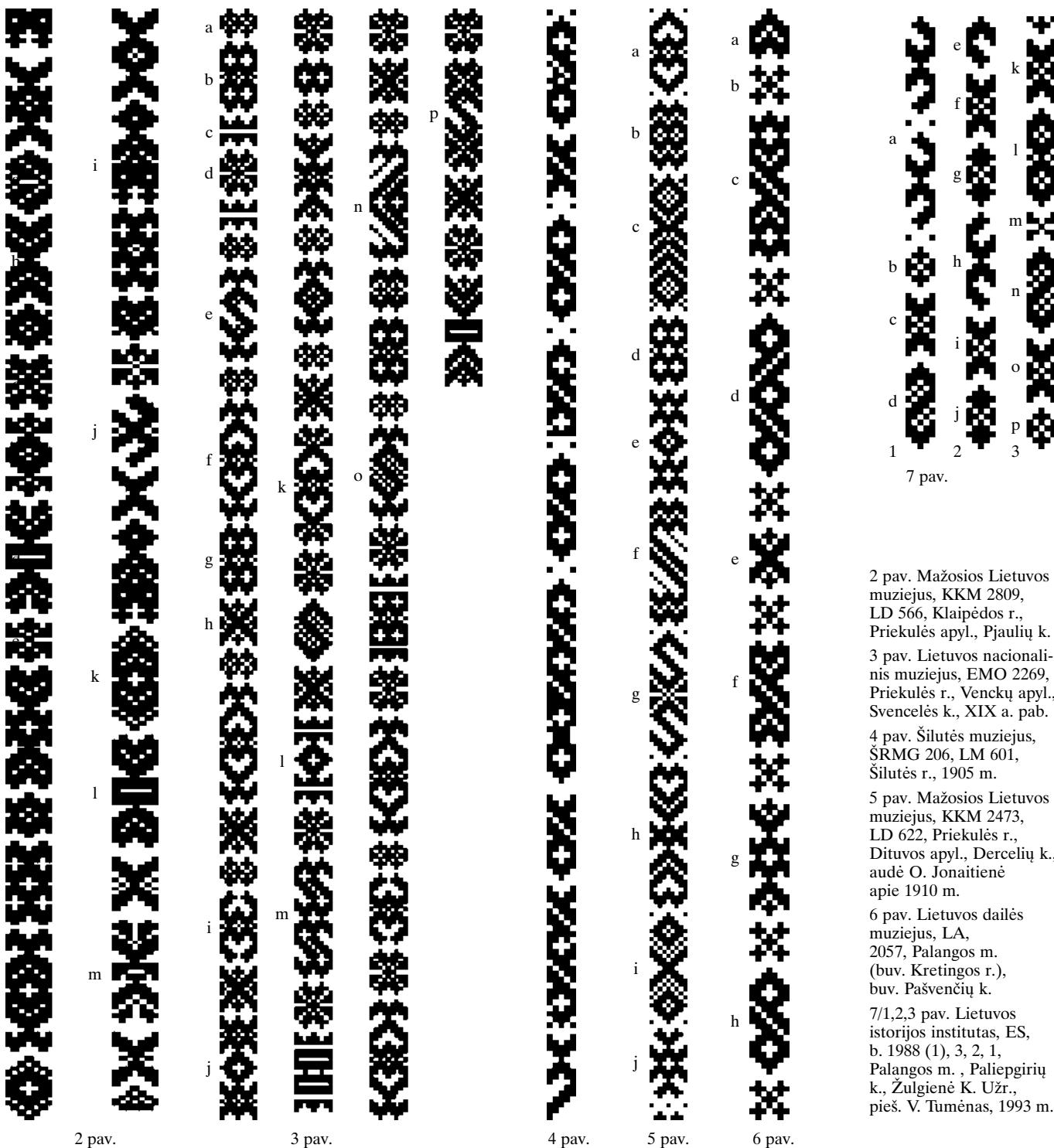

1 pav. Archetipiniai lietuvių rinktinės juostų ženklai.

LII kompiuterine grafine programa, kurios sukūrimą parėmė VMSF (2001–2003 m.). Autorius dėkoja ir LR kultūros ministerijai, parėmusiai LII etnografines ekspedicijas (2003 m.).¹

Daugiaraštės – laisva tvarka kartojamų raštų, lietuvininkų austos juostelės *rištuvas*, *pakeles* tautodailės tyrinėtojų XX a. antrojoje pusėje salygiškai pradėtos vadinti „šimtaraštėmis“. Kadangi lietuvių mokslinėje literatūroje daugiaraštės, raporto neturinčios juostos ilgai buvo žinomos tik Mažojoje Lietuvoje, šis terminas, išstūmės autentišką *rištvu* pavadinimą, buvo vartoamas kaip daugiaraščių lietuvininkų juostelių sinonimas. Lietuvių etnologams susidomėjus ir latvių Lielvardės tipo bei kitų Lietuvos regionų daugiaraštėmis juostomis, jos taip pat imtos vadinti „šimtaraštėmis“. Šis terminas gerai nusako emocinį tokio ornamento išpūdį, be to, susiklostė atitinkama žodinė tradicija, todėl mokslinėje kalboje **šimtaraščių juostų, šimtaraščio ornamento** terminu siūlau vadinti apskritai visas **laisvos raštų kartojimo tvarkos daugiaraštės juostas**,² o ne tik lietuvininkų austasias.

Daugiaraštiskumas – retas, išskirtinai lokalus reiškinys, sutinkamas labai nedidelėse Eurazijos teritorijose. Juostų ornamento šimtaraštiskumo ypatybės, tai-syklišs ir savitumai – iki šiol mažai tyrinėta lietuvių tautodailės sritis. Tiesa, kaip atskirą lokalų reiškinį lietuvininkų bei aukštaičių šimtaraščių juostų dekoro, atskirų ženklų savitumus ir ypatybes esu pradėjės nagrinėti ankstesniuose darbuose, kurie iliustruoti ženklų brėžiniais bei ornamento rekonstrukcijomis.³ Vėliau Teresė Jurkuvienė taip pat paskelbė pluoštą būdingų lietuvininkų šimtaraščių juostų viso dekoro brėžinių bei pateikė aukštaičių šimtaraščių juostų ornamento rekonstrukcijas,⁴ kiek kitokias nei mano pateiktosios. Vis dėlto šimtaraščio ornamento formų įvairovė, jo sritinių savitumai Lietuvos bei platesniame teritoriniame kontekste dar nepakankamai aptarti. Iš dabartinių juostų šimtaraštakai audžiamos tik šriftinės juostos, nors lietuvių tradicijoje šimtaraštės juostos buvo itin sudėtingo ornamento. Todėl aktualu išsiaiškinti, kuo savita lietuvių juostų daugiaraštės ornamentika, kokia jos įvairovė ir sritiniai savitumai, kokie jos kultūriniai ryšiai ir sąsajos, galimos įtakos ir ištakos.

2 pav. Mažosios Lietuvos muziejus, KKM 2809,
LD 566, Klaipėdos r.,
Priekulės apyl., Pjaulių k.

3 pav. Lietuvos nacionalinis muziejus, EMO 2269,
Priekulės r., Venckų apyl.,
Svencelės k., XIX a. pab.

4 pav. Šilutės muziejus,
ŠRMG 206, LM 601,
Šilutės r., 1905 m.

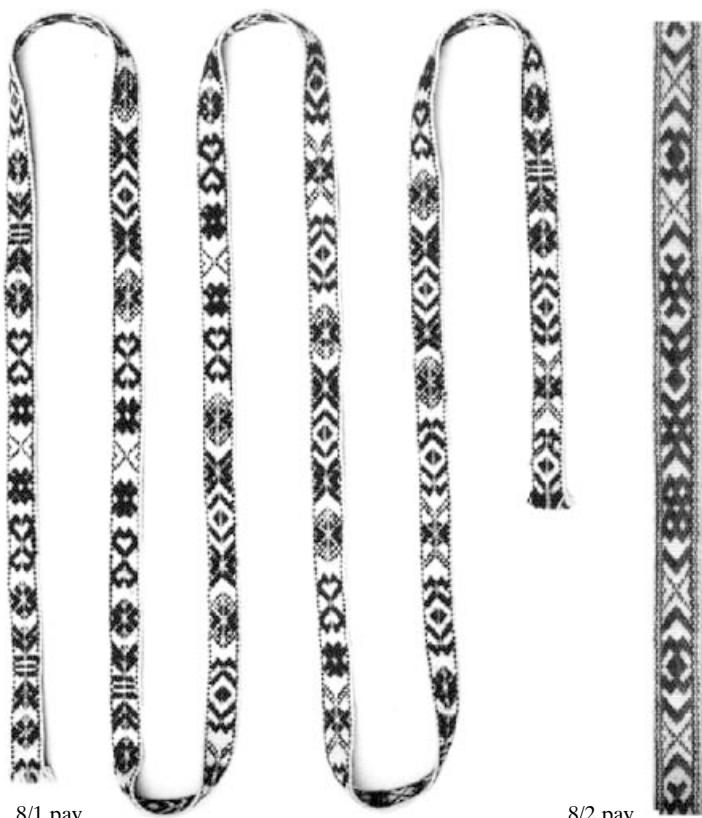
5 pav. Mažosios Lietuvos muziejus, KKM 2473,
LD 622, Priekulės r.,
Dituvos apyl., Dercelių k.,
audė O. Jonaitienė apie 1910 m.

6 pav. Lietuvos dailės muziejus, LA,
2057, Palangos m.
(buv. Kretingos r.),
buv. Pašvenčių k.

7/1,2,3 pav. Lietuvos istorijos institutas, ES,
b. 1988 (1), 3, 2, 1,
Palangos m., Paliepgiriu k., Žulgienė K. Užr.,
pieš. V. Tumėnas, 1993 m.

Materialinės kultūros formų, dekoro, technologijų diachroninė, kontekstinė analizė padeda nustatyti visuomenės pasaulėžiūros ypatybes, jos pokyčius arba stabilumą.⁵ Aktualiuose etnogenezės ir kultūrologiniuose tyrimuose nemaža dėmesio teikiama lyginamajai-tipologinei tradicinės ornamentikos analizei.⁶ Archeologės A. Zarinių nuomone, senieji Latvijos juostų puošybos elementai (nustatomi nuo XI a., išlikę nepakitę iki XIX a.) byloja apie per amžius susiklosčiusią liaudies estetiką ir pasaulėvaizdį, glūdinčius

ritualinėje ornamento paskirtyje ir simbolikoje. Kaip aprangos detalės ir ženklai išlikę senosios tradicijos atspindžiai teikia vertingų žinių apie etninę istoriją.⁷ Tradicinės dailės pastovumo ir daugiareikšmiškumo, daugiavertiškumo priežastis, Seyyedo Hosseino Nasro nuomone, yra ta, kad ji „nurodo tradicijos puoselėjamas tiesas, kurios néra visiškai žmogiškos prigimties. Ji simboliškai perteikia sakralią žinią, kosmoso harmonijos dėsnius, kosmologinę ir metafizinę tvarką, hierarchiją. Jos atlikimo technikų ir įgūdžių

8/1 pav.

8/2 pav.

8/1 pav. Juostelė prieptytė, Latvija, Šiaurės Kuršas, Mērsrags, XIX a. II p.: Latviešu tautas tēripi II, Kurzeme, Latviešu un Lībiešu tēripi/ sast.

Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Zingīte, Rīga, 1997, lpp. 165, il. 335.

8/2 pav. Juostelė prieptytė, Latvija, Šiaurės Kuršas, Valgale, XIX a. II p.: Latviešu tautas tēripi II, Kurzeme, Latviešu un Libiešu tēripi/ sast.

Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Zingīte, Rīga, 1997, lpp. 165, il. 336.

perdava dažnai tapati dvasiniams mokymui. Tradicinis menas apima asmeninę intuiciją ir kolektyvinę psichę".⁸

Šimtaraštikumas nėra plačiai paplitęs reiškinys, matyt, todėl, kad susijęs su aukštėsne intelektine veikla, su itin išlavintru vaizdiniu ornamentiniu mąstymu, kurio perdavą galima vertinti kaip itin aukštos dvasinės kultūros apraišką. A. Zarimios manymu, antrojo mūsų eros tūkstantmečio pradžioje sudėtingas raštuotas juostas (tiesa, archeologinės juostos Latvijoje ir Lietuvoje – vytinės ir vytinės-rinktinės technikos, tačiau jų raštai artimi XIX a. rinktinio audimo juostoms) gaminio audimo specialistai.⁹ Šimtaraščio ornamento santykinė gausa, palyginti su baltų kaimynais, – neatsiejama nuo ypatingesnio dèmesio, teikiamo juostų ornamentui baltų kraštuose apskritai. V. Sedovas pastebi, kad plataus turtingo ornamento juostos Šiaurės ryti Europoje pastaraisiais šimtmeciais būdingos tik Pabaltijui, o slavų žemėse tokios juostos dažniau buvo audžiamos tose vietovėse, kuriose anksčiau gyveno finougrų ir baltų gentys.¹⁰

Archajiskā tradicinių lietuvių rinktinų juostų ornamentika priklauso plačiai Eurazijoje paplitusių geometriniam įstrižo-horizontalaus (kai juostos padėtis vertikali) juostinio ornamento tipui. Dar XIX a. įrodyta, kad geometrinis ornamentas yra ar-

chajiskiausias, kadangi geometrinis principas sudaro net ir kitokios pri- gimbities ornamentų pagrindą.¹¹ Lie- tuvių juostų geometrinė įstriža-ho- rizontali ornamentika būna dvejų rūsių, kurios skiriasi ženklų kiekiiu: tai plačiai paplitusi keliaraštė juostų ornamentika (1, 2, 3, 4 skirtinių ženklai) arba rečiau randama daugia- raštė ornamentika (nuo 5 iki 30 skirtingu ženklų). Tieki didesnio žen- klų kieko keliaraštės (3-4 ženklų), tiek mažo ženklų skaičiaus daugia- raštės juostos (5-7 ženklų) raportų požiūriu būna dvejopos: 1) kai įvai- rūs raštai išdėstomi tapačia eilės tvarka – per visą juostos ilgį raštai

9/1 pav. Šilutės muziejus,
ŠKM 9-215, LM 597, Šilutės r.

9/2 pav. Šilutės muziejus,
ŠKM 9-218, LM 613, Šilutės r.

9/3 pav. Šilutės muziejus,
ŠKM 9-220, LM 612, Šilutės r.

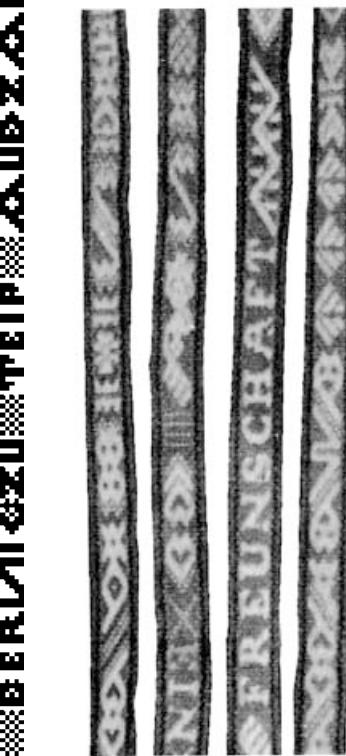
9/4 pav. Šiaulių „Aušros“
muziejus, EO 209, Palanga,
XX a. I p., įrašas: „EIN BAND
D FREUNSCHAFT“.

10 pav. Mažosios Lietuvos
muziejus, KKM 2366,
Priekulės r., Kontvainių k.

TELTINIASTYBĖS JUOSTOS

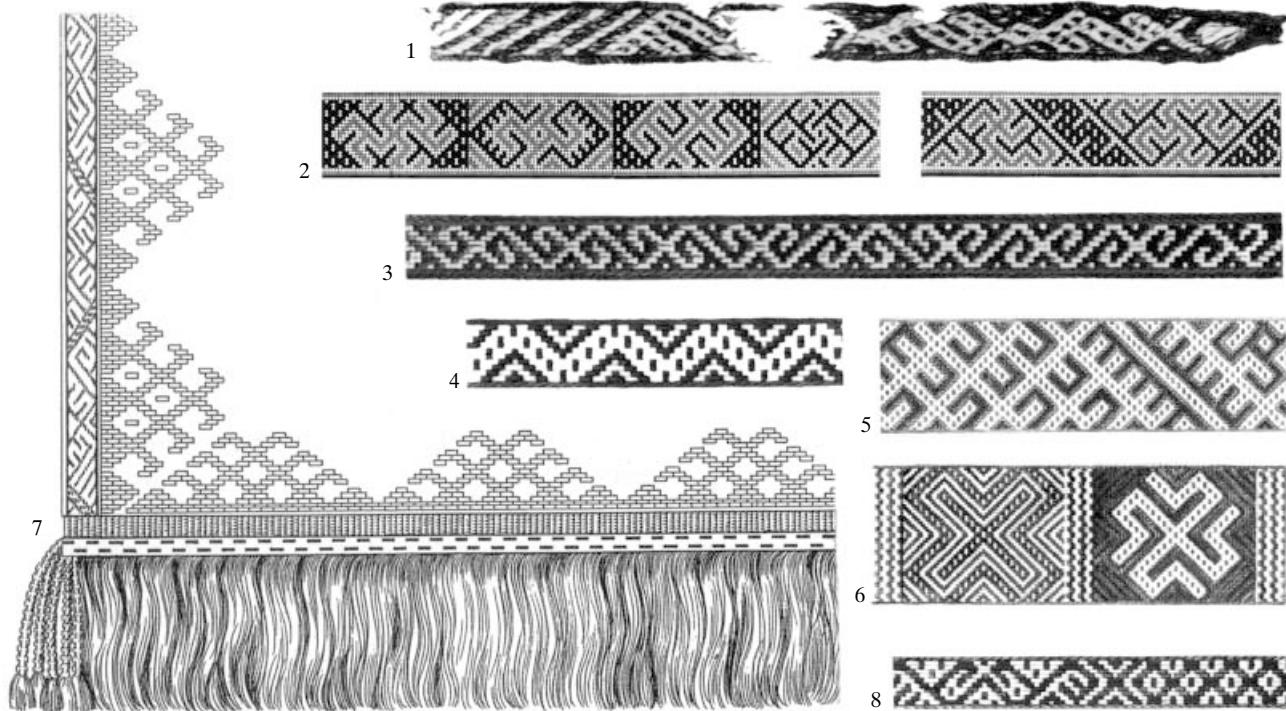
9/1 pav.

9/2 pav.

10 pav.

nuolat pasikartoja, kitaip tariant, visi skirtingi raštai surinkuoti į vieną eilę ir sudaro reportą (nuolat kartojamą ornamento atkarpa, iš kurios sudaroma visa ornamentika); 2) kai raštai kartojami laisvai ir nesudaro raporto.

Nagrinėjant šimtaraščių juostų ornamento menines ir stiliaus ypatybes itin reikšmingi yra keli aspektai: a) juostos dugno išvaizda ir santykis su raštu, b) atskirų ženklu figūros sandara, c) ženklu linijos pobūdis, d) tarpai tarp raštų arba skiriamieji ženkli, e) pasikartojantys dekoro elementai. Remdamiesi šiais kriterijais nustatėme šimtaraščių juostų stiliaus regioninius skirtumus. Įdomu, kad kiekvieno regiono šimtaraščių juostų dekore vyrauja saviti bruožai, nesiskartojujantys kitose teritorijose. Vadinas, lietuvių juostų šimtaraščiukumas visada yra lokalus (regioninis) reiškinys.

Pagal stilių Lietuvoje galima išskirti keturias šimtaraščių juostų rūšis (drauge su jų porūšiais).

1. Vakarų Lietuvos šimtaraštės: a) Mažosios Lietuvos daugiaraščiai *rištuvali*, b) Žemaitijos pajūrio *prievytai*, c) lievininkų *rištuvali* su šriftais.

2. Aukštaičių šimtaraštės.

3. Pietų žemaičių šimtaraštės: a) sudėtingo stiliaus raštų, drauge su šriftu, b) paprasto stiliaus raštų.

4. Suvalkiečių šimtaraštės: a) mokomosios paskirties juostos su skirtingu raštų fragmentais, b) šriftinės juostos.

Vakarų Lietuvos šimtaraštės

Didžiausia šimtaraščių juostų gausa ir įvairove išsiskiria Mažoji Lietuva. Šio krašto šimtaraščių juostelių paprastai lygus beženklis dugnas, tai – vienašalės, vienpusės juostos. Tiesa, dvipusis dekoras kartais būdingas lievininkų šim-

- 11/1 pav. Valatka V. Paragaudžio juosta // Mokslas ir gyvenimas. – 1974, Nr. 4, p. 49; Valatka V. Paragaudžio (Šilalės r.) senkapis // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinejimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. - Vilnius, 1974. - P. 74-75; Volkaitė- Kulikauskienė R. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai. - Vilnius, 1997. - P. 16.
 11/2 pav. Zariņa A. Apģērbs Latvijā 7-17 gs., Rīga, 1999, lpp. 55.
 11/3 pav. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs., Rīga, 1988, IX tab./3.
 11/4 pav. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs., Rīga, 1988, IX tab./7.
 11/5 pav. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs., Rīga, 1988, X tab./2.
 11/6. pav. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs., Rīga, 1988, X tab./4.
 11/7 pav. Skraistės fragmentas. Zariņa A. Apģērbs Latvijā 7-17 gs., Rīga, 1999, lpp. 56.
 11/8 pav. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs., Rīga, 1988, IX tab./4.

taraštėms juostelėms – jo fragmentai įterpiami į vienpusio dekoro visumą. Dugno ir rašto santykis labai stipriai lemia ornamento pobūdį, todėl Mažosios Lietuvos ornamentika labai skiriasi nuo Lietuvos, kur labiausiai buvo paplitę tokios rinktinės juostos, kurių ornamentą sudaro ne tik pozityvūs raštai, bet ir negatyvūs juostos dugno ženkli.¹²

Ženklu formos sudėtingumo požiūriu, Vakarų Lietuvos juostose gausu archetipinių, paprasčiausios archajiškos konstrukcijos ir paprastų ženklu linijų: ištrižas kryžiukas (1/1 pav.), rombas (1/2 pav.), eglutė (1/3 pav.), žalčiukas (1/4 pav.), lankutė (1/5 pav.), ožkanagutis (1/6 pav.), varlytė (1/7 pav.), roželė (1/8 pav.), žirgeliai (1/9 pav.), ištrižainė (1/10 pav.), grėbliukai (1/11 pav.), meandras (1/12 pav.), svastika (1/13 pav.), penkiaakis kryžiukas (1/14 pav.), žvaigždutė (1/16 pav.), stogelis (1/17 pav.), katpėdėlė (1/18 pav.). Išimtis – liktoriukų ženklas, jis nerandamas Vakarų Lietuvoje (1/15 pav.). Savitesni itin būdingi suspaustų linijų (2 a, b, c, d, e, f, g, i, l, m pav.) bei dvigubų linijų (kai paprastą 3 gijų pločio liniją pakartoja siaura 1 gijos „šešelinė”, linijėlė, paryškinanti svarbiausią liniją arba norimą rašto kryptį) žen-

krai (2 h, k pav.), keliagubų linijų ženklai (6 c, d, f; 4; 5 f pav.). Tačiau labiausiai šio krašto šimtaraštės juostos išsiskiria sudėtinės konstrukcijos ženklais, sudarytais iš kelių sujungtų archetipinių ženklų, kurių linija būna ir paprasta (3 e, f, h, j pav.), ir suspausta (3 k, m, p; 5 b, c, g pav.), ir dviguba („šešeliuota“) (3 o; 5 i pav.), ir keliaguba (3 l; 5 f, h pav.). Ivaivūs tokį ženklų variantai dažniausiai kilę iš žalčiuko (sujungti žalčiukai, suporinti žalčiukai, suporinti žalčiukai su juos jungiančia varlyte, du žalčiukai, jungiami varlytės, žalčiukas su kryžiukais ir t.t.) (3 m, n, o, p; 5 f, g; 10 pav.), varlytės (sujungtos varlytės su juos jungiančiu žalčiuku arba žalčiukais ir t.t.) (2 f, g; 6 c; 3 f, j, k; 5 a, e, h; pav.), lelijos (2 a; 6 d; 10 pav.) archetipu.

Šimtaraštėse Vakarų Lietuvos juostose matome daugybę daugiaraštisko komponavimo atmainų. Dažniausiai ženklai dėstomi

laisva tvarka (2, 4, 3, 7, 10 pav.). Paprastesnis šimtaraštikumas būdingas Žemaitijos pajūrio kuršininkų (iš Palangos, Šventosios, Būtingės apylinkių) juoste-lėms *prievelyams* ir ijas panašioms *prievelyēms* (šiauriau esančioje Latvijoje): joms būdinga daugiau pastovių elementų (8/1, 2 pav.). Įmantrresni ženklai vienas nuo kito atskiriamis tarpiniais, elementaresniais, aiškiai besiskiriančiais ženklais (pavyzdžiu, kryžiukų, žvaigždu- te, langučiais ir pan.), kurių įvaivovės kiekis labai nedidelis (3 – 5 ženklai) (6 pav.). Jose taip pat randame tokią atmainą, kai paprastesni ženklai, esantys tarp pagrindinių sudėtingesnių, per visą juostos ilgį tarpu-savyje pasikartoja vienoda eilės tvarka: ...h 1 o 2 r 3 o 1 x 2 k 3 r 1 h 2 x 3 k... (pastovūs antriniai raštai žymi 1, 2, 3, o įvaivai kintantys puošnesni – h, o, r, x, k). Kartais i Vakarų Lietuvos šimtaraščių juostelių dekorą darniai įsiterpia kelių pastovių motyvų pasikartojimai – raportų atkarpos. Daugelis kai kurių juostelių raštų dėstomi pastoviai eilės tvarka (7 pav.).

Atskirą grupę sudaro vėlyvesnės kilmės (seniausi rašytiniai šaltiniai tokias mini XIX a. pradžioje,¹³ tačiau išlikę pavyzdžiai priskirtini XIX a. pab. – XX a. pr.) juostelės su įrašais. Jose vietoj tradicinių raštų naujojamos lotyniško šriftoto tekstilinės adaptacijos, atitinkančios pagrindines tradicinio rinktinio ornamento linijos kanono taisykles. Kitaip tariant, tradicinius ženklus jose atstoja raidės. Šriftinėse juostose buvo išau-džiami dainų tekstai, meilingi palinkėjimai mylimam berneliui. Tokių juostų audimą tarpukario laikotarpiu įsteigtuose jostų audimo kursuose skatino Vydūno gyvenimo bendražygė Marta Raišukytė (Rūta). Šriftinių juostų saugoma Šilutės krašto muziejuje bei Lietuvos dailės muziejuje. Stilingumu išsiskiria Hugo Šojaus kolekcijos (Šilutės krašto muziejus) juostų raidės, jos dažniausiai artimos kvadrato, stačiakampio, trikampio pa-vidalui. Vidinės raidžių ertmės minimalios – vienos gi-jos langelio pločio. Iš kitų išsiskiria labai plačios A, M, N raidės, sudarytos iš ilgų įstrižų linijų. Idomu, kad N ir S raidės dažnai būna atvirkščios, tai būdinga ir kitiems senosios liaudies dailės pavyzdžiams apskritai, o V raidės, kaip ir S, dažnai yra įstrižai palinkusios (9/1, 2, 3 pav.). Kitų negausiai išlikusių šriftinių lietuvininkų juostelių raidės taisyklingesnės, artimes-nės klasikiniams šriftui (9/4 pav.). Tai byloja apie itin kūrybišką lietuvininkų požiūrį į austinių šriftą.

12/1 pav. Ši juosta iš Ukmergės apskr. (NMKČDM, E 1360) anksčiau priklausė A. Žmuidzinavičiaus rinkiniui, jos galas su puošniais į kaseles supinta kutas paskelbtas leidinyje: Tamošaitis A., Galaunė P. Juostos. Sodžiaus menas. - Kaunas, 1932, t. IV. - P. 19, pav. XVI/1.

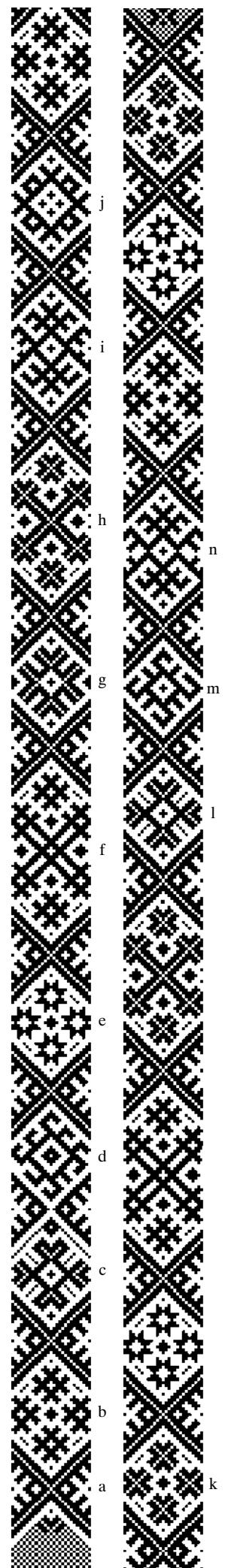
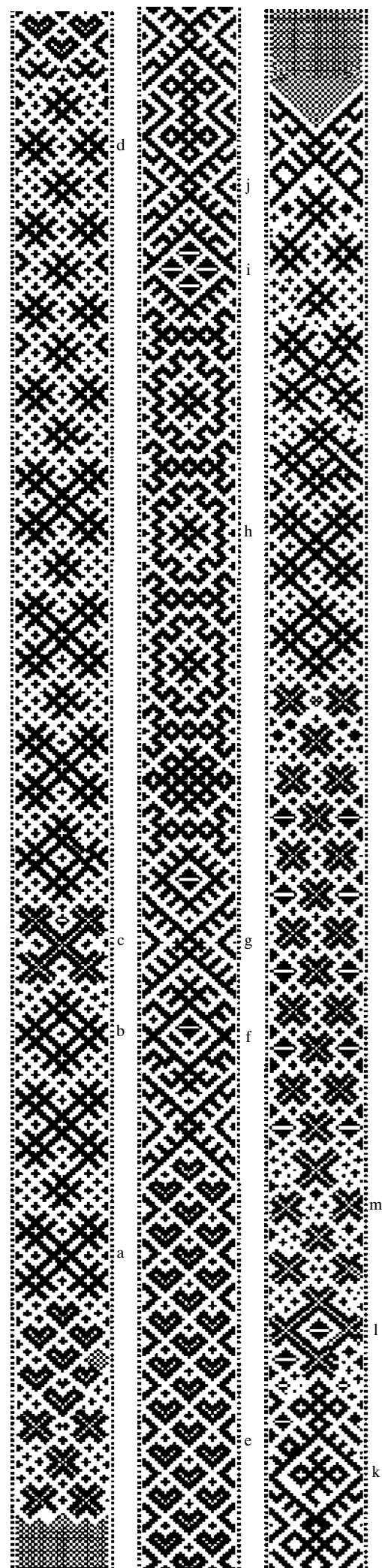
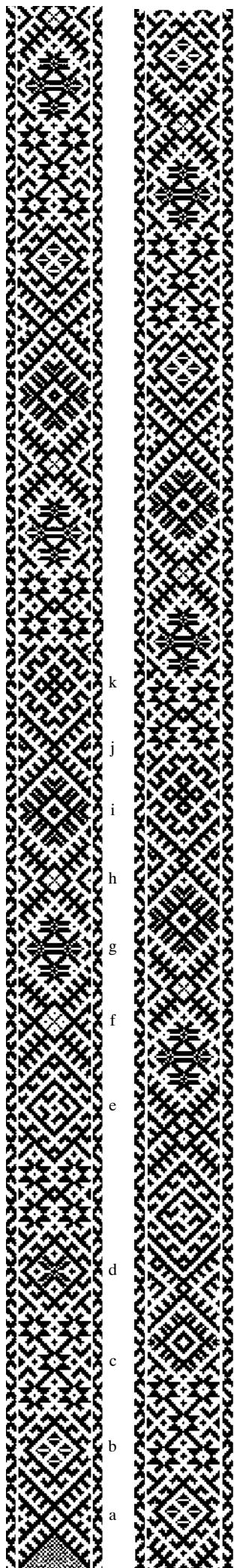
12/2 pav. Latvija, Kuršas, Jūrkalne, XIX a.: Latviešu tautas tēripi II, Kurzeme, Latviešu un Lībiešu tēripi/ sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Zingīte, Rīga, 1997, lpp. 70.

13 pav. Švedų tradicinių juostos fragmentas, XIX a., piešė aut.

14 pav. Petro I antropologijos ir etnografijos muziejus „Kunstkamera“. Kinija, Mandžiūrija, XIX a., pieš. aut.

15 pav. Šiaulių „Aušros” muziejus, EO 230, Šiaulių apskr., Pašvitinio vls., Mikniūnų k., (XVIII a. pab.?) – XIX a. pr.

16 pav. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, E 1360, Ukmergės apskr., XVIII a. pab.

17 pav. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, LA 1438, Pasvalio r., apyl., XIX a. pab., Balsių k., padovanoto O. Daugelis.

18 pav. Lietuvos nacionalinis muziejus, EMO 651, Pasvalio apskr., Krinčino vls.

Teresės Jurkuvienės nuomone, horizontalus šriftinio dekoro komponavimas (kitaip tariant, juostos „skaitymas“ gulsčioje padėtyje) buvo vienas iš veiksmių, sąlygojusių horizontalios ornamento kompozicijos (kitaip sakant, „horizontalaus skaitymo“) atsiradimą šimtaraščių juostų ornamente.¹⁴ Tačiau su tokia prielaida nesinori sutiki, kadangi horizontaliai skaityti galima tik lelijos bei žirgelių tipo raštus (2 a, j pav.), nes kai kurie ženklai (pavyzdžiu, žmogiukai) laikant juostą horizontaliai „atsigula ant šono“ (2 i pav.). Juosta su mažai stilizuoto šrifto turinčiu vokišku įrašu iš Palangos derinama su šimtaraščiu dekoru, kuriame matome ir gulsčią žmogiuką; tai akiavaizdžiai rodo dvilypi – tiek horizontalų, tiek vertikalų – juostos „skaitomumą“ (9/4 pav.). Vadinas, lietuvininkų šimtaraščių juostų dekorą vienareikšmiškai apibūdinti kaip horizontalų nėra priežasties, tačiau reikia sutiki, kad būta stipresnės nei kituose kraštuose tendencijos šimtaraštes juostas „skaityti“ horizontaliai.

Nors Vydūnas yra užsiminęs, kad lietuvininkų raštuotos juostos buvo ypatinga kalba, kuria jo jaunystėje dar mokėta skaityti,¹⁵ tačiau vėlesniais laikais ši ypatybė, matyt, buvo primiršta, kadangi yra duomenų, jog šimtaraščės juostelės buvo audžiamos labai ilgos, o vėliau reikiama ilgio atkarpos buvo atkerpmos.¹⁶ Vadinas, apie specialaus simbolinio teksto egzistavimą jau nebetenka kalbėti...

Bendras visų Vakarų Lietuvos šimtaraščių juostų ornamentikos bruožas – ištisinės, nenutrūkstančios ornamentikos gausa (lietvių juostose vyrauja nutrūkstanti, o ištisinė pasitaiko retai). Neretai atskiras šimtaraščės juostelės ženklas būna toks ilgas ir sudėtinis, kad primena ištisinę ornamentiką (10 pav.). Nenutrūkstančio tipo raštais puošiami ne tik lietuvininkų *rištuvalai* ir kuršininkų *prievytai*, bet ir Latvijos Kuršo *prievytės*, ir archeologinės Latvijos lyvių (11/3, 4, 5, 8 pav.), žiemgalių ir sėlių *celainės* (11/7 pav.)¹⁷ bei Paragaudžio archeologinės juostos Žemaitijoje (11/1 pav.).¹⁸

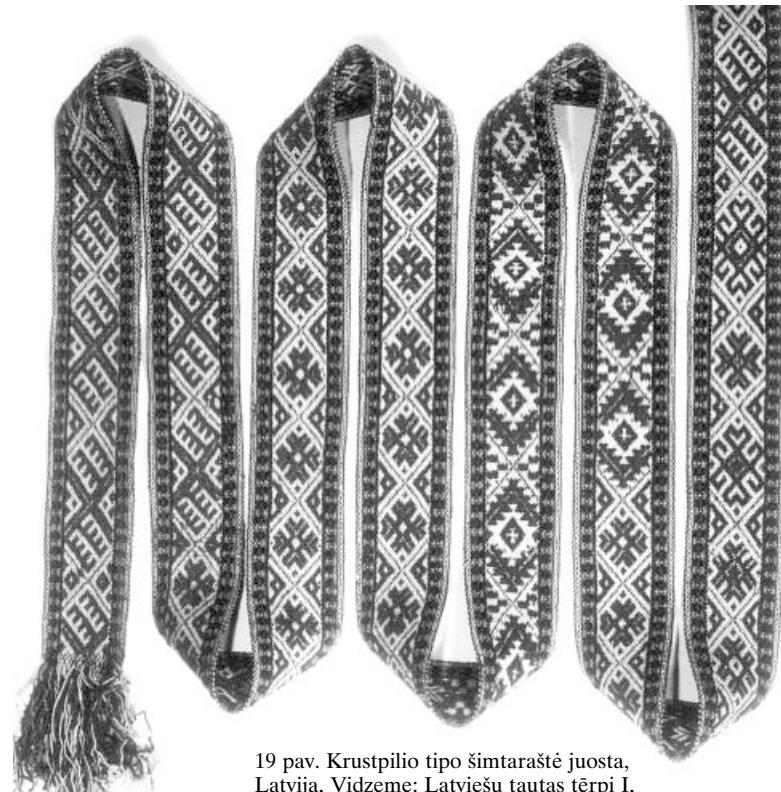
Šimtaraščių juostų Vakarų Lietuvoje ištakos siekia antrojo mūsų eros tūkstantmečio pradžią, todėl galima teigti, kad jos pratęsia tūkstantmečių tradiciją. Vytinės technikos *celainės* (juostelės, kuriomis apsiuvami vilnonių skarų *vilainių* kraštai) Latvijoje žinomas nuo IX a. Archeologinės *celainės* nauastos senesne vytine rinktine technika, jose pasitaiko tokį pačių ženklų ir ornamento stilių, kaip ir lietuvininkų šimtaraščėse. Pavyzdžiu, XII a. sėlių *celainėje* iš Stamerienas Anasmuiža (11/2 pav.),¹⁹ lyvių *celainėje* iš Laukskola (11/6 pav.)²⁰ įvairūs ženklai vienas nuo kito aiškiai atriboti panašiai, kaip ir nutrūkstančio tipo raštuose lietuvininkų etnografinėse

rinktinėse šimtaraščėse juostelėse. Itin reikšminga, kad šimtaraščumas apskritai labai būdingas archeologinėms Latvijos juostoms: jis sudaromas ir iš griežtai atribotų ženklų (11/2, 6 pav.), ir iš skirtinės raštų, nepastebimai virstančių iš pozityvių į negatyvius (11/2 b, 5 pav.).

Apie Vakarų Lietuvos šimtaraščių juostelių atskirų retesnių, savitų ženklų archajiškumą byloja kai kurių paprasto stiliaus ženklų visiški atitikmenys švedų liaudies juostose (13 pav.). Vakarų Lietuvos ornamentikos archajiškumą liudija ir atitikmenys kinų juoste. Pavyzdžiu, panašių ženklų keliaraše juosta apsiuvami ir senovės Kinijos (Mandžūrijos) XVIII a. kostumo pakraščiai: joje matome tuos pačius varlytės, roželės, žvaigždučių raštus (14 pav.).²¹

Etnografinių lietuvininkų šimtaraščių juostų tradicijų ryšį su archeologinėmis rodo ir techniniai ornamentikos aspektai. Klasinių etnografinių rinktinėų juostų raštų ypatybė – trijų gių pločio linija, o vytinių juostų – dviejų gių pločio linija. O Vakarų Lietuvos rinktinėse juostose trigijų raštų (kaip minėta, būdingų rinktinių technikai) kai kurios dalys labai dažnai interpretuojamos dvigijiškai. Todėl ornamento išvaizda tampa labai artima vytinėms juostoms. Ypač neįprasta šiuo požiūriu juosta iš Agluonėnų apylinkės (10 pav.).²² Ji išausta rinktine technika, bet ornamentai ne trigijai, o dvigijai, tarsi juosta būtų vytinė. Greičiausiai toks ornamento piešinys per tradiciją bus atkeliatavęs iš ankstesnių vytinės technikos juostų.

Vakarų Lietuvos šimtaraščių juostų dugno ir ornamento santykis taip pat byloja apie ryšį su archeologinėmis juostomis. *Rištuvalai*, kaip minėta, daugiausia ornamentuota viena pusė, jų raštų tonas

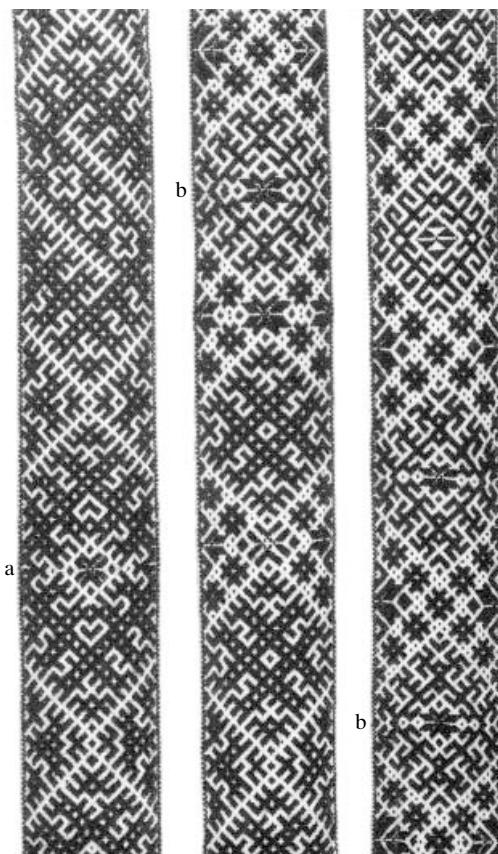
19 pav. Krustpilio tipo šimtaraščė juosta, Latvija, Vidzeme: Latviešu tautas tērpī I, Vidzeme/ sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Zinčiūte, Riga, 1995, lpp. 184.

lygus ir beženklis. O vienpusiškumas irgi būdingas vakarų baltų archeologinėms juostoms. Pavyzdžiui, XI–XII a. vytinėje juosteje iš Paragaudžio kapyno (Šilalės r.)²³ žalčiuko ir tinklelio raštai dėstomi lygiame šviesiame neišrašytame juostos fone (11/1 pav.) (beje, tokio fono juostos palyginti dažnos ir tarp etnografinių XIX–XX a. žemaičių rinktinės juostų). Įdomu, kad ornamento vienpusiškumas nebūdingas archeologinėms *celainėms*, rastoms Latvijoje.

Tiketina, kad juostų ornamentas atsirado ne kaip vientisa „kiliminė“ puošyba, o iš atskirų archetipinių ženklų, kurie buvo naudojami ir įvairiuose kituose artefaktuose (išbrėžti uolose, ant keramikos, medyje). Tokią prielaidą patvirtina Marijos Gimbutienės rekonstruotos Senosios Europos abėcėlės kai kurių raidžių²⁴ bei atskirų senosios keramikos dekoru²⁵. Primitviausiose Vakarų Lietuvos juostose ženklus vieną nuo kito skiria lygus juostos fonas arba jie vienas su kitu vientisai „surišami“. Matyt, vėlesniame ornamento raidos etape skirtingi ženklai pradėti sieti įvairiais tarpiniais fono (priešingo, kontrastiško tono ir spalvos) raštais. Todėl galima daryti prielaidą, kad polinkis Vakarų Lietuvos šimtaraštėse juostelėse ženklus dėstyti vienus nuo kitų atskirai arba nenutrūkstama grandine (neornamentuojant dugno) yra labai archajiškas.

Aukštaičių juostos

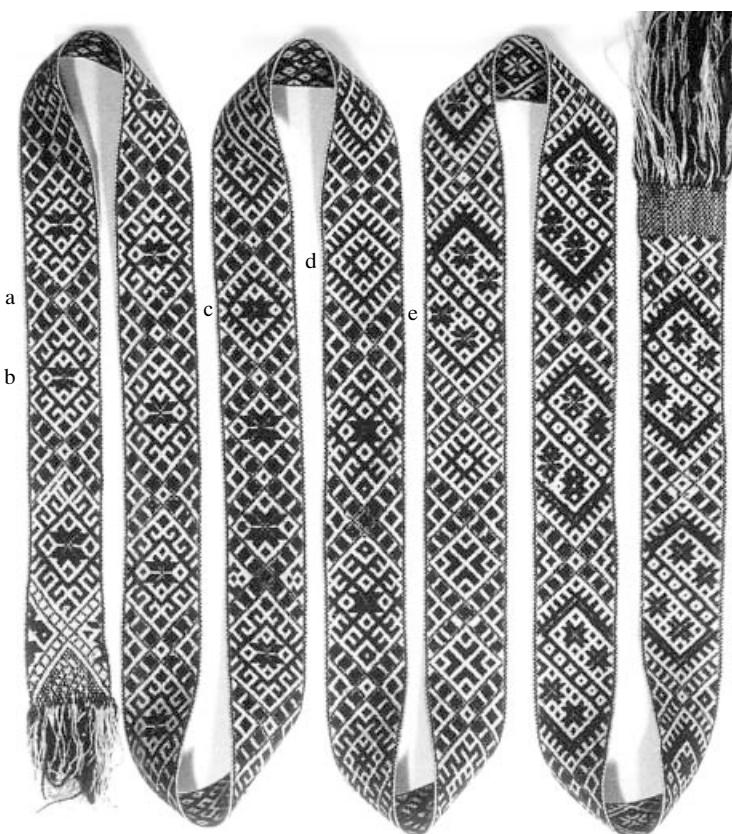
Jų šimtaraštės juostos kitokio pobūdžio. Žinomas tik trys itin sudėtingos šimtaraštės juostos. Viena yra iš dabartinio Pakruojo rajono²⁶ (15 pav.); kita iš buvusios Ukmergės apskrities²⁷ (16 pav.); trečia iš

21 pav. Lielvardės tipo šimtaraštė juosta, Latvija, Vidzeme: Latviešu tautas tēri I, Vidzeme/ sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Zinģīte, Riga, 1995, lpp. 133.

dabartinio Pasvalio rajono²⁸ (17 pav.). Visos jos – vienos iš seniausių žinomų juostų (Ukmergės ir Pakruojo rajonų juostos XVIII a. pab. – XIX a. pr., juosta iš Pasvalio rajono – XIX a.). Pakruojo rajono juosta apeiginė – ja per vestuves ryšėdavo trijų šeimos kartų moterys.

Jų ornamentai abiejose pusėse, išaugantys vienas iš kito. Dekorą sudarantys ženklai yra visų keturių galimų tipų: 1) archetipiški (žvaigždutė (17 e pav.), žalčiukas (15 pav.), roželė (16 d pav.); 2) sudėtinės konstrukcijos (kryžius iš penkių roželių (17 f pav.); kryžius iš penkių žvaigždučių (15 c pav.); rombas iš keturių žvaigždučių (15 g pav.), rombas iš keturių roželių (16 b pav.); 3) itin išpuoštų linijų (dvigubos linijos roželė (16 l pav.), dvigubos linijos kryžiukai (16 m pav.); kabliukiniai žirgeliai (15 b, e pav.); roželė su dvigubomis ataugėlėmis (15 i; 17 c, g, l; 23 pav.)); 4) sujungtos konstrukcijos ir išpuoselėtos stilizacijos (grėbliukinis kryžius su keturiais langeliais centre (15 f, h pav.), liktoriukas roželėje, kurios kontūras apvedžiotas (15 k pav.), roželė apvedžioto kontūro roželėje (16 h pav.); keturi rombai kabliukinių žirgelii viduje (15 b pav.), dvigubų linijų žvaigždė kabliukinių žirgelii viduje (15 d. pav.), svastikinis rombas kabliukinių

20 pav. Lielvardės tipo šimtaraštė juosta, Latvija, Vidzeme: Latviešu tautas tēri I, Vidzeme/ sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Zinģīte, Riga, 1995, lpp. 110.

žirgelių viduje (15 e pav.), kryžius iš sujungtų penkių dvigubos linijos kryžiukų (17 h pav.).

Juostos iš Ukmurgės apskr. ir Pakruojo r. siek tiek skiriiasi nuo pasvalietiškos: jose visi ženklai nuosekliai išauga vienas iš kito, o juostos fono ornamentas ir vizualiai, ir semantiškai yra visiškai lygiavertis raštui. Tuo tarpu pasvalietiškosios juostos ženklai atskirti vienas nuo kito varlytės tipo ženklu, o fono ornamentas be savarankiško vaidmens, jis tik apvedžioja raštus.

Šias juostas, pagal kilmės vietas, nutolusias nemažu atstumu, sieja daug bendrų aukštaitiškų ypatybių. Tai visų pirmą panašus koloritas, būdingas tik aukštaičių rinktinėms juostoms: margas tankus spalvų kaitaliojimas; tamsiai mėlynos, rudos, gelsvos spalvos; neryškus, tamsus, „samaninis“ jų atspalvis. Pakruojo r. šimtaraštės juostos rašto, kontrastiško dughnui, dvi spalvos yra kintančios kas antra gija – tai tik aukštaičių rinktinėms juostoms būdinga ypatybė. Būdingi ir aukštaitiški kutai, sudaryti vien tik iš likusių palaidų juostos metmenų siūlų, audinio pradžioje pereinantys į paprasčiausią taškučių dekorą.

Skirtingose aukštaičių šimtaraštėse juostose esama nemažai itin savitų panašios konstrukcijos ženklų: a) kryžius iš penkių sujungtų roželių (16 a, 17 f pav.) arba žvaigždučių (15 c pav.), arba „gvazdikų“ (16 c pav.), rombas iš sujungtų žvaigždučių (15 g pav.) arba roželių (16 b pav.). Aukštaičių šimtaraštės juostos išskiria ir panašiais savitos sandaros ženklais: a) sudėtinės konstrukcijos ženklais – liktoriukais roželėje (15 k; 16 k pav.), grėbliukinio stiliaus rombais su ataugėlėmis (15 g; 16 f pav.) arba žirgeliais su pilnavidurių rombų langeliais (arba kitais ženklais) viduje (15 b, d, e; 16 i pav.); b) itin išpuoštų linijų ženklais – dvigubos linijos kryželiais – „gvazdikais“ (16 m; 17 k pav.), rožele su dvigubomis ataugėlėmis (15 i; 16 l; 17 c, g, l pav.); c) sujungtos konstrukcijos ir išpuoseletos stilizacijos ženklais (liktoriukais apvedžioto kontūro roželėje) (15 k, 16 k pav.), keturiais rombais kabliukinių linijų žirgelių arba grėbliukinių linijų roželių viduje (16 i, 15 b pav.). Kai kurie reti, saviti šių juostų ornamentai audžiami ir kitose unikaliose nedaugiaraštėse aukštaičių juostose, pavyzdžiu, kryžius iš sujungtų „gvazdikų“²⁹ (18 pav.). Vadinas, šios šimtaraštės juostos stiliumi ne tik panašios tarpusavyje, bet ir atitinka būdingas aukštaičių rinktinėlių juostų ypatybes.

Kita vertus, dvi aukštaitiškos šimtaraštės juostos kilusios iš žiemgalių ir sėlių gyventų teritorijų, iš krašto, gretimo Latvijai, kurioje XVIII–XIX a. šimtaraštės rinktinės juostos buvo žymiai labiau paplitusios nei Lietuvoje. Latvijoje jų taip pat būta įvairių rūsių, kurios, kaip ir Lietuvoje, susijusios su skirtingomis teritorijomis.

Pačios puošniausios ir sudėtingiausios Latvijos šimtaraštės yra latgališkos Krustpilio (19 pav.) ir Lielvardės (20; 21 pav.) tipo juostos, austos i rythus ir pietryčius nuo Rygos. Būtent iš šias juostas labiausiai panašios aukštaičių šimtaraštės. Latgalių ir aukštaičių šimtaraštės sieja dvipusiškumas,

vienų raštų perėjimas į kitus, raštų stiliai ir, žinoma, tam tikri savitesni konkretūs ženklai, pavyzdžiu: „gvazdikai“ (su spausti kryžiukai, žvaigždutės) (20 e; 21 a pav.), roželė roželėje (20 d pav.), žvaigždutė kabliuotuose žirgeliuose (20 b; 21 b pav.) arba grėbliukinėje roželėje (20 c pav.), roželė su dvigubomis V pavidalo ataugėlėmis (19 a pav.). Tačiau vienas specifinis požymis tas stipriai skiria – latvių šimtaraštėms būdinga skirtinę ženklu atskyrimo priemonė: kryžiaus ženklas, ypač languotas kryžius (20 a pav.), nebūdingas aukštaičių šimtaraštėms. Beje, languotas kryžius aukštaičių juostose apskritai nenaudojamas.

Kitas labai ryškus aukštaitiškų rinktinėlių juostų skirtumas nuo latgališkų – aukštaičių juostoms būdinga savita spalvinė kompozicija: kai gretimos siūlų gijos yra skirtinę kontrastišką spalvą, dėl to susidaro itin margas, virpantis koloritas, trukdantis aiškiai suvokti raštų piešinį.

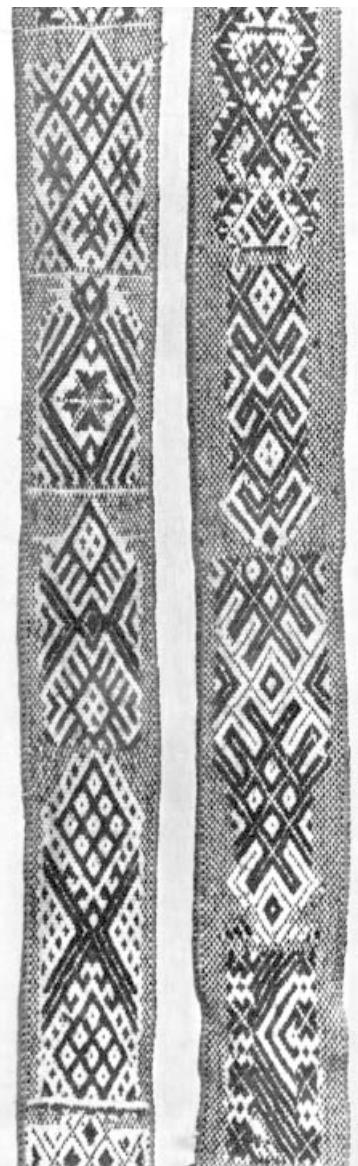
22 pav. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, E 3459, Nemakščiai, XIX a. pav. – vyros juosési kelnes).

23 pav. Tamošaitis A., Tamošaitienė A. Lithuanian Sashes. – Toronto, 1988. - P. 73.

Kita vertus, ryškūs aukštaitiškų šimtaraščių juostų puošybos savytumai – koloritas (tankiai dryžuotas gelvai rudos spalvos derinys su mėlyna), kutai, supinti į kasas, – turi akivaizdžių panašumą ir atitikmenį Latvijos Kuršo etnografinėje juoste (12/2 pav.).

Žemaičių juostos

Žemaitijoje, Raseinių ir Kelmės rajonuose, taip pat aptinkama šimtaraščių ornamento tradicija. Paprastos linijos skirtingu ir keistu ženklu, primenančiu rašmenis ir esančiu audinio pradžioje, juosta iš Nemakščių apylinkės saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje.³⁰ Iš Nemakščių apylinkių yra ir kita panašaus stiliaus – paprasčiausio linijos piešinio, nedidelio ženklu kiekio daugiaraštė juostelė. Ji sudaryta iš eglucių, žalčiukų, lankutės, kryžiuko, rombo raštų ir išskiria nenutrūkstančio tipo raštu – eglutės, žalčiuko, lankutės kombinacija³¹ (22 pav.).

24 pav. Marijampolės kraštotoyros muziejus. Lietuvių liaudies menas: Juostos // Sudarė J. Balčikonis ir A. Mikėnaitė, įvadą parašė A. Mikėnaitė. – Vilnius, 1969. II. 177.

Panašūs šimtaraščių juostų ornamento bruozai būdingi ir Raseinių r. Kalnujų apylinkės, trečiajai žemaitiškai šimtaraščių juostai, priklaušanciai Antano Tamošaičio kolekcijai³² (23 pav.). Palyginti su minėtomis žemaitiškomis šimtaraščėmis, ji yra sudėtingesnio dvipusio dekoro, įvairios sandaros raštų: 1) itin išpuoštų linijų (dvigubos linijos rombas su kvadratinėmis ataugėlėmis (23 a pav.); dvigubos linijos roželė (23 b pav.); žirgelių rombas (23 c pav.); languotos linijos kryžiai; roželė su dvigubomis ataugėlėmis (23 e pav.); 2) sujungtos konstrukcijos ir išpuoselėtos stilizacijos (suspaustų linijų eglutės ir žirgelių junginys (23 h pav.); supriehintos suspaustų linijų eglutės (23 f pav.); supriehinti suspaustų linijų ožkanagučiai (23 g pav.); suspaustų ožkanagučių varlytės junginys (23 i pav.); 3) paprastų linijų įmantrios formos šriftu, artimo suvalkiečių juostoms.

Šimtaraštė Kalnujų juosta įvairiai požymiais artima kitų Lietuvos kraštų ir Latvijoje žinomoms etnografinėms šimtaraščėms juostoms, nors jas ir skiria didelis geografinis atstumas. Pavyzdžiu, joje skirtinti ženkli kontūro viduje nuolat

skiriami vienodais kryžiais su langučiais; tai būdinga (tiesa, kryžiai kiek kitokio piešinio) ir Lielvardės šimtaraštėms juostoms. Joje naudojama ženklių ir jų sandaros principų, būdingų lietuvininkų šimtaraščėms – tai sujungtos konstrukcijos ir išpuoselėtos stilizacijos ženkli (pavyzdžiu, supriehinti suspaustų linijų ožkanagučiai), taip pat šriftų proporcijos ir stilius (nors pats tekstas *I PRASZOM PAZIURITIONAI* parašytas žemaitiškai, žaismingumu jis skiriasi nuo meilingų gailių įrašų, būdingų lietuvininkams). Tai byloja apie latviškai aukštaitiškų ir lietuvininkų šimtaraščio ornamento stiliių samplaiką šioje žemaitiškoje juoste. Kita vertus, šimtaraščių ir siauro šrifto deriniu ši žemaitiška juosta yra visiškai savitas reiškinys, išskiriantis itin menišku smulkaus teksto įpynimu į ornamentą jo neužgožiant ir nenutraukiant. Platasis šimtaraštis ornamentos artimas aukštaitiškajam, o siaurasis drauge su šriftu yra grynai lietuvininkiskas. Vadinas, ši juosta itin gerai atitinka ribinės teritorijos (iš kurios ši juosta kilusi), „sugérusios“ įvairias kultūrines įtakas, požymius. Tačiau įdomiausia, kad ornamento formas ypatybėmis ši juosta rodo latvių, aukštaičių ir lietuvininkų ornamento šimtaraščių sasajas.

Suvalkiečių juostos

Dar kitokios šimtaraštės juostos buvo žinomas Suvalkijoje. Jos – lyg raštų vadoveliai besimokančioms austi mergaitėms.³³ Vienoje juosteje buvo išaudžiamos įvairių juostų raštų atkarpos. Tokios juostos pavyzdys saugomas Marijampolės kraštotoyros muziejuje³⁴ (24 pav.).

Savitos šriftinės suvalkiečių juostos, atsiradusios greičiausiai dėl lietuvininkų tekstinių juostelių įtaikos, yra tapusios šiuolaikinių juostų su įrašais prototipais. Meniškiausiose iš jų neaptiksime blokinio šriftu, kuriuo puošiamos moderniškos tautinės juostos. Pavyzdžiu, vienoje iš seniausių, XX a. pradžios, juosteje iš Marijampolės apskrities³⁵ (25 pav.), aukštų raidžių linijų nuobodumo išvengiama jų vertikalėms su teikiant smulkiai dantytą siluetą, įmantriai užlaužiant raidžių linijų galus, papuošiant juos trikampėliais, gausiai naudojant juostoms būdingas ištrižas linijas, S, A, E, M, V ir kitas raides tam tikrose vietose „šešeliuojojant“ siaura linijėle. Įdomu, kad raidės T, A, P, S, U, N labai artimos nagrinėtos žemaitiškos šimtaraštės šriftui. Kitoje Marijampolės r. juosteje – raidės, artimos elitiniams šriftui, trikampiai praplatėjimais puošiamos ne tik galuose, bet ir visuose pagrinduose, viršuje ir viduryje taip, kad susidarytų kuo daugiau ištrižų linijų, tinkančių ir būdingų rinktinės technikos juostoms³⁶ (26 pav.).

Išvados

Taigi Lietuvoje galima išskirti dvi itin skirtinges ir ryškias šimtaraščio geometrinio ornamento tradicijas: siauras lieštininkų ir plačias aukštaičių bei tarpinio pobūdžio žemaičių ir pavienies fragmentų junginių suvalkiečių. Šriftinio dekoro lygmeniu skirtinges – paprastesnės arba klasiškesnės – lieštininkų, o įman- tresnės, puošnesnės suvalkiečių juostos. Tikrų geometrinio ornamento šimtaraščių nebuvinamas Dzūkijoje ir Suvalkijoje, gretimose Baltarusijoje ir Lenkijoje bei šimtaraščių įvairė ir gausa Latvijoje žadina mintis apie galimą archaijiską šio reiškinio kilmę vakarų ir ypač šiaurės baltų kultūrose.

Tiriamosios ornamento sistemos kontekste latvių plačiosios šimtaraštės juostos yra labiausiai išpuoselėto, sudėtingiausio abstraktaus geometrinio ornamento pavyzdys. Nenagrindami priežasčių, nulėmusių šimtaraščumo reiškinį ir jo plitimą, išlikimą ar priešingai, vis tiek galime manyti, kad lietuvių ir latvių šimtaraštės juostos nėra velyvas, netikėtai skirtingoje teritorijoje ir visiškai nepriklasomai atsiradęs reiškinys. Aiškėja prielaida, kad šimtaraščumas yra tradicija, ateinanti iš viduramžių, archeologinių juostų laikų. Siaurujų Kuršo juostelių *prievyte* ornamentai pereina Lietuvos sieną ir sutinkami kuršininkų ir lieštininkų šimtaraštėse. Nors dauguma Krustpilio ir Lielvardės tipo šimtaraščių rinktinės juostų ženkli panašesni į dzūkų ir suvalkiečių paprastų rinktinės juostų dvipusius raštus, – tačiau šimtaraščių juostų Suvalkijoje ir Dzūkijoje – turtingiausiouose rinktinėmis juostomis Lietuvos kraštuose – neturime, o atskiri saviti aukštaičių ženkli turi akiavaizdžių atitikmenų latvių šimtaraštėse. Taigi šimtaraščių juostų paplitimas teritoriškai, istoriškai, ekonomiškai ir genetiškai Latvijai artimose Aukštaitijoje, Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje ir jų nebuvinamas Dzūkijoje ir Suvalkijoje bei gretimose Baltarusijos ir Lenkijos teritorijose skatina kelti prielaidą, kad šimtaraščumas į aukštaičių juostas galėjo atkeliauti iš Latvijos. Šimtaraščumo principu tiek aukštaičių, tiek ir lieštininkų šimtaraštės itin skiriasi nuo viso Lietuvos juostų ornamento, tačiau jų ornamente gausu elementų, siejančių jas su Žemaitijos pajūrio kuršininkų, Latvijos Kuršo bei Latvijos archeologinėmis juostomis, taip pat su Švedijos, Suomijos etnografinėmis juostomis. Tačiau, kita vertus, lieštininkų ir aukštaičių šimtaraštės perdaug savitos ir, nežiūrint kompozicijos principų bendrumo bei atskirų ženklių artimumo, turi per mažai tiesioginių ženklių formos sąsajų skirtinguose Lietuvos ir Latvijos regionuose, kad jų ornamento stilii būtų galima vadinti teritoriškai vieningu. Juostų šimtaraščumo salos

25 pav. Šiaulių „Aušros“ muziejus, EO 2519, Marijampolės apskr., Sasnavos vls., Gavaltuvos k., apie 1920 m., įrašas: „SIAURUS VĒIAS BAISIAI PUCIA SUPA MARIU VILNELES AS BE TAVES PANITELIE LIUDNAI LEISIU DI“.

26 pav. Marijampolės kraštotoyros muziejus, KM 1914, įrašas: „KADA NORIU VERKIU, KAT NORIU DAINUOYU NO SUNKIU DARBELIU NEISSIVADUOYU“.

išplitusios baltų kraštuose XIX a., ir jų vietinis savitumas atitinka subetninius ir etniinius lietuvių ir latvių kultūrų skirtumus.

Taigi ornamento šimtaraščumas – archaijiskas reiškinys. Deja, kol kas trūksta siejančiųjų vietinių archeologijos duomenų, galinčių paliudyti tiesiogines lietuvių šimtaraščių juostų tradicijos sąsajas su archeologinėmis lietuvių juostomis, tačiau turtinga lyginamoji Latvijos archeologinių juostų medžiaga leidžia daryti prielaidą apie nenykstantį tradicijos tēstinumą.

NUORODOS:

1. Milašius V. (vadovas), Katunskis J., Tumėnas V., Kazlauskienė I., Tailor D., Milašius R. Audinių ornamentika. Analizės ir projektavimo programos. Diminių audinių ir rinktinų juostų duomenų banko pavyzdžiai. - Kauno technologijos universitetas, Lietuvos istorijos institutas. Darbų rėmė Lietuvos VMSF. - Kaunas, Vilnius, 2003. LR kultūros ministerijos finansuojamas LII projektas: „Etninės kultūros paveldas ir jo raiška XXI amžiuje“ (2003 m.).
2. Tumėnas V. Lietuvių rinktinės juostų ornamentas: tipologija ir semantika // Lietuvos etnologija, t. 9. - Vilnius, 2002. - P. 62-65, 69, 242, 249.
3. Tumėnas V. Aukštaičių rinktinės juostos // Tautodailės metraštis 3. - Vilnius, 1999. - P. 19-25; Tumėnas V. Lietuvių rinktinės juostų ornamentas: tipologija ir semantika. Lietuvos etnologija, t. 9. - Vilnius, 2002. - P. 61-65, 87-93, 106-107, 242, 249, IV, V pav.
4. Jurkuvienė T. Lietuvių liaudies juostos. - Vilnius, 2001. - P. 60-72.
5. Hodder I. Sequences of structural change in the Dutch neolithic // Symbolic and Structural Archaeology (ed. I. Hodder). - Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1982. - P. 162-177; Deetz J. F. Material Culture and Worldview in Colonial Anglo-America // The Recovery of Meaning (ed. M. P. Leone, P. B. Potter, Jr.). - Washington and London, 1988. - P. 219-233.
6. Вайнштейн С. Об орнаменте как историко-этнографическом источнике / Предметы народного и прикладного искусства. - Рига, 1988. - С. 79-89.
7. Зариня А. Некоторые элементы старинных украшений в Латышской традиционной одежде XIX века // Народное прикладное искусство. Актуальные вопросы истории и развития. - Рига, 1989. - С. 136-137.
8. „Tuo tarpu humanistinis individualizuotas menas geriausiu atveju gali išreikšti tik asmeniškas įkvėptis ar dalelę kolektyvinės

- psychés, kuriai jis priklauso...". S. H. Nasr. Knowledge and the Sacred. - New York, 1981. - P. 254, 258-259.
9. Зариня А. Одежда жителей Латвии VII–XVII вв. // Древняя одежда народов Восточной Европы. - Москва, 1986. - С. 174.
 10. Седов В. В. Балты и славяне в древности // Из древнейшей истории балтских народов. - Рига, 1980. - С. 14-21.
 11. Hay D. R. Original Geometrical Diaper Designs. - London, 1844.
 12. Tokios juostos buvo vadintamas dvišalėmis, jų abi pusės yra vienodai geros. Jose dugno ir rašto ženklai vieni nuo kitų skiriasi dėl kontrastingų tonų: pavyzdžiu, raštas tamsus, o dugnas šviesus arba priešingai. Pačios populiariausios yra balto dugno ir raudono rašto juostos. Lietuvoje vienašalės (vienos geros pusės) juostos, kuriose ornamentą sudaro tik vienos pusės raštas, dėstomas ant kontrastingo (šviesesnio arba tamsesnio už raštą) lygaus fono, buvo gerokai mažiau paplitusios.
 13. Rosenwall P. Bemerkungen eines Russen über Preussen und dessen Bewohner. - Mainz, 1817. - S. 30.
 14. Jurkuvienė T. Lietuvių liaudies juostos. - Vilnius, 2001. - P. 22.
 15. Vidūnas W. St. Litauen in Vergangenheit und Gegenwart. - Til-sit, 1916. - P. 56.
 16. Banionienė M. Savitas lietuvininkų menas // Kultūros barai. – 1971, Nr. 1, p. 64; Lietuvos istorijos institutas, ES b. 1652, l. 1 (Klaipėdos r., Dovilų apyl.), ES b. 1652, l. 8 (Palangos m., Šventoji), ES b. 1653, l. 3 (Palangos m.).
 17. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs. - Rīga, 1988. - IX tab. 3,4,7; Zariņa A. Apģērbs Latvija 7-17 gs. - Rīga, 1999. - P. 56.
 18. Valatka V. Paragaudžio juosta // Mokslas ir gyvenimas. - 1974, Nr. 4, p. 49; Valatka V. Paragaudžio (Šilalės r.) senkapis // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. - Vilnius, 1974. - P. 74-75; Volkaitė - Kulikauskienė R. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai. - Vilnius, 1997. - P. 16.
 19. Zariņa A. Apģērbs Latvija 7-17 gs. - Rīga, 1999. - P. 55.
 20. Zariņa A. Libiešu apģērbs 10 - 13 gs. - Rīga, 1988. - X tab./4.
 21. Petro I antropologijos ir etnografijos muziejus „Kunstkamera“. - Kinija, Mandžiūrija, XIX a.
 22. Mažosios Lietuvos muziejus. Nr. 2366 (Priekulės ap., Kont-vainių k.)
 23. Valatka V. Paragaudžio juosta // Mokslas ir gyvenimas. - 1974, Nr. 4, p. 49; Valatka V. Paragaudžio (Šilalės r.) senkapis // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. - Vilnius, 1974. - P. 74-75; Volkaitė - Kulikauskienė R. Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai. - Vilnius, 1997. - P. 16.
 24. Gimbutienė M. Senoji Europa. - Vilnius, 1996. - P. 220-230.
 25. Tumėnas V. Lietuvių rinktinės juostų ornamentas: tipologija ir semantika. Lietuvos etnologija, t. 9. - Vilnius, 2002. - P. 157, 168, 198, 205.
 26. Šiaulių „Aušros“ muziejus. Nr. EO 230. (Šiaulių apskr., Pašvitinio vls., Mikniūnų k., XVIII a. pab.? – XIX a. pr.)
 27. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Nr. E 1360. (Ukmergės apskr., XVIII a. pab.) Ši juosta anksčiau priklausė A. Žmuidzinavičiaus rinkiniui, jos galas su puošniais, i ka seles supintais kutais; paskelbtas leidinyje: Tamošaitis A., Galaučiūtė P. Juostos. Sodžiaus menas. - Kaunas, 1932, t. IV. - P. 19, pav. XVI/1.
 28. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Nr. LA 1438. (Pasvalio r. ir apyl., XIX a. pab., Balsių k., padovanojo O. Daugelis).
 29. Lietuvos nacionalinis muziejus. Nr. EMO 651. (Pasvalio apskr., Krinčino vls.).
 30. Šiaulių „Aušros“ muziejus. Nr. EO 166. (Raseinių r., Nemakščių apyl., Paežės k.).
 31. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Nr. E 877. (Jurbarko vls.).
 32. Tamošaitis A., Tamošaitienė A. Lithuanian Sashes. - Toronto, 1988. - P. 73.
 33. Remiantis menotyrininkės Gražinos Martinaitienės prisiminimais iš gimtosios Suvalkijos, užrašytais autoriaus 1999 m. ge-gužės m.
 34. Marijampolės kraštotorios muziejus, žr. Lietuvių liaudies menas: Juostos. Sud. J. Balčikonis ir A. Mikėnaitė. - Vilnius, 1969. - P. 177.
 35. Šiaulių „Aušros“ muziejus. Nr. EO 2519. (Marijampolės apskr., Sasnavos vls., Gavaltuvos k., apie 1920 m.), įrašas: „SIAURUS VEIAS BAISIAI PUCIA SUPA MARIU VILNELES AS BE TAVES PANITELIE LIUDNAI LEISIU DI“.
 36. Marijampolės kraštotorios muziejus. Nr. KM 1914, įrašas: „KADA NORIU VERKIU, KAT NORIU DAINUOYU NO SUNKIU DARBELIU NEISSIVADUOYU“.

Lithuanian traditional sashes with their "hundred-patterned" ornament – by historical and comparative aspect

Vytautas TUMĖNAS

The expression, dissemination and origin of the change of the principle of the multi-patterned ornament in the composing technique of Lithuanian traditional sashes based on the transverse-lengthwise geometrical ornament have been dealt with in the article. In Lithuania the two immensely different and explicit traditions in regard with a hundred-patterned ornament can be distinguished: the first one being based on the narrow multi-patterned ornament by the Lietuvininkai and the second one being based on the wide multi-patterned ornament by Aukštaičiai as well as that containing features of the intervening ornament by Žemaičiai while the print décor envolving two kinds of sashes – those with rougher ornamentation or those of more classically ornamented by the Lietuvininkai and those of more sophisticated pattern and more heavily ornamented by Suvalkai. The absence of geometrical ornament with right one hundred – patterned ornament in the region with the richest ornament, i.e. in Dzūkija and Suvalkija and the spread of a hundred-patterned ornament in Lithuania Minor, Aukštaitija and the great diversity of them in Latvia provides the assumption that the archaic origin of this phenomenon could possibly be sought in the cultures of the Western and particularly Northern Balts. The prevalence of the permanency in the tradition of the ornamentation of Lithuanian sashes with their hundred – patterned ornament has been revealed by the diachronic comparative method.

Architektūros paveldo moksliniai tyrimai

Algė JANKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – XX-XXI a. pradžioje atlikti Lietuvos liaudies ir profesionaliosios architektūros paveldo moksliniai tyrimai. Tikslas – apžvelgti, kiek mūsų paveldas yra ištirtas ir kokie aktualiausiai tyrimo uždaviniai ateityje. Metodas – literatūros apie Lietuvos senąją architektūrą studijos. Išvada: XX a. antrojoje pusėje išleista turiningų monografijų ir straipsnių, analizuojančių ir apibendrinančių Lietuvos architektūros istoriją. Pastarųjų metų publikacijose pastebimas temų susmulkėjimas, stokojama fundamentalių tyrimų.

Architektūros paveldo moksliniai tyrimai padeda pažinti tautos dvasinės ir materialinės kultūros raidą, plečia visuomenės akiratį, ugdo tautinę savimonę. Tyrimų rezultatai integruoja Lietuvos architektūrą į pasaulio kultūros istoriją. Moksliniai tyrimai turi ir praktinę reikšmę – jie glaudžiai susiję su paveldo tvarka bei sauga.

Praeities architektūros moksliniai tyrimai susideda iš istorinių ir natūros duomenų kaupimo, konkrečių objektų analizės, medžiagos sisteminimo, apibendrinimo ir įjungimo į architektūros istoriją. Tačiau tai nėra griežta metodinė seka: naujų paveldo objektų tyrimas tėsiasi ir tada, kai jau parašyti sintetiniai veikalai. Šie veikalai tikslinami, papildomi nauja informacija. Tad paveldo moksliniai tyrimai vyksta permanentiškai, jie lyg spiralė kyla vis į aukštesnę pakopą.

Šio straipsnio tikslas – trumpai apžvelgti, kiek ir kaip iki dabar yra ištirtas (išanalizuotas ir apibendrintas) Lietuvos architektūros paveldas ir kokie aktualiausiai ateities mokslinių tyrimų uždaviniai.

Senoji architektūra, kaip ir visa kultūra, skiriama į profesionalią ir liaudiškąją. Anot Pauliaus Galaunės, „...istorija padalino gyventojus į dvi, tik protarpiais susitinkančias grupes – „bajorus“ ir „mužikus“... Pirmieji turėjo progos plačiai gyventi Europos kultūros gyvenimą..., jie pažinojo įvairių šalių statytojus, lipdytojus, tapytojus... ir ne tik pažinojo ir džiaugesi jų kūriniais, ... bet kviesdavo tų kūriinių autorius ir duodavo jiems darbo“.¹ Ilgainiui Lietuvoje radosi ir vietinių profesionalų architektų, įvaldžiusių tuometinius, tolydžio besikeičiančius Europos architektūros stilius.

Kitaip negu profesionaliają, liaudies architektūrą daugiausia kūrė tik šiek tiek pasimokę amato meistrai. Jie laikėsi nusistovėjusio gyvenimo būdo ir statybos tradicijų, todėl liaudiškų pastatų stilius buvo konservatyvus, keitėsi létai.

Lietuvių liaudies architektūra pradėta domėtis anksčiau negu profesionaliajai: jau XV a. lenkų istorikas Janas Dlugošas apraše žemaičių namą. XVI – XVIII a. Aleksandras Gvagninis, Motiejus Pretorius, Teodoras Lepneris ir kiti pateikė duomenų apie Lietuvos kaimo namus. XIX a. gale – XX a. pradžioje pasirodė Simono Daukanto, Adalberto Becenbergerio, Franco Tecnero, Aleksiejaus Charuzino, Richardo Dethlefseno, Hanso Mortenseno publikacijos, kuriose daug autentiškos medžiagos apie senąją, dabar jau neišlikusią, kaimo architektūrą.

Liaudiškų pastatų tyrimu, fiksavimu ir išsaugojimu ypač susirūpinta po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvai tapus nepriklausoma. Atsidavusių entuziastų – Pauliaus Galaunės, Pelikso Bugailiškio, Ignu Končiaus, Balio Buračo, Adomo Varno ir kitų – iniciatyva organizuotos ekspedicijos, kurių metu nufotografuota, inventorizuota, aprašyta daug liaudies architektūros objektų. Ekspedicijų medžiaga saugoma Lietuvos muziejuose: Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės, Šiaulių „Aušros“ ir kituose.

Sukauptą medžiagą pradėta analizuoti, sisteminti ir apibendrinti. Pirmąjas publikacijas parengė Antanas Rūkštėlė, Juozas Petruolis ir kiti tyrinėtojai. 1934–1943 m. Šiauliouose buvo leidžiamas žurnalas „Gimtasai kraštas“. Jame spausdinti ir liaudies architektūrą nagrinėjantys straipsniai. Išsamiausias leidinys, kurio didelė dalis skirta šiai temai, yra 1930 m. pasirodės Pauliaus Galaunės „Lietuvių liaudies menas“. Naudodamas dar prieš karą paskelbtais darbais ir naujai surinkta medžiaga, autorius apibūdino pagrindinius liaudiškų gyvenamujų namų, klėcių, sakralinių pastatų bei memorialinių paminklų tipus, apraše jų kompoziciją ir dekorą.

Vis dėlto mokslinių darbų apie liaudies architektūrą tarpukaryje dar buvo nedaug – tą laikotarpį galima apibūdinti kaip intensyvaus natūrinės medžiagos kaupimo metą, padėjusi pagrindą vėlesnėms analitinėms ir apibendrinančioms studijoms.

Po Antrojo pasaulinio karo liaudies architektūros tyrimus testi ir plėsti pirmiausia imtasi Kauno universitete (vėliau KPI ir VISI). Darbą organizavo ir jam vadovavo Kazimieras Šešelgis. Kasmet planingai, nuosekliai organizuotos ekspedicijos, kurių metu inventorizuoti ir aprašyti kaimai, sodybos, pastatai. Kiek vėliau į liaudies architektūros tyrimą įsijungė LMA Istorijos institutas, Statybos ir architektūros institutas, Lietuvos kraštotyros draugija. Remiantis ekspedicijose surinkta medžiaga buvo parašytais ir ap-

gintos kelios disertacijos, spaudoje paskelbta nemažai straipsnių ir monografijų. Jų autoriai – žinomi liaudies architektūros tyrinėtojai: Kazys Šešelgis, Klemensas Čerbulėnas, Feliksas Bielinskis, Izidorius Butkevičius, Juozas Baršauskas, Vacys Milius, Mečislovas Urbelis, Jonas Minkevičius, vėliau – Martynas Purvinas ir kiti. Vieni svarbesnių tuo metu išspausdintų darbų – „Lietuvių liaudies meno“ albumų serija, kurios keli tomai paskirti liaudiškiems trobesiams bei smulkiajai architektūrai, ir dvių tomų monografija „Lietuvių liaudies architektūra“, 1970 m. apdovanota respublikine premija.

XX a. 8 – 9 dešimtmečiais išleistos vertingos, informatyvios knygos apie Lietuvos valstiečių gyvenvietes ir sodybas (autorius Izidorius Butkevičius), apie vėjo malūnus (autoriai Anatolijus Andrejevas ir Eligijus Morkūnas), parengta Klemenso Čerbulėno daktaro disertacija „Lietuvos liaudies gyvenamojo pastato raida“.

1979–1986 m. Statybos ir architektūros institute rengtas kultūros paminklų sąvadas. Pasitelkus Paminklų restauravimo instituto istorikus buvo renkama istorinė, ikonografinė ir natūros medžiaga apie i paminklų sąrašą įrašytus liaudies architektūros objektus. Parašyta 11 tomų mokslinių ataskaitų. Deja, iki šiol publikuota tik maža šio darbo dalis.

Daug įdomios medžiagos apie liaudies architektūrą sukaupė ir paskelbė kraštotyrininkai, straipsnius publikavę teštiniuose leidiniuose „Kraštotyra“, „Mūsų kraštas“ bei spausdinę lokalines monografijas apie įvairias Lietuvos vietoves.

Prieš Antrajį pasaulinį karą surinktą medžiagą apie liaudies architektūrą pokary apibendrino ir išeivijoje gyvenę lietuvių mokslininkai. Iš jų produktyviausi – Jurgis Gimbutas, rašęs apie medines bažnyčias ir kaimo pastatus, Jonas Grinius, išleidęs monografiją apie medinius kryžius, Ignas Končius ir kiti.

Lietuvių liaudies architektūra tuo metu domėjos ir rusų mokslininkai: G. Gozina, apgynusi disertaciją apie šiaurės rytų Lietuvos liaudiškus pastatus, ir N. Čeboksarovas, kartu su kitais tyrinėtojais surengęs palyginamąjį etnografinę ekspediciją Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Jos metu pastebėtas didelis Žemaitijos ir Kuršo liaudies architektūros formų panašumas.

Sutelktomis įvairių mokslinių institucijų jėgomis iki 1990 m. buvo sukauptas didžulis vertingų liaudies architektūros objekto nuotraukų, brėžinių bei aprašymų bankas. Daug tuo metu užfiksuotų objektų jau yra sunykę, ir šis bankas – vienintelis liudytojas apie juos. Tuo metu pasirodė ir nemažai vertingų mokslinių studijų, analizuojančių bei apibendrinančių natūrinę surinktą medžiagą.

Atlikti liaudies architektūros moksliniai tyrimai padėjo sudaryti Lietuvos architektūros paminklų sąrašą ir atrinkti vertingiausius pastatus Rumšiškėse bei keliose kitose Lietuvos vietovėse sukurtiems liaudies būties muziejams.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę liaudies architektūros vertybų paiešką, tyrimą, inventorinimą ir informacijos apie jas kaupimą daugiausia vykdo 1991 m. įsteigtas Kultūros paveldo centras. Vienas iš pagrindinių jo uždavinii – sudaryti naują nekilnojamųjų kultūros vertybų registrą, kuriame būtų įrašyti visi išlikę vertingi architektūros objektai.

Iš šio laikotarpio mokslinių publikacijų apie liaudies architektūrą reikėtų pažymėti Kazimiero Šešelgio knygų seriją apie senuosius kaimus, Algės Jankevičienės monografiją „Medinė sakralinė architektūra“, daugelio autorių straipsnių rinkinį „Medinė architektūra Lietuvoje“, Martyno Purvino ir Marijos Purvinienės straipsnius apie Mažosios Lietuvos liaudies architektūrą, Dalės Puodžiukienės studijas apie medinius dvarus, Rasos Bertašiūtės disertaciją ir straipsnius apie liaudiškų pastatų konstrukcijas, Lijanos Laužikaitės darbus apie miestelių prekybinius pastatus.

Kaip matyti iš minėtų publikacijų tematikos, pastaruoju metu prasiplėtė nagrinėjamų objektų tipologija, siekiama šiuolaikiškai interpretuoti anksčiau surinktą medžiagą ir pagal galimybę ją papildyti naujais duomenimis. Tačiau kartu pastebimas temų susmulkėjimas, organizuotų ir koordinuotų kolektyvinių tyrimų stoka. Ateityje, suvienijus mokslines pajegas ir remiantis visa iki šiol sukaupta medžiaga, būtina parašyti naujų, išsamųjų monografijų apie lietuvių liaudies architektūrą. Kita vertus, reikia toliau skelbti faktinę medžiagą apie vis labiau nykstančius liaudiškus pastatus.

Spausdinti darbai apie Lietuvos profesionaliosios architektūros paveldą pasirodė XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. Tai daugiausia buvo romantiški senųjų pastatų aprašymai (autoriai – Vladislovas Syrokomlė, Eustachijus ir Konstantinas Tiškevičiai, T. Triplinas) bei istoriniai duomenys apie kai kuriuos objektus (Motiejus Valančius). Didelį susidomėjimą tuo metu kėlė Vilniaus architektūra. Apie ją rašė istorikai Mykolas Balinskis, Juzefas Kraševskis, Teodoras Narbutas. 1856 m. Adomas Kirkoras parengė pirmajį vadovą po Vilnių ir jo apylinkes. XX a. pradžioje Vilniaus paminklus tyrinėjo Vladislovas Zahorskis; Pirmojo pasaulinio karo metu apie juos išleista vokiečio P. Veberio knyga.

Bene pirmieji rimti analitiniai darbai apie monumentaliosios architektūros paminklus pasirodė paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, įkūrus Valstybinę archeologijos komisiją. 1924 m. publikuota natūros tyrimais pagrįsta A. Preiso studija apie Zapyškio bažnyčią; 1926 m. Ciuricho universitete apginta Halinos Kairiūkštės-Jacinienės meno tyros disertacija apie Pažaislio bažnyčios ir vienuolyne ansamblij. Lietuvoje ji išspausdinta 1930 m. Apie 1940 m. pasirodė Zenono Ivinskio ir Jurgio Getnerio straipsniai apie Trakų ir Kauno pilis. Minėtiniai taip pat Jono Puzino, Vytauto Bičiūno, Jono Totoraičio ir kitų autorių istoriniai darbai apie Kauną, Sūduvos ir kitų Lietuvos regionų miestus, miestelius bei jų senuosius pastatus.

Pirmasis ir bene vienintelis tarpukario leidinys, kuriaame pabandyta apibendrinti Lietuvos monumentaliosios architektūros raidą, buvo 1924 m. Mintaujoje išleista kunigo Kazimiero Jasėno „Visuotinė meno istorija”.

Apskritai, prieš Antrajį pasaulinį karą mokslinių darbų apie profesionaliosios architektūros paveldą Lietuvoje nebuvo daug, nes dar labai trūko tos srities specialistų architektūrologų ir menotyrininkų.

Platesniu mastu architektūros paveldo tyrimas vykdytas tuo metu okupuotame Vilniuje. Ten telkési nemažai architektūros istorikų, lenkų kalba skelbusių vertingus, ir dabar aktualius mokslinius darbus. Pažymétini informatyvūs Julijaus Kloso, Mariano Morelovskio, Piotro Bohdzievičiaus, Stanislovo Lorencio ir kitų tyrinėtojų leidiniai bei straipsniai.

Lietuvai atgavus senąjį sostinę apie Vilnių išleista ir lietuviškų knygų. Profesionaliausios iš jų – Mikalojaus Vorobjovo „Vilniaus menas” ir Jono Griniaus „Vilniaus meno paminklai”.

Po Antrojo pasaulinio karo vienas architektūros istorijos mokslo pionierių buvo Eduardas Budreika, apgynęs disertaciją ir 1954 m. išleidęs monografiją apie Lauryną Stuką-Gucevičių. Originalią, turiningą disertaciją apie XIII–XVI a. mūrinės statybos raidą parengė Stasys Abramauskas; jo atliktus darbus apie senąjį statybos techniką ir statybines medžiagas vėliau papildė ir praplėtė Vytauto Levandausko disertacija ir publikacijos. Tačiau pavieniai tyrinėtojai negalėjo parengti stambaus masto, visą Lietuvos architektūros raidą apibendrinančių veikalų.

Tokio darbo – daugiatomės „Lietuvos architektūros istorijos” rengimo – imtasi 1956 m. įsteigus LMA Statybos ir architektūros institutą ir Jame įkūrus Architektūros istorijos sektorium. Jame susibūrė kolektyvas, dar neturėjės reikiamas mokslinės kvalifikacijos bei metodinės patirties. Todėl pirmojo tomo, apimančio laikotarpį nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, rengimas užsiėtėsė. Knyga buvo išleista tik 1987 m. Didžiąją jos teksto dalį parašė Klemensas Čerbulėnas, Algimantas Miškinis, Algė Jankevičienė, Juozas Baršauskas. Netrukus pradėtas rengti ir antrasis „Lietuvos architektūros istorijos” tomas apie baroko ir klasicizmo architektūrą. Pagrindiniai jo autorai: Klemensas Čerbulėnas, Vladimiras Zubovas, Algimantas Miškinis, Vytautas Levandauskas. Abiejose „Lietuvos architektūros istorijos” tomuose pateikta daug naujos, istoriniaių ir natūros tyrimais pagrįstos mokslinės medžiagos. Pirmą kartą pateikta monumentaliosios architektūros raidos periodizacija, apibūdinti bendrieji ir saviti stilių bruožai, išnagrinėta pastatų tipologija.

Be „Lietuvos architektūros istorijos”, institute buvo rengiami du stambūs, visus tuo metu į paminklų sąrašą įtrauktus objektus ir naujuosius pastatus analizuojantys veikalai: „Vilniaus architektūra” ir „Kauno architektūra”. Istorinę medžiagą šioms knygoms rinko Paminklų konser-

vavimo instituto istorikai Algirdas Baliulis, Romualdas Firšovičius, Teresė Dambrauskaitė ir kiti.

Nuo 1960 iki 1988 m. Statybos ir architektūros institute buvo parengti ir išleisti 9 mokslinio leidinio „Lietuvos TSR architektūros klausimai” tomai, kuriuose paskelbta daug vertingų, įvairias architektūros istorijos temas nagrinėjančių straipsnių. Taip pat publikuota 12 „Urbanistikos paminklų” tomai. Pagrindinis jų autorius – Algimantas Miškinis. Šiuose leidiniuose pateikta nauja, gausi medžiaga apie Lietuvos miestus ir miestelius.

Reikšmingus mokslinius duomenis apie tyrinėjamus architektūros paminklus skelbė ir Paminklų konservavimo instituto architektai restauratoriai. Ypač vertingi Stasio Miškilionio darbai apie Trakų pilį bei kitus svarbius šio miesto pastatus, Napaleono Kitkausko studijos apie Vilniaus katedrą ir Žemutinę pilį. Svarbios taip pat Stasio Pinkaus, Antano Pilypaičio, Romano Jalovecko, Evaldo Purlio, Stasio Samalavičiaus, Audronės Kasperavičienės ir kitų architektų, menotyrininkų bei istorikų publikacijos. Daugelis jų išspausdinta PKI leistame daugiatomiame straipsnių rinkinyje „Architektūros paminklai”.

XX a. šeštuoju–devintuoju dešimtmečiais Lietuvoje išaugo ir aktyviai reiškési nemažas būrys kvalifikuotų architektūros istorikų. Juos išugdė ne speciali edukacija, o praktinė tiriamoji veikla, tuo metu prieinamos literatūros studijos bei mokslinių kontaktų su gretimų šalių, ypač Lenkijos, kolegomis. Iki 1990 m Lietuvoje susiformavę moksliniai kolektyvai jau buvo pajėgūs dirbti tiek analitinius, tiek ir sintetinius architektūros istorijos darbus. Žinoma, publikacijos tada turėjo atitikti keliamus marksistinius reikalavimus; užsienyje spausdinami straipsniai ir konferencijose skaitomi pranešimai privalėjo būti suderinti su CK ideologais. Vis dėlto juose pateikta faktinė medžiaga mokslinės vertės neprarado iki šiol.

Minėtu laikotarpiu Lietuvos monumentaliosios architektūros paveldu domėjos ir darbus apie jį publikavo ne tik tėvynėje, bet ir už jos ribų gyvenę tyrinėtojai. Profesionalias, daugiausia prieškario literatūra ir Vakaru šalių autorių darbais pagrįstas, bet originaliai interpretuotas studijas spausdino Povilas Reklaitis, daugiamius informatyvius, nors ir kiek mėgėjiškus leidinius apie Lietuvos miestus ir miestelius bei apie bažnyčias rengė Bronius Kviklys, straipsnius apie senąjį Vilniaus architektūrą skelbė Paulius Žygas.

Po 1990 m architektūros istorijos tyrimuose, kaip ir kitose humanitarinių mokslų srityse, išyko daug permanentų. Labai sumažėjus biudžetiniams finansavimui sudėtingiau tapo rinkti istorinę medžiagą ir atliki natūros tyrimus, reikalingus naujoms temoms pradeti. Todėl daugelis publikacijų buvo rengiamos remiantis anksčiau sukauptais duomenimis. Paskutiniuoju XX a. dešimtmečiu – pirmaisiais XXI a. metais išleistas trečiasis „Lietuvos architektūros istorijos” tomas, kuriame nagrinėjama romantizmo bei istorizmo architektūra. Ši kolektyvinė veikalų, kurio pagrin-

diniai autoriai – Nijolė Tolvaišienė, Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas ir Marija Rupeikienė, palydėjo dvi Nijolės Tolvaišienės monografijos apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Vilniaus ir Kauno architektūrą. Išibėgėjo ir gausi Algimanto Miškinio knygų apie Lietuvos miestus bei miestelius leidyba. Išspausdinta keletas anksčiau parengtų fundamentalių Vlado Drėmos darbų apie senąjį Vilniaus architektūrą, Jono Totorio knyga apie Klaipėdą, Vytauto Levandausko monografija apie Karolį Podčašinskį, Nijolės Tolvaišienės – apie Antaną Vivulskį, Marijos Rupeikienės – apie sinagogų architektūrą ir kt. Vilniaus dailės akademijos, „Savasties“ ir kitos leidyklos išleido ne tik įdomių monografijų, bet ir vertingų straipsnių rinkinių, iš kurių minėtini „Lietuvos vienuolynai“, „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė“, tėstinis leidinys „Kultūros paminklai“.

Pastaraisiais metais išsiplėtė architektūros paveldo tyrimų diapazonas, nagrinėjama įvairesnė tematika. Jonas Glemža parengė naudingą leidinį, apibendrinantį Lietuvos architektūros paveldo apsaugą ir tvarkymą, Jurgis Butčas spausdina mokslinius darbus apie Lietuvos kraštovalizdžio paveldo sklidą. Kraštotyros entuziastų iniciatyva išleidžiama nemažai knygų apie Lietuvos valsčius ir miestelius, kuriose esama straipsnių ir apie senąjį architektūrą.

Šiuo metu architektūros paveldo tyrimai vykdomi keliose institucijose: KTU Architektūros ir statybos institute, VDU Menų institute, iš dalies – ir Vilniaus dailės akademijos Menotyros institute. Minėtose institucijose atlikti darbai publikuojami kaip mokslinė literatūra. Kiek kitokio pobūdžio tyrimai, atliekami Kultūros paveldo centre. Jie daugiausia skirti ne publikuoti, o architektūros ir urbanistikos paveldo objektams išaiškinti bei jų vertei nustatyti.

Kaupiantis mokslinio darbo patirčiai ir didėjant publikacijų skaičiui ne vieno Lietuvos architektūros istoriko darbai tapo žinomi ir užsienyje: daugelio šalių leidiniuose išspausdinti mūsų tyrinėtojų straipsniai, daug Lietuvoje išleistų knygų apie senąjį architektūrą yra žymiausiose pasaulio bibliotekose (tuo lengva išsitikinti interne te panarsius šių bibliotekų katalogus). Vis dėlto tam, kad Lietuvos paveldas tapę bendražmogiškaja kultūros vertė, visatiese pasaulio architektūros istorijos dalimi, to nepakanika. Mūsų architektūros istorikams būtina aktyviai dalyvauti Europos šalių mokslinėse programose, tarptautinėse konferencijose, seminaruose, savo darbų rezultatus skelbti internete. Turime nuolat kelti architektūros mokslinį paveldo tyrimų lygi. Nors pastaraisiais metais atlikę darbų derlius nemenkas, dar labai stinga stambios apimties, fundamentalių mokslinių tyrimų. Daugiatomės „Lietuvos architektūros istorijos“ rengimas nutrūko ties istorizmo epocha. Tarpukaris, kuriuo taip didžiuojamės, tebéra neapibendrintas. Apie jį paskelbtos tik pavienės Eugenijaus Gūzo ir Jolitos Kančienės studijos. Dar nenušviesta, nejvertinta ir tarybinio laikotarpio architektūra. Nebetęsiamas

ir kitas labai svarbus darbas – „Kultūros paminklų enciklopedija“. Iš numatytyų išleisti 5 tomų išspausdinti tik 2 (3 knygos). Anksčiau „Kultūros paminklų sąvadui“ sukaupta medžiaga dulka lentynose. Minėtus darbus būtina kuo skubiau atnaujinti ir publikuoti.

Aktuali ir įdomi, iki šiol neišanalizuota tema – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektūra. Mūsų nagrinėjamas šiuolaikinėje Lietuvos teritorijoje esantis paveldas yra tik nedidelė sudėtinė vientiso istorinio – meninio reiškinio dalis, neatspindinti jo visumos. Paradoksalu, kad LDK kultūrą ir architektūrą aktyviai tyrinėja lenkai ir baltarusiai, o lietuvių žengia vos pirmuosius, nedrąsius žingsnius. Be minėtų fundamentalių, apibendrinančių architektūros istorijos tyrimų, dėmesio laukia ir smulkesnės aktualias temos.

Siekiant profesionaliai tirti Lietuvos architektūros paveldą reikia suburti pajėgius mokslinius kolektyvus. Šiuo metu paveldą tiriančias institucijas būtina papildyti jaujais, perspektyviais specialistais. Kvalifikuoti architektūros istorikai tiesiai iš aukštųjų mokyklų neateina – juos tenka ugdyti dešimtmečiais. Tad metas tuo rimtai susirūpinti.

Lietuvos architektūros paveldo mokslinius tyrimus apžvelgėme tik bendrais bruožais. Paminėjome toli gražu ne visus atliktus darbus ir ne visus tyrinėtojus. Tačiau tai, kas pasakyta, rodo, kad šioje srityje jau nesame naujokai, turime kuo pasidžiaugti ir pasididžiuoti. O prieš akis – platus dar nenuveiktu darbų baras.

NUORODOS:

1. Galuonė P. Dailės ir kultūros baruose. – Vilnius, 1970. – P. 179–180.

Scientific research on architectural heritage

Algė JANKEVIČIENĖ

Methodical investigation on the heritage of Lithuanian architecture was begun in the interwar period. This was the start of the accumulation of the natural material that laid the foundation to the further scientific research. The first studies about folk and professional architecture were published. After World War II quite a few monographs, articles and albums were published. After the Independence was regained subjects of investigation on architectural heritage increased in number, the attempt was made in presenting contemporary interpretation of the natural material and in extending the typology of objects under investigation. Regrettably, however, the pettiness of topics has been noticed, the absence of coordinated investigation has been felt. Fundamental studies have been missed.

*KTU Architektūros ir statybos institutas, Tunelio g. 60, Kaunas,
el.p. a.jankeviciene@mail.lt*

Gauta 2004 09 29, įteikta spaudai 2004 12 30

DRABUŽIU KELIONĖS

Marškiniai

Rūta GUZEVIČIUTĖ

Objektas: realiai seniausias susiūtas aprangos elementas – marškiniai. Tikslas – išsiaiškinti šio drabužio savitumus įvairiais istoriniai laikais įvairose šalyse. Tyrimo metodas: istorinis lyginamasis, tipologinis, sisteminis, retrospekcija. Išvados: šis funkcionaliausias per amžius apdaras, seniausiai laikais buvęs vienintelis, kites neįtiketinių įvairių, šiandien išliko būtinu aprangos elementu ir abiems lytimis, ir visoms Europos tautoms.

Nors kostiumą žmonija tyrinėja tiek pat seniai kaip ir senovės meną, nėra tiksliai žinoma, kaip pavadinti apdarą, kuriuo apvilkta Tutanchamono mumija. Pagal visus požymius, šis XVI a. iki m. e. drabužis turėtų būti tunica arba marškiniai, nes tunica – tai dvigubai sulenkta lininio audeklo gabalas, susiūtas šonuose. Jo centre – plati prakarpa galvai, kuri buvo sutraukiama pervertais varsčiais (1; 110). Vis dėlto toks drabužio tipas nesutampa su apranga meniniuose faraono atvaizduose. Tutanchamono žmona vilki *calasiris*, atrodytų, ilgus tiesius marškinius iš plono perregimo pliuoto audinio (1, 2 pav.). Rekonstravus jos apdarą pasirodė, kad tai visiškai ne susiūti marškiniai, o iš vieno ištisinio audeklo sudrapiruotas ir surištas rūbas, kurį anglų kostiumologai vadina *kimono* tipo drabužiu (2; 23). Ir kiti siekiai atstatyti senovės Egipto kostiumą tiesmukomis šiuolaikinėmis priemonėmis susiduria su tuometinės kultūros rafinuotumu ir visiškai savita aprangos maniera, kuri nėra visiškai perprasta ir šiandien.

Graikiškas *chiton* – tai taip pat dar ne marškiniai, o susegami ar kitaip sutvirtinami audinio gabalai, kai besidrapiruojantys audinys atlieka pagrindinį estetinį vaidmenį

1, 2. Tutanchamonas su žmona // Мерцалова М. Н. История костюма. - Москва, 1972. - 6 il. Moteriško apdarso rekonstrukcija.

visoje aprangos sistemoje, pagrįstoje įsi-vynojimo į audeklą principu, o ne audiño karpymo, fasonavimo ir susiuvimo reikme (3, 4 pav.). Romėniška *tunica* – praktiškai graikiško *chitono* analogas. V–III a. prieš m. e. Roma nukaria-vo etruskus. Tikėtina, kad iš čia į romė-nų aprangą pateko *tunica dalmaticca*. *Dalmaticca* iš nugaros ir priekio turėjo dvi statmenas lygiagrečias, įvairaus il-gio ir pločio purpurines juostas *clavi*, kurios ženklinio luominij asmens išskirtinumą: *laticlavia* su plačiomis juostomis – senatoriams, *augusticlavia* su siauromis – karvedžiams. Pergalės atveju iš-kilmingai ižengdamas į Romą, karvedys dėvėjo palmės šakelėmis siuvinėtą *tunicą*. Ilgainiui *dalmaticca* paplitė tarp įvairių visuomenės sluoksnių. Teigiama, kad ypač III m. e. amžiuje, t.y. vėlyvuoju Romos imperijos laikotarpiu, ir Ro-mos moterys susižavėjo Dalmatijos ap-darų dėvėjimu (3; 118) (5, 6 pav.). Vė-lyvujų antikinių *tunicų* pavidalas labai artimas ankstyviesiems viduramžių marškiniamis tiek savo forma, tiek or-namento išdėstymu (7 pav.).

Dar kitas marškiniai atsiradimo Europoje kelias – per Rytų Europos kla-joklių jungtis arba gentis, vadinamas skitais, sarmatais, heto dakais. Jų ter-itorija – nuo Volgos ligi Karpatų kalnų, o gyvavimo laikas – VI–IV a. iki m. e. – IV m. e. Aikonografiniai šaltiniai liu-dija, kad visi šie klajokliai jau dėvėjo marškinius. Tai buvo nesusiaučiamo ti-po per galvą velkamas drabužis. Tikė-tina, kad būtent marškiniai buvo pir-maja pečių juostos apdarso forma, iš kur-rios išsirutuliojo visa įvairovė analogiš-kų drabužių pavidalų. Dauguma kla-joklių marškiniai siekė žemiau juostos ir buvo su ilgomis rankovėmis.

Heto dakų marškiniai siekė kelius, platiūs, pajuosti, su įvairaus ilgio ran-

3, 4. Jonėnų chitonas su
apsiaustu, V a. p. m. e.
// Мерцалова М. Н. Тен пат. -
15 il. Chitono rekonstrukcija.

kovėmis: iki riešo, aukščiau alkūnės ar tik per pečius. Kartais marškiniai pakaišomi už diržo, dažnai turi šonines prakarpas ant klubų. Tokie pakaišmai ir šoninės prakarpas būdingos būtent raitelii aprangai (8 pav.).

Žinių apie klajoklių genčių moterų apdarus mažiau nei apie vyru. Herodotas teigė, kad „savromatiškos“ moterys dévi tokius pat drabužius kaip ir vyrai (4; 20). Ant krūtinės ir pečių jų marškiniai būdavo susegami fibulomis ir sagtimis. Ties apykakle, rankovémis ir apačia marškiniai būdavo apsiuvami biseriu ir karoliukais. Yra žinių, kad kai kurie marškiniai galėjo būti apsiūti ir kailiu. Nekilmingi skitai ir sarmatai savo apdarus ornamentavo spalvotais siuvinėjimais, įaudimu, antisiuvais ir dygsniais. Kilmingeskų marškinius puošė bronziniai ar auksini figūrelėlių aplikacijos. Papuošimai, ornamentai ant marškinų buvo išdėstomi pagal vieningą schemą: puošta krūtinė, rankovės, apačia ir nugara.

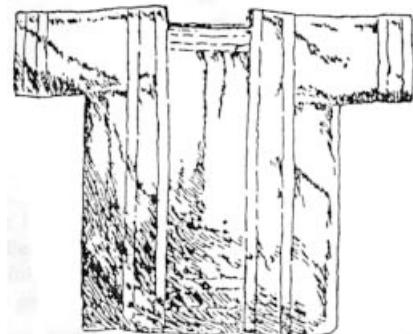
Minėtų genčių aprangos apdaila, bendrieji formavimo principai rodo ryšius su persiškaja tradicija. Išidėmétina ir tai, kad jau ankstyvajame geležies amžiuje „barbariškos“ gentys dévėjo uždėtinio tipo susiūtus apdarus (marškinius), o ne išivyniojamus, kaip senųjų civilizacijų (egiptiečių, graikų, romėnų) atstovai, kurie susiūtų apdarų tipus galėjo perimti iš „barbarų“.

78 m. prieš m. e. Tacitas rašė, kad germanų genčių moterų apranga beveik nesiskyrė nuo vyriškos (5; 22). Visos gentys dévėjo nediferencijuotą pagal lyti, amžių ir luomą aprangą, o kurioms pavyko išgyventi ilgesnį istorinį periodą, taip dévėjo ir ankstyvaisiais viduramžiais. Esminius išorinius gentinius skirtumus salygojo ekonominės salygos (audinių negausa, jų taupymas); klajoklinis gyvenimo būdas, būtinybė joti lémė apdaro formą (4; 7).

Mūsų eros pradžioje Egipto teritorijoje atsiradę koptai (krikščionybė išpažinę egyptiečiai) taip pat sietini su apdaro tipu, vadinamu *dalmaticca*, kuris vadintinas marškiniais. Daabar *dalmaticca* suprantama kaip viršutinis puošnus (dažniausiai siuvasmas iš brokato, su istorinėmis juostomis) liturginis Romos bažnyčios diakono ir subdiakono drabužis, kurį per iškilmingas mišias vilki celebrantui asistuojantys dvasininkai (9 pav.). Pavadinimas siejamas su Dalmatija, buvusios Jugoslavijos istorine sritimi. Nuo VI–VII a. ji apgyventa slavų. Vakarų

5, 6. Romėnė, vilkinti *dalmaticca* // Thiel E. Geschichte des Kostums. - Berlin, 1985, 84 il.; *dalmaticca* // Брун В., Тильке М. История костюма. - Berlin, 1941, IV il.

Europoje *dalmaticca* plačiai paplito VI–IX a., Karolingų laikais (3; 527).

Iškilmingi ritualiniai apdarai atsirado iš paprasčiausių kasdieninių drabužių formų. Senųjų tradicinių liturginių rūbų formavimasis užsibaigė IX a. Romoje. Tikėtina, kad dėl elementarių buitinų poreikių iš pradžių susiformavo funkcionaliausiai

7. 1023 m. marškiniai iš Harbarus Maurus enciklopedijos
// Thiel E. Ten pat, 182 il.

aprangos elementai, o vėliau jiems buvo suteikta sakralinė prasmė.

Bizantijoje elementarios formos (stačiakampus, apskritimas) įgavo reikšmingų simbolijų prasmę: pirmasis reiškė dvasinę valdžią, antrasis – pasaulietinę. Marškiniam taip pat buvo suteikta simbolinių reikšmių: pagal formą (kryžius), spalvą, medžiagą ir kt.

Kai 410 m. vestgotai apgulė Romą, iš vienos gyventojų, be kitų brangenybių, jie pareikalavo duoklės 4 tūkstančių šilkinių marškinių. Miestą užėmė barbarai, antikinė civilizacija galutinai nunyko, o marškiniai gyvuoja ligi šiol (5; 20).

Perėmę krikščionybės nuostatas, viduramžiai pasisavino ir jos simbolius. Jei išskleistume tuo metu dėvėtą *tunica* plokštumoje, jos kirpimas sudarytų kryžiaus pavidaļą su viduryje iškirpta anga galvai (10 pav.). *Tunica* sukerpama kiek skirtingai nei marškiniai: daroma iš ištisinio audinio gabalo, jį perlenkiant, o marškiniai formuojami atkerpant nuolaidžiai pečius.

Kryžiaus pavidalo ženklas, kurį „turėjo savy“ *tunica* ar marškiniai, bei tai, kad jie buvo dėvimi prie nuogo kūno, saugojo nuo išorinio žiauraus ir priešiško pasaulio, suteikė marškiniam daugiareikšmiškumo. Viduramžiais išorinis pasaulyis išsivaizduotas kaip pavojingas ir prieškas žmogui, o ritualiniai simboliai – tarsi raktas, kuriuo atrakinas kosmosas, kad per atsivėrusią angą į žmogaus pasauly pasklistų gyvybiškai svarbios vertybės. Šioje koordinacių sistemoje daiktas tam-pa tarpininku, kasdienybė priartinančiu prie aukščiausių egzistencinių vertibių – gyvybės, mirties, gimimo ir kt. Orientuotas į išorę, į pasauly, drabužis pirmiausia manifestavo socialines vertynes, ženklinio žmogaus visuomeninę bei su lytimi, amžiumi susietą funkciją. Apdaras, ženklinantis žmogaus kūno ribas, priklausė ir išorinei, ir vidinei erdvei, bet kartu – ir nė vienai. Jis tapdavo mediatoriumi, linija, kur vidus perėjo į išorę, fiziologija ir kūnišumas – į kultūrą ir socialumą. Marškiniai siekė kelius (dažnai būdavo ir ilgesni), būtinai pajuosiami, nes diržas vizualiai dalijo žmogaus kūną į gerąjį ir blogąjį puses, iš kurių viena linko į dangų, o antra – į žemę.

Viduramžiais marškiniais buvo prisiekinėjama, jiems buvo suteikta ritualinė, maginė reikšmė, santykiai su jais buvo sužmoginti. Todėl jų vertinimas iš materialinės sferos perėjo į dvasinę. Marškiniai reikšmės nelėmė vien jų kaina ir tai, iš kokios medžiagos pasiūti, kaip papuošti. Tai buvo antroji oda, pajęgi paveikti šeimininką: net burtams naudojama marškiniai skiautė išlaikydavo savo reikšmę ir jėgą. Broliavimasis vykdavo ant marškinių ir marškiniai būdavo apsikeiciama, pabrėžiant visišką pasitikė-

8. Frakiečių marškiniai, pavaizduoti Trajano Trofeume // Рикман Э. А.

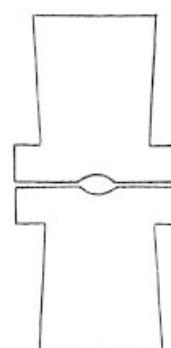
Одежда народов Восточной Европы в раннем железном веке. Скифы, сарматы и гето-даки (I а. iki m.e. vid. – I m. e. a.), a il. // Древняя одежда народов Восточной Европы. - Москва, 1986.

jimą naujuoju apdaro šeimininku (5; 23). Perduodant rūbą kitam šeimininkui būdavo tarsi perduodama dalis buvusio savininko asmenybės (pvz., naujagimio vyniojimo į tévo marškinius ritualas) (6; 98). Kita vertus, kūdikystėje ligi metų vaikas išvis nebuvu velkamas marškiniais, manyta, kad jis dar suspēs savo amžių sunešioti (7; 252). Marškiniai prie kūno tapdavo nuogume slypinčios magiškos, gaivališkos jégos laidininku. Drabuži dėvint tariamai vykdavo abipusė apykaita su jo dėvetoju: blukdamas ir dildamas, rūbas perduodavo savo tvirtumą ir grožį žmogui. Rusijoje, užsivelkant naujus marškinius, būdavo sakomas tam tikros ritualinės formulės: „Marškiniams senti, Vanai storėti“ (6; 98). Lietuvoje būta originalios „mirties“ marškinų tradicijos. Tokius marškinius kartais pasiūdavo žmona savo vyrui senukui, jei jis susirgdavo ilga ir mirštama liga, tačiau juos paprastai slėpdavo ir jam ne-sakydavo (8; 411).

Ankstyvaisiais viduramžiais Rytų Europoje marškiniai buvo pagrindinis, o dažnai ir vienintelis aprangos elementas: vargšams būdavo vieninteliai, o turtingiemis – apatiniai. Marškiniai – tai paskutinis apdaras, liekantis

9. Romos bažnyčios *dalmaticca* // Dailės žodynas. - Vilnius, 1999. - P. 95.

10. *Tunica*, sukirpta kryžiaus pagrindu // Брун В., Тильке М. Ten pat, il.IV.

11. XII–XIV a. valstiečiai // Рабинович М. Г. Древняя одежда IX–XIII вв. // Древняя одежда народов..., il. 14.

ant žmogaus kūno iki visiško jų savininko suvargimo. Net ir aktyviai lobstančiuose Vakaruose apatiniai marškiniai veikiai tapo nuogumo sinonimu. Pagal frankų teisyną, jei asmuo viškai atsisakydavo teisés į savo turtą, turėjo prisiekti ir paėmęs keturias savo namų kampų žemės saujas (pluktos aslos), mesti jas į savo gimines ir tik su apatiniais marškiniais, be diržo, be apavo, t.y. viškai „plikas“ kaip naujagimis, peršokti per savo ūkio aptvarą (5; 25).

Vyriški ir moteriški marškiniai buvo dvejų tipų – viršutiniai ir apatiniai. Apatiniai turėjo būti pagaminti iš lengvesnio, plonesnio audinio, mažiau puošti nei viršutiniai. Viršutiniai marškiniai buvo siuvami iš standesnių, spalvotų, gražesnių audinių ir gausiai puošiami. 1589 m. apie rusiškus marškinius buvo rašoma, kad „marškiniai išpuošti siuviniais, nes vasarą namuose jie juos vienus dėvi“ (9; 141), t.y. be kokio nors viršutinio drabužio, nes šiaip visuomet (namuose ir lauke) buvo dvejų – viršutinių ir apatinį – marškinų komplektas.

Viduramžių Europa marškinius siūdinosi iš drobės, plonos vilnos (rečiau – ožkų pūko, o vienuoliai asketai – iš arklio ašutų), turtingieji – iš šilko. Rytų Europoje vyriški marškiniai, pasiūti iš lino ar namuose austos avių vilnos, dažniausiai būdavo natūralios spalvos: purvinai baltos, pilkšvos ar rusvos. Balti

ar balkšvi audiniai labiausiai buvo išplitę primityviose Euroazijos visuomenėse. Namudinėmis gamybos sąlygomis, kai nebuvo specialių dažymo dirbtuvį, būtent balti audiniai buvo labiausiai prieinami.

Apatiniai marškiniai būdavo siūdinami iš balintos drobės, o viršutiniai – iš ryškių spalvų audinių. Mégstamiausi – įvairūs raudonos spalvos atspalviai. Raudonai spalvai išgauti buvo naudojami vabzdžiai (košenilė), augalai – daržinė raudė (Rubaceae), lipikas (Galium), melžolė (Isatis), jonažolė (Hypericum) ir kt. Skirtinga dažomųjų medžiagų koncentracija ir jų sumaišymas suteikdavo dažikliams atspalvių įvairovę. Dažni buvo ir mėlyno audinio marškiniai. Šią spalvą gamino iš melžolės (Isatis), šilagélės (Pulsatilla patens), rugiagélių, melynių. Geltonas dažas būdavo išgaunamas iš šunobelės (Rhamnus), prožirnio, beržų lapų, laukinių obelų žievės ir alksnių.

Apatiniai, neretai ir viršutiniai marškiniai (nes jie buvo devimi kartu) galėjo būti visai nepapuošti. Apatiniai vadinti *camisia* – lot. „apatiniai“. Senoviškas marškinų kirpimas Vakaruose XVI a., Rytuose – XVII a. pab., Azijoje – iki XX a. antrosios pusės keitėsi nedaug. Pradžioje ir valdovas, ir valstietis Rytuose ir Vakaruose vilkėjo vienodo sukirkimo marškinius: skyrėsi tik audinys, puošyba ir vienu metu užsivelkamų marškininių skaičius. Rusiškų marškinų pavadinimas *rubacha* kilęs iš žodžio *rub – rubit, rvat*: juos siuvant apsieita be kirpimo įrankio, jie gaminti iš vieno audinio gabalo ji plėšiant (*tunicos tipas*) (9; 43). Akivaizdu, kad mūsų *rūbai* yra tos pačios kilmės žodis.

Seniausių lietuviškų marškinų sukirimas taip pat nebuvo sudėtingesnis ar originalesnis: sulenkus juos pagal reikiama ilgi pusiau, būsimi marškiniai būdavo atkerpami nuo rietimo ir prakerpami per sulenkimą. Šonai sušiuvali, kakkui iškerpama prakarpa, o rankovės prisiuvalamos atskirai (8; 411).

Archajiškiausiuose marškiniuose išskirtinis yra rankovių vaidmuo. Parastai marškinų rankovės būdavo siauros, prigludusios prie riešo. Dėl Tolimųjų Rytų poveikio, rusiškų išeiginį vyriškų, ypač moteriškų marškinų rankovės buvo ilgos, daug ilgesnės nei rankos, viduje turėjo savotiškas „kišenes“, kuriose laikytos raganavimui skirtos priemonės. Iš senovinių moterų atvaizdų matyti, kad žemyn nuleisti ilgi

12. Miegamasis viešbutyje; viduramžių miniatiūra // Фукс Э. Иллюстрированная история правов. - Москва, 1993, с. 123.

13, 14. Vienmarškinė italė, šviesinanti plaukus; Lietuvos bajorė iš Gardino, vilkinti sajaną (berankovų sarafaną, atidengiantį marškinius) // Veccelio Ch. Habiti antichi et moderni di tutto il mondo. - Venezia, 1598.

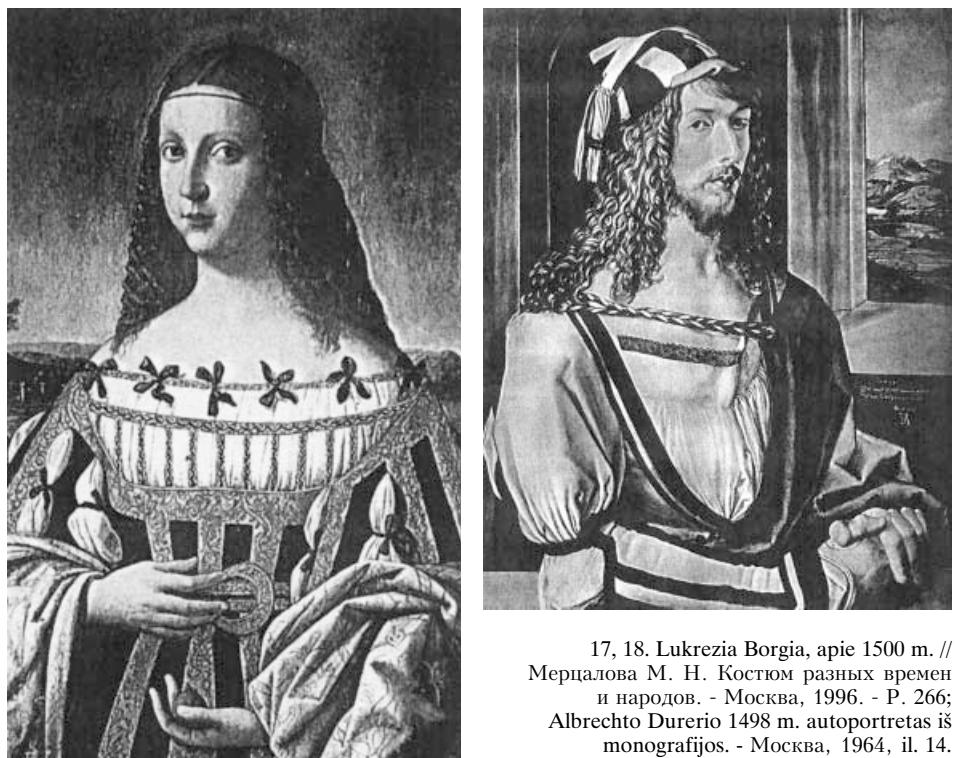
rankovių galai buvo labai svarbūs ritualinėse apeigose ir šokiuose (11 pav.). Ilga, žemę beveik siekianti rankovė galėjo būti surenkama klostėmis ir sutvirtinama ant riešo specialia apyranke. Ne ritualo metu šias rankoves prilaikė XII a. datuojamos bronzinės apyrankės, kurių vidinėje puseje rasti išlikę sudūlėjusio drobinio audinio pėdsakai (9; 43). Dar XVII a. tos ilgos rankovės didžiai stebino užsieniečius: „...jos dėvi marškinius, iš visų pusiu jauslus auksu; jų stebinai meistriškai sudėtos klostėmis rankovės, dažnai siekiančios 8 ar 10 alkūnių; sukabinotos klostės tėsiasi ligi rankos galos ir puošiamos brangiom ir grakščiom riešinėm apyrankėm” (9; 67).

Marškinį ornamentai turėjo tikslinę paskirtį. Ornamento motyvai buvo aiškiai apsauginiai, magiški. Spalvinę dermių semantika galėjo ne tik būti socialinės, profesinės, šeimyninės padėties ženklu, bet rodyti ir gentinę priklausomybę. Ornamentinėmis juostomis apjuosta anga galvai, rankogaliai ir apibrėžtas marškinį kraštas reiškė ribą tarp žmogaus ir jį supančio išorinio pasaulio. O visų kraštų apsiuvinėjimas įvairiaspalviais vilnoniais ar šilkiniiais siūlais ir tam tikrais geometriniais motyvais turėjo apsaugoti dėvintį nuo piktų dvasių: platesnis, tankesnis dešinės rankovės siuvinėjimas turėjo suteikti papildomos jėgos dešinei rankai.

Kostiumo kaip ženklo funkcijas iki mūsų dienų pavyko išsaugoti tik uždariau gyvenančioms visuomenėms. Atpažįstamą ženklu simboliką išsaugojo Turkijos čepni tau telės nuotakos ilgi drobiniai marškiniai *geinek*. Priekyje uždari, iš šonų – prakarpas nuo apačios, užsibaigiančios kiek žemiau liemens (klajoklių jojikų palikimas). I kiekvieną marškinį apatinio krašto kampą buvo įsiuvami trikampiai (trikampis viršune į viršų – kontūrinis viso moteriško kūno ženklas, stilizuotas iki abstraktaus moters įščių simbolio) plono audinio gabalėliai. Šių trikampių kampuose įsiūti nedideli pleišteliai, pramenantys ieties antgalį. Jie gaminti iš balto, melsvos ir raudonos medžiagos. Spalva simbolizavo nuotakos perėjimą iš mergystės statuso į moterystę. Trikampiai antsiuvai čia atliko magišką funkciją: apsauginę, ginamąją ir gaminančiąją (6; 154).

15, 16. Bona Sforca (1518–1557); Žygimantas Senasis (1467–1548) // Gutkowska–Rychlewska M. Historia ubiorow. - Wrocław-Warszawa-Krakow, 1968, il. 506.

17, 18. Lukrezia Borgia, apie 1500 m. // Мерцалова М. Н. Костюм разных времен и народов. - Москва, 1996. - Р. 266; Albrechto Durerio 1498 m. autoportretas iš monografijos. - Москва, 1964, il. 14.

Ženklinė funkcija marškiniams suteikta tik naujaisiais laikais. Šių dienų Graikijoje vyriški marškiniai *coliaris*, sudarantys tautinio kostumo pagrindą, turi plisuotą sijonėlį, kurio kiekviena klostė (jų iš viso keturi šimtai) simbolizuoja 400 turkų jungo metų. Nepriklausomybę Graikija iškovojo tik 1821 m., tad tokio pavidalo marškiniai pradėti dėvėti ne anksčiau.

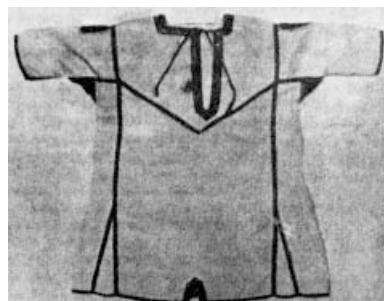
Archaiškiausio pavidalo marškiniai, prototipas visų marškinį, išplitusių po Euraziją ankstyvaisiais viduramžiais, Virdurinėje Azijoje virtos egzotišku rudimentu tik antrojoje XX a. puseje. Čia dar praėjusiamje šimtmetyje egzistavo aprangos

formos, nerodančios asmens priklausomybės skirtingam visuomeniniam luo-mui. Senoviniai feodaliniai santykiai, buities skurdumas lémé, kad kasdieni-niame gyvenime Bucharos emirai ir jų artimieji rengési kaip ir kitų sluoksnų gyventojai (10; 8). Taip pat ir Europos feodalai. Prieš dešimtį amžių jie dévėjo tai, ką kaip duoklę gaudavo iš savo va-salų – jų natūralaus ūkio produktą, nes atsirasti kitokiam rūbui nebuvo prielai-dų (11; 18). Todél Azijos praeities gyvu-mas toks vertingas lyginamajai istorinei etnologijai.

Vyriškų ir moteriškų marškiniai di-ferenciacijos tendencija Vidurinėje Azijoje išryškėjo tik nuo XIX a. pab.: vyriš-ki marškiniai émė labai trumpéti, mo-teriški – ilgēti. Sukirpimo unifikacija bu-vo visuotinė: vyriškų, moteriškų ir vai-kiškų marškiniai kirpimas identiškas, skyrėsi tik dydžiai. Archajiškiausiu lai-komas elementariausias kirpimas: visiš-kai tiesus, be vėliau siūlėse atsiradusių įdurų, platinančių marškiniai apačią. La-biausiai ir nuolat kito galvos angos sri-tis. Seniausią vyriškų, mergiškų ir vai-kiškų marškiniai iškirptė horizontali – nuo peties iki peties. Merginoms dévēti marškinius su vertikalia prakarpa buvo laikoma nepadoru, nes tai buvo išték-jusios ir maitinančios krūtimi moters ženklas. Marškinų horizontaliajā iškirptė pasikeisti į vertikalią moteris turėjo teisę tik dédama į lopši savo pirmagim (tai ji atlikdavo kartu pakeisdama šu-kuoseną ir galvos apdangalą). Archajiš-ku papročiu, XIX a. antrojoje pusėje Sa-markande dar buvo praktikuojami iki-vedybiniai susitikimai su jaunikiu, jau po sutartuviu. Jei iki vedybų gimdavo vai-kas, jaunoji motina maitindavo jį paké-lusi marškinius, nes gyvendama savo tévo namuose, oficia-liai neperéjusi į kitą amžiaus grupę, privalejo dévēti hori-zontalios iškirptės marškinius (10; 21).

Apykaklés pavidalas buvo svarbus lyties, amžiaus ir so-cialinio statuso ženklas. Dar XX a. pr. Vidurinėje Azijoje vestuvių naktį mergina buvo perrengiama baltais marškiniais su gilia iškirpte priekyje, siekusia nuo kaklo iki juosmens, – kad jai „atsivertų” likimas. Čia magiška prasmė buvo sutei-kiama ir baltais marškiniai spalvai, kuri simbolizavo nuotakai linkimą šviesų ir laimingą gyvenimą (10; 24).

Dar XIX a. pab. Lietuvoje apsililkę baltos drobės marškiniai vyrai éjo į vestuves, į svečius ir net į bažnyčią, vasaros laukų darbus pradédavo taip pat apsililkę baltais marškiniais, nes „duoną reikia baltu linu sutikti” (8; 411).

19, 20. XVI a. pab. – XVII a. pr. Rubacha iš Maskvos istorijos muziejaus // Turnau I. History of dress in Central and Eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth century. Warszawa, 1991. - Il. 26.; Nežinomas LDK didikas sarmatiška apranga // Matušakaitė M.

Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje. - Vilnius, 2003. - Il. 9.

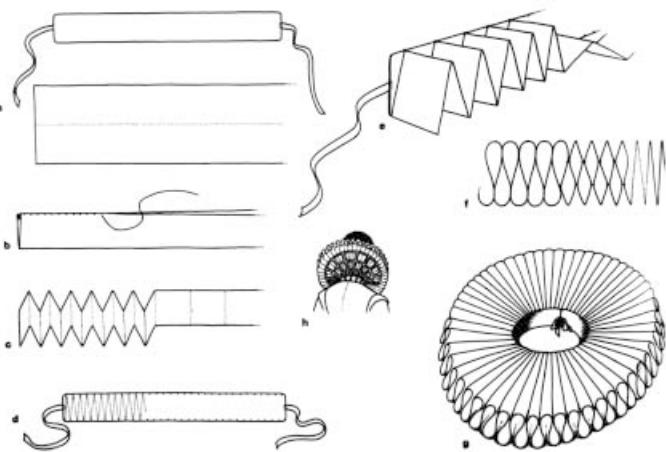

Lietuvoje vasaros ir kitų darbų metu atla-pa marškiniai krūtinė tarp vyresnių vyrių buvo laikoma nepadorumu. Tačiau jaunimas dirbo atsiseges arba atsilapojes, „todél ir jų apyaklė dažniausiai jau buvo atversta arba visai be jos, tik iškarpa” (8; 411). Apyaklė anaiptol ne vi-sada buvo neatsiejama marškiniai dalis. Bet būtent jos atsiradimas ženklina ribą, kai va-karietiškos aprangos naujovės émė veikti ry-tietišką aprangą. Štai Vidurinėje Azijoje mo-terys marškinius su stačia apyakkle émė dé-véti tik 30-aisiais XX a. metais. Palaipsniu da-rési sudétingesni ir elementariausiai jų sukirpi-mo būdai.

Iš šio paprasto pavyzdžio matyti, kad per-dém funkcionalios primityviosios rūbų for-

21, 22. Peter Paul Rubens. Infantos Izabelės Eugenijos portretas. XVII a. pr. // Мерцалова М. Н. Костюм.... - Р. 205; apykalės fraise, tapusios atskiru „seilinuku”, gamybos būdai.

mos, istorijos priešaušriu pasiskolintos iš stepių klajoklių ir palaipsniui tapusios europietiškos aprangos fundamentu, kūrybiškai perdirbtos, performuootos, sugrįžo ten net ne po šimtmečių, o po tūkstantmečių, išklibindamas Azijos archaiką.

Tuo tarpu pačioje Europoje tik ankstyvaisiais viduramžiais laikas bėgo tarsi sulėtintai, tad lėtai kito ir rūbų, konkrečiai – marškiniai, formos. Tiki renesanso laikais prisireikė naktinių marškiniai. Ligi tol vyrai ir moterys miegodavo nuogi (12 pav.) arba griūdavo miegoti kaip stovi – su dienos darbiniais dažniausiai vieninteliais marškiniais. Taigi naktinius marškinius galime laikyti didelės prabangos ir civilizacijos rafinuotumo ženklu.

23. Jonušas Radvila „švediška” apykakle, 1630 m. // Adomonis T., Čerbulėnas K. Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. - Vilnius, 1987. - II. 16.

24. Mykolas Korybutas Vyšnoveckis rabat apykakle; karaliavo 1669-1673 m.

Štai kaip aprašomas šis paprotys: „Net XVI a. prieš miegą visiškai nusirengdavo, miegodavo nuogi. Ir netgi abi lytys ir visi amžiai; paprastai vyras, žmona, vaikai ir tarnai miegojo bendrame kambaryje, neperskirtame net pertvaromis. Tokie buvo ne tik valstiečių ir apačių papročiai, bet ir aukštessniųjų biurgerių bei aristokratų. Net prieš svečią nesigėdindavo, ir jis paprastai miegodavo bendrame miegamajame kartu su šeima. Žmona guldavosi miegoti be suknėlės svečio, kurį matė pirmą kartą gyvenime, akivaizdoje. Dorovės reikalavimai buvo laikomi išlaikytais, jei ji tai darė „nekaltai”. Jei svečias atsisakydavo nusirengti, jo atsisakymas sukeldavo nuostabą” (12; 141). 1587 m. dokumente šis paprotys jau smerkiamas, kai kur dar egzistavo, bet palaipsniui buvo gujamas iš visuomenės. „Tik XVIII a. visur įsigaliojo draudimas apnakvyndinti viename kambaryje skirtingų lytių asmenis. Iki tol buvo išprasta, kad keli asmenys miega vienoje lovoje. Kitai patariant, miegas viduramžiais nebuvo atskirtas nuo visuomeninio gyvenimo ir privatizuotas. Išskyrus vienuolius, kuriems buvo draudžiama nusirengti, visi miegodavo nuogi. Drovumo jausmas nebuvo išvystytas – pirtyse riterius dažnai prausdavo moterys. Ėjimas miegoti ir kėlimasis atsiskyrė nuo visuomeninių santykių sferos tik po to, kai sustiprėjo individuali šeima. Naktiniai marškiniai aristokratų sluoksniuose paplito maždaug tada, kai buvo pradėta naudotis nosine ir šakute, be to, ir nosinė, ir šakutė dar ilgai buvo laikomi prabangos daiktais” (13; 263).

25. Prancūzų bajoras su kaklaraiščiu a la Steinkerque // Мерцалова М. Н. История.... - II. 112.

26. 1804 m. Besimaudančiojo portretas // Мерцалова М. Н. Костюм.... - II. 470.

27. 1939 m. nacistų uniforma //
Guzevičiūtė R. Europos kostiumo
tūkstantmetis (X–XX a.). - Vilnius, 2001.

28. 1950 m. laisvalaikiui siūlomi marškiniai, kaip pižamos dalis //
Thiel e. Geschichte... - II. 768.

Romos popiežiaus Aleksandro VI duktė Lucrezia Borgia buvo pripažinta savo meto gražuolė ir galingos šeimos intrigų įnagis, be to, garsejo aistra novacijoms ir drabužių išradingumu. Būtent Lucrezia (1480–1519) buvo viena pirmujų moterų, ėmusių dėvēti naktinius marškinius. Tuo metu marškiniai siūdinti iš ploniausios olandiškos drobės, kuriai suteikdavo melsvą ar šafrano atspalvį. Borgia naktiniai buvo itin prabangūs, panašūs į kur kas vėliau atsiradusius peniuarus arba puošnias išeigines sukneles (13, 14 pav.). Teigiama, kad naktinių Lucrezia Borgia turėjo apie 200. Bianca Maria Sforza (Bonos Sforcos giminaitė?) jų turėjo kiek maželėliau – 83. Aštuoneri iš jų buvo dekoruoti auksu ir sidabru, penkiasdešimt – lygūs, o 25 – siuvinėti juodu šilkui. Dieniniai atrodė neprasčiau: štai Lucrezijos Borgia portrete dieniniai marškiniai matomi gilioje suknelės bei rankovių iškirptėse (17 pav.).

Renesanso epochoje skelbta, kad žmogus yra visa ko matas. Pagal naujus grožio kanonus konstruojamas naujas grožio tipas, kuris nuo šiol laikomas idealu. Fizinis žmogaus idealas herojizuojamas. Tobulas grožis atrodė glūdžis vyro ir moters skirbybėse. Renesanso grožio kodeksas keitė ir kostiumą, kuris tapo kūno poveikio „tarpininku“. Jau aptempti vyriški apdarai gotikos laikų pabaigoje atspindėjo naujos ideologijos įsisverbimą į vėlyvuosius viduramžius (Italijoje *trecento* – 1300 m. – renesansas, o likusioje Europos dalyje dar vėlyvoji gotika, kurią klibina idėjos iš Italijos). Šie apdarai neabejotinai išryškino fizines vyriškos figūros ypatybes. Bet renesanso žmogui jie per ankštį: kad galima būtų judėti laisvai, nepriklausomai, plastiškai, pagal kūno „mechanikos“ dėsnius, reikėjo iš-

29. 1962 m. vienmarškinis Elvis Presley su drauge //
Thiel E. Ten pat. - II.770.

laisvinti kūną iš drabužio ankštumo. Taip atsiranda „išpylimai“ labiausiai įtemptose audinio vietose – rankovėse. Iš po standžios spalvotos gelumbės ar aksono „prapliūpsta“ Baltos plonytės marškinų drobės kuokštai. Marškiniai, iki to meto buvę apatiniais baltiniais, „išėjė“ į paviršių, virsta lygiaverčiu ir net labai prabangiu kostiumo „partneriu“, suteikia seksualaus koketiškumo. Siekiant paibrėžti gylslotus kaklus, tvirtus pečius, plačią krūtinę, t.y. lytinius ypatumus, vyriški marškiniai siuvami su dideliu kvadratine, ovaline ar apvalia iškirpte, neslepiantia kūno, odos atspalvio (16 pav.). Prie iškirptės marškiniai buvo tankiai klostomi, dabinami siuvinėta juoste. Siuvinėjama būdavo aukso arba sidabro siūlais, juodu arba raudonu šilkui. Brangiausi marškiniai dar puošti brangakmeniais ar metalinėmis aplikacijomis. Plačias rankoves užbaigda-vo rankogaliai, ilgainiui puošiami raukiniais. Analogiškais principais formuojamie, dabinami ir moteriški marškiniai.

Kad tai buvo labai svarbus tualeto elementas, liudija Bonos Sforcos, būsimos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovės, iš Barrio atsivežti 100 marškiniai iš itališkos ir flamandiškos drobės, siuvinėtų auksu ir šilkais ties iškirpte bei rankovėmis. Jie sudarė svarią

Bonos, atvykusios tekėti už dvigubai vyresnio nei ji vyro – Žygimanto Senojo, kraicio dalį. Daugybės marškinų reikėjo dėl to, kad jau po pirmo vilkėjimo plona marškinų drobė praras davo šviežumą (15, 16 pav.).

Iš Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bajorų keltų bylų dėl turto grobstymo galima pasisemti žinių ir apie vietinių daumų silpnybes tualetams, konkretiai – marškiniams. Štai 1577 m. Brastos miesto teismų knygoje minimas ponios Apolinarijos Koptevos skundas dėl antpuolio į jos dvarą ir apiplėšimo.

Įsilaužus į svirną, be kitų gėrybių, iš skrynių paimita: marškiniai, puošti dideliais perlais, prisiūtais prie venecijietiškų mezginių su auksu vielos tinklu, šeimininkės įvertinti milžiniška 70 lietuviškų kapų suma (plg. – 20 kapų būdavo įkainojama nelaisva merga); kiti marškiniai, su perlais ant aukso vielos tinklo, įkainoti 50 lietuviškų kapų; treti marškiniai, su perlais ant aukso vielos tinklo, apipinto juodu šilku, – 30 lietuviškų; ketvirti marškiniai, siuvinėti auksu, – 8 kapas lietuviškų; penkti marškiniai, padabinti auksu ir sidabru, – 7 lietuviškas kapas; dveji marškiniai pauksintais kraštais – po 10 lietuviškų kapų; sidabru siuvinėti marškiniai – 12 lietuviškų kapų (14–III; 156).

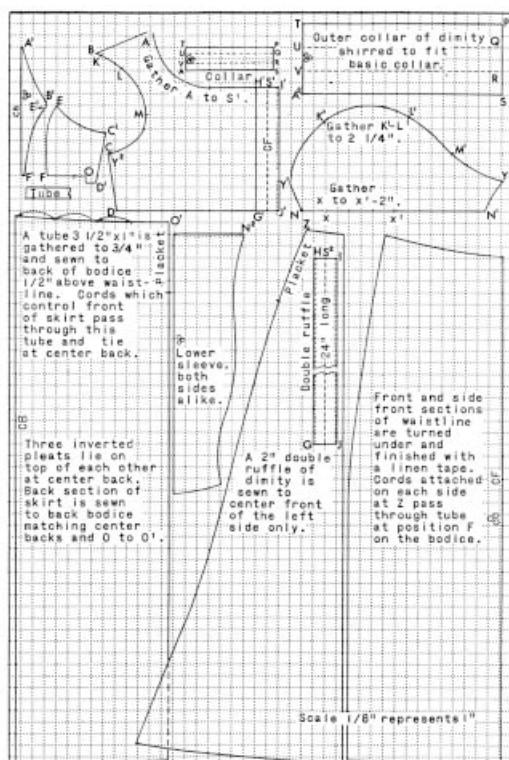
Turėti marškinius tada buvo didelė prabanga, tad žemesnių luomų žmonės jų turėjo atitinkamai mažiau. 1520 m. viena Prahos gyventoja paveldėjo vos vienerius marškinius; kita 1519 m. – tręjus. Turtingas pirklys, miręs 1575 m., paliko septynerius marškinius (15; 163). Prasčiokai siūdinosi marškinius iš šiurkščios namudinės drobės, kurią balinti iškabindavo ant tvoros. Neturėjimas marškinų reiškė visišką skurdą.

Idomu, kad Rusijoje, nepažinojusioje nei gotikos, nei renesanso stiliaus ir atitinkamai naturejusioje esminės madingų marškinų formų kaitos, požiūris į juos buvo panašus. Ir čia marškiniai palaipsniui tapo apatiniu drabužiu – baltiniais. XVI a. tarnai geruose namuose privalėjo turėti bent po 3 marškinius. XVII a. turtingas žmogus iš Šujos privalėjo turėti 5 auksu siūtus marškinius. XVII a. pab. Muromo miesto kraityje aptikta: 10 vyriškų ir 30 moteriškų marškinių.

Minėtieji europietiško tipo marškiniai į LDK skverbési tik europietiškos mados, kuri buvo apėmusi išimtinai valstybinės valdžios ir turtingosios bajorijos viršūnę, sklaidos déka. Likusioji, didesnioji, bajorijos dalis vilkėjo ne vakarietiškos, o rytiškos pakraipos marškinius, kurie derėjo prie valstybėje

30, 31. 1804 m. Baliaus fragmentas; „antikinės“ suknelės iškarpa, 1808 m. // Payne B. History of Costume. - New York, 1965.

vyravusios dėvėsenos (yra portretų, vaizdujančių europietiškai apsirėdžiusias itin garbingų šeimų atžalas, besimokančias užsienyje, diplomatus ar karaliaus dvare tarnavusius asmenis). Bet dauguma, kuri laikėsi sarmatizmo ideologijos, jos antieuropietiškų nuostatų, XVII–XVIII a. vilki rytišką kostiumą, kurio atvaizduose sunku įžvelgti marškinius, nes iš jų geriausiu atveju matoma siaurutė juostelė, šmēžuojanti ties viršutinio apdarso apykakle. Matyt, tradicinių marškinų apykaklė visuomet būdavo žema, kaklas likdavo apnuogintas. Vietoj apykaklės iš pradžių buvusi per pusę perlenktame audinyje iškirpta anga galvai. Prakarpa ir raišteliai ar koks užsegimas atsirado apie XIII a. Dažniausiai tai buvo tiesi prakarpa per vidurį, pasitaikydavo asimetriškas užsegimas iš kairiojo šono. Apykaklės iškirptė galėjo būti ovalinė arba keturkampė, susegama nedidele saga. Sagos, priklausomai nuo savininkų luomo, galėjo būti: kaulinės, medinės, bronzinės, sidabrinės, auksinės ar paupuotatos brangakmeniais (19; 20 pav.).

„Kitokius – labai brangių, siuvinėtus – dėvėdavo feodalai, kuriems buvo svetima Vakarų Europos našysta. Jų marškiniai negalėjo būti slepiami ir neretai turbūt atstodavo žiponus ar kitus lengvus drabužius. Kaip ir diduma kitų drabužių, jie veikiausiai priminė analogiškus kaimyninių Rytų Europos šalių apdarus. Tokių ištaigingų marškinų pavyzdži teikia <...> XVII a. pradžios Rusijos carų įkapės. Visi jie su statytomis rankovėmis ir trikampiu užsibaigiančia papete, be apykaklės ir rankogalių, nuo senesnių tunikos pavidalo drabužių besiskiriantys žemyn platejantčiais pleštiniais įdūrais priekio ir nugaros siūlėse. Jie dengė keilius ir dekoruoti apačioje, tad veikiausiai dėvėti išleisti ant kelnių. Apdailai naudota raudona tafta, gausūs kirpimo elementai akcentuoti raudonais peltakiais, žvilgančia juoste arba raudonos taftos apvadėliu. Taip dekoruota ilga prakarpa, besijungianti su kaklo iškirpte, mažesnė prakarpa marškinų apačioje ir rankovės pečių srityje. Kaklo prakarpojė taikytos rytiškai aprangai būdingos labai tankiai išdėstyto siauros juostelės su miniatiūrinėmis susegimo kilpomis ir sagutes atstojančiais mazgeliais juostelių galuose. Tik vėlesnio laikotarpio marškiniuose atsiranda siuvinėtų apvadų. Su Vakarais susiliečiančioje Lietuvoje siuvinėjimas galėjo būti taikomas nepalyginti anksčiau ir plačiau“ (16; 54).

O Vakaruose mada sparčiai kito. Renesanso ideologijai kintant, reformacijos pradžioje, vėliau ir dėl kontrreformacijos poveikio atviras kūniškumo demonstravimas buvo smerktas.

32, 33. 1900 m. bliuzės, 1910 m. baltinių katalogas // Горбачева
Л. М. Костюм XX века. - Москва, 1996. - Р. 12.

Gilios iškirptės, išémintos baltų marškinėjimis, veikiai „užako“. Iš pradžių viršutinis marškinėjų raukinys pakilo iki kaklo, visiškai uždengdamas krūtinę. Vėliau viršutiniai drabužiai kukliai pridengė taip gaivališkai iš apačios besiveržusius marškinius. Tesimatė kuklus raukinys viršuje. Tačiau kukliu jam nebuvo lemta likti. XVI–XVII a. sandūroje šis palaipsniui augęs raukinys išvešėjo į grandiozinę apykaklę, išraiškingai pavadintą „malūno girnomis“. Tokias apykakles gamindavo ir komponuodavo specialistai, nes, be prašmatnių mezginių, vingrių klosčių, joms buvo būtinas specialus (dažnai iš vielos ar nendrių) karkasas, įvairiaspalvis krakmolas (21, 22 pav.).

Spalva visais laikais buvo viena svariausių drabužio išraiškos priemonių. Idealiu atveju marškinėjų balumas turėjo „pereiti“ į dangišką melsvumą. Būtent toks atspalvis aristokratams asocijavosi su išskirtinumo ženklu, „mėlynu kauju“. Kai 1649 m. rytą Anglijos karalius Karlas I, nušalintas parlamento nuo valdžios, praradės visas valdovo regaliaj, užlipo ant ešafoto, vilkėdamas dangiško šilko marškinius, jis be žodžių teigė sau ypatingas teises, gynė savo garbę.

Permainingame XVII a. marškiniai buvo tai primytinai demonstruojami, tai slepiami po vis naujaus europietiško kostiumo pavidalaus. Trisdešimtmečio karuo metu susiformavusio muškietininkų kostiumo marškiniai matyvavosi rankoviu ir liemens prakarpose.

34. 1898 m. raudona garibaldiška bliuzė // Мерцалова
М. Н. История... - II. 258.

Apykaklę („girnas“) pakeitė didelė nuolaidi plokščia iškrakmolinta apykaklę, apsiūta mezginiais. Kartu su rankogaliais, kurie taip pat buvo apsiuviами tais pačiais mezginiiais, ji sudarė komplektą. Balta apykaklę gulėjo ant pečių ir buvo sukirpta taip, kad nuo kaklo žemyn sudarydavo nuožulniją pečių liniją. Šis aprangos elementas, bendras vyrams ir moterims, pirmiesiems suteikdavo moteriškumo ir net vaikiškumo (23 pav.). Mezginių kainos buvo „astronominės“. Žinoma, kad Karlas II (minėto nukirsdintojo Anglijos karaliaus sūnus ir pats monarchas) kreipėsi į parlamentą, prašydamas leisti jam rūmų baliui nusipirkti naują mezginių apykaklę, parlamentas pasiūlė išsivalyti senąjį. Trisdešimtmečio karo laikais praktikuotos „mezginių taikos“, kurių metu kariai tvarkėsi savo rūbus, ant mušketų buožių džiovino apykakles ir rankogalius, garbiniaiavo pakrikūsias ševeliūras.

Sparčiai didėjant perukams, prašmatnių apykaklių, kurias tie perukai beveik uždengė, pavidalas kito: priekyje galai ištyso, nugaroje – labai siaurėjo. Tokia apykaklę buvo pavadinta *rabit*, jos kuklujų variantą ligi šiol „praktikuoja“ protestantų dvasininkai (24 pav.). Nuo XVII a. vidurio imama vilkėti po dvejus marškinius: siauri apatiniai ir labai platūs viršutiniai.

35, 36. 1925 m. bliuzonai; 1926 m. baltiniai // Горбачева Л. М. Костюмы... - Р. 45.

Jų labai plačios ilgos rankovės būdavo raukiamas ties petim ir surenkiamos bei susiuviamas apačioje ties riešu, o užsibaigdavo keliastluoksniais raukiniais. Ties alkūnėmis tokius marškinius neretai perrišdavo kaspinais. Marškiniai buvo bent iš dalies susegami priekyje per vidurį, o prabangūs įgijo mezginių raukinį, kuris pridengdavo tą susegimą ir buvo vadinamas *jabot* (pr. gužys). Vis dėlto ir tai nepatenkino vėjavaikės mados. I XVII a. pab. atsiranda kaklaraiščio tipas, pavadintas *cravate*, nusiūrėtas iš „karališkųjų chorvatų“ – asmeninės Liudviko XIV apsaugos. Tai ilgas batistinis kaklaraištis su mezginiuotais kraštais, jį apskudavo apie kaklą du kartus ir permesdavo vieną galą per kitą. 1692 m. atsirado kaklaraištis *cravate a la Steinkerque*, siejamas su to paties pavadinimo mūšiu, kai prancūzų karininkai, atakos metu nespėjė tvarkingai surišti *cravate*, tiesiog sukišojo galus į viršutinio apdarso kilpas. Ilgainiui tai virto tiek vyru, tiek moterų mada, būtina buvo, kad kaklaraištis būtų perkirstas būtent per šeštą ir ištrauktas per septintą kilpą (25 pav.).

Gausiai apdovanotas kilpomis naujos kartos drabužis *justacorps*, netrukus visiškai uždengė marškinius, teleisdamas žongliuoti įvairiausiomis kaklaraiščių atmainomis, kas, beje, buvo daroma ir XVIII, ir XIX a. 1828 m. elegantiškas vyriškis privalėjo turėti ne mažiau nei 30 kaklaskarių arba kaklaraiščių, perskaityti „Vadovėlį apie kaklaraiščius“, mokėti juos užsirišti 32 būdais, keisti ne rečiau kaip 2 kartus per dieną. Per savaitę reikėjo ne mažiau kaip 20 nepriekaištingo baltumo marškinių. Kontinentas pamégdžiojo angliską dendizmą ir siuntė savo marškinius „pagerinti“ į Londoną, kur tiksliai buvo atseikėjamas krakmolo kiekis, marškiniai džiovinami ant šimtmecčiai kerpamų gazonų. Nepaisant šių pastangų, labai uždaro vyriško kostiumo marškiniai tesi-matė liemenės prakarpoje. Plačiau juos demonstruoti padorioje vi-suomenėje buvo laikoma neetiška.

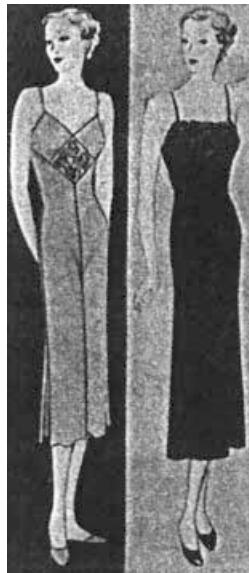
Tik pasaulinio masto kataklizmai, sujaukę sanklодas, leido atsi-rasti gatvėse vienmarškiniams sankiulotams (Paryžiuje Prancūzijos di-džiosios revoliucijos metu) arba juodmarškiniam fašistams Italijoje, ar rudmarškiniam nacistams Vokietijoje Antrojo pasaulinio karo iš-vakarėse (26, 27 pav.). Drabuži paprastesnį darę ir sporto įsiveržimas į gyvenimą, pokariu padaugėjus laisvadienių (28 pav.). Vis dėlto esmi-nis estetinis sukrétimas buvo pasiektas kino déka. Iki pat XX a. antro-sios pusės, kai populiarusis Elvis Presley pasirodė ekrane vienmarškinis, o Marlonas Brando – tik apatiniais marškinėliais, tiek daug marš-kinijų visuomenei demonstruoti viešai buvo nepadoru (29 pav.). Šių atlikėjų, jų personažų išvaizda, elgsena buvo lyg iššūkis viduriniosios klasės moralei. Jaunimas tai noriai pasigavo, demonstruodamas pakitusius savo kartos etinius principus.

Moteriškos dėvėsenos pasaulyje analogišką antausį priimtajai mo-ralei XVIII–XIX a. sandūroje skélė ampyro mada. Buržuazinė Prancūzijos respublika gimė giljotinos kraujuje. Buržuazija tapo nauju pa-saulio valdovu. Revoliucija suteikė Europai visiškai naują stilių. Nau-jovo, buržuazinio, kostumo dėvētojai pirmiausia siekė pamégdžioti antikines formos, nes būtent senovės Romoje atrandama ta heroiska karta, kuria norima sekti. Absolutizmo nugalėtojai antikinį kūnišku-mą paverčia aukščiausio grožio išraiška. Siekis turėti fizinių jėgų, per-tvarkyti visą pasaulį išsiliejo apsinuoginimu, kaip visišku išsilaisvini-mu. Grožio idealu tapo sveikas, harmoningai išsvystęs žmogus.

„Vienu pagrindinių buržuazinės moteriškos mados uždavinii bu-vo panaikinti būdingiausią visos senosios tvarkos mados bruožą – mo-teriško kūno dalybą į krūtinę, taliją ir klubus ir vėl grąžinti jam ir kos-tiumui harmoningą vienybę. Akivaizdu, kad ši uždavinė išsprendė re-voliucinės epochos mada“ (12; 179).

37. 1922 m. suknelė-marškiniai // Dziekonska-Kozlowska A. Moda kobieca XX wieku. - Warszawa, 1964. - II. 159.

38. 1936 m. baltiniai // Dziekonska-Kozlowska A.. Ten pat. - II. 242.

Begędiškas nuogumas reikalavo atsisakyti visko, išskyrus marškinius. Naujosios europietiškos „amazonės” atmetė korsetus, apatinius sijonus, aukštakulnius batelius. Drąsiausios atsisakė ir apatinį baltinių. Teigama, kad juos laikinai pakeitė kūno spalvos triko. Vis dėlto netrūko ir visiško apsinuoginimo po graikiškas tunikas primenančiais apdarais, kurie tik atrodė kaip besidripruojantys antikiniai apvalkalai, tačiau iš tiesų buvo beformiai, jiems pavidalą suteikdavo tik tobulas audinio kritimas ant nemažiau tobulo kūno. XIX a. damos ne galėjo taip rizikuoti, – palikti drapiravimąsi savieigai. Višas naujas „graikišumas” ir „romenišumas” buvo griežtai sukomponuotas, pseudo „tunikų” formos – sukonstruotos. Bet ir to, kas buvo regima, pakako įsivaizduoti amžininkes Veneromis, Junonomis, Floromis, Dionomis ir pan. (30, 31 pav.).

Erotišką nuogumą eksplloatavo išimtinai vidurinysis luomas – praturtėj parveniu: „Kuo žymesnė buvo dama, tuo graikiškiau, tuo nuogiau ji rengesi” (12; 178). Smulkioji buržuazija išlaikė griežtą opoziciją „graikiškajai” madai. Pagal filisteriškąjį moralę, moters kūnas privalejo būti nepasiekiamas tvirtovė, kurios apsaugai sekmingai vėl buvo pradėti naudoti korsetai, krinolinai, suvarstomi aukštakulniai aulinukai. Po ampyro laikais dominavusio „auksinės dalybos” principo, kuris moteriškame kostiume įtvirtino po krūtine užkeltą talijos liniją, drabužių liemuo grįžto į savo poziciją, o mados tendencijos pasuko atgal. Bydermejeris konstatavovo, kad moters išlaivinimas buvo tik idealas. Bet erotizmo atsisakyti netintata. Naujuoju posūkiu šia linkme tapo su sijonu pradėti vilkėti marškiniai blouse (darbo bliuzė).

Fizinį darbą dirbo, be abejo, žemesnių luomų žmonės, darbai buvo atliekami dažnai vienais marškiniais. Valstiečiai ir darbininkai, vyrai ir moterys, marškiniaus dėvėjo kasdien, tad Visoje Europoje marškiniai sudarė

tautinio kostiumo pagrindą. Jie nekėlė jokių erotinių asociacijų, kuriuos atsirado, kai buržua moterys palaipsniui įsijungė į visuomeninius darbus, ēmė vilkėti šiai veiklai skirtus drabužius: bliuzę su sijonu. Apranga visai suprastėjo, tačiau kokia reakcija į šį naujausią moteriško kostiumo užkariavimą: „Bliuzė privalėjo, viską dengdama, daug ką iškelti aikštén, ir ne tik kaip viršutinė suknelė – jos slepiamas ir pabrėžiamas plastines formas apskritai, bet ir tas dešimtis intymių paslapčių, kurioms taip smalsūs vyrai ir kurios taip audrinančiai juos veikia. Čia pirmiausia turimi omenyje pikantiški apatiniai baltiniai” (12; 192).

Visą likusį XIX a. ir XX a. pr. svarbiausias moteriškos figūros „formuotojas” buvo korsetas, intymusis baltinių (pr. *Dessous*) aksesuaras, paslaptingumo simbolis. Jis buvo apdailinamas ažūriniais meziniais, kaspinais, agrafais ir t.t. Po juo dėvėtas korsetinis lifas, virš jo – dieniniai batistiniai plačiomis petnešomis marškiniai. Per ploną viršutinės bliuzės, užsegamos nugaroje, audinį (šifoną, musliną, krepdešinį) dažniausiai persišvietė bent keli išvardytieji aksesuarai, demonstruodami puošnus baltinius, kuriais dama galėjo puikuotis (32, 33 pav.).

XIX a. formavosi moterų emancipacijos judėjimas, skatinamas vis dažniau pradedančių dirbtį bei studijuoti moterų. Kursistės, studentės savo išore teigė naują moters orumo sampratą, estetizuodamos savo darbu gyvenančios moters drabužio stilių. Jos rengėsi labai paprastai, demonstruodamos panieką mados tuštybei. Su šiuo stiliumi susiję ir politiniai įvykiai. Pats Italijos liaudies revoliucinio judejimo

39. 1966 m. Yves Saint-Laurent'o suknelės-marškiniai eskizas // Elegance & Creation. - Paris, 1977. - P.108.

40. Baltiniai, septintajame dešimtmetyje tapę kūno „kojine” // Glynn P. In Fashion. - New York, 1978. - II. 153.

didvyris Garibaldis yra suteikęs pavadinimus daugeliui populiarų drabužių. Jo garbei buvo pavadinti raudoni marškiniai – *camicia rossa*. Ilgainiui moterys pasisavino daug ir vyriško garderobo elementų.

Garibaldietiškos bliuzės pradžioje buvo laisvos, panašios į mūsiškę „palaidinę”. Vėliau jos tapo bliuzėmis su atverčiamu apykakle, ilgomis rankovėmis su surauktais rankogaliais, tankiomis klostėmis ant krūtinės, susegimu nugaroje ir būtinu plonos talijos pajuosimu (34 pav.).

Moteriškų marškiniai arba bliuzių, kaip ir suknelių, užsegimo „atsivertimas” įvyko Pirmojo pasaulinio karo metu. Jau buvo atmesti korsetai, daug kur atsisakyta tarnaičių pagalbos, aptarnauti save teko pačiom. Tai lémė, kad moteriškos bliuzės imtos užseginti priekyje. Be to, jose atsirado ant pečių atsiverčianti nemaža apykaklė ir giloka „V” formos iškirptė, kuri sukélė daug aistrų, nes jos pasirodymas visai nepagrįstai buvo susietas su Anglijoje milijonus gyvybių nusinešusia gripo epidemija.

XX a. pirmojoje pusėje labai kito ir baltinių. Iš pradžių kietas korsetas buvo pakeistas pagamintu iš vulkanizuotos gumos. Antrajame dešimtmetyje susiformavusi mados linija *la garonne* (berniuko figūra) lémė buvimą „nuogai po drabužiais”. Vis dėlto ne kiekviena figūra atitiko tuometinį plokščią paauglišką siluetą, tad atsirado figūrą plokštinantys baltiniai – amerikietiški biusthalteriai, suteikiantys krūtinei „lentos liniją”. Labai paprasti apatiniai baltiniai taip pat maskavo krūtinės iškilumą. Jau buvo vilkimos „kombinacijos”, kurios apačioje turėjo „vožtuvą”, prisisegamą sagomis ir pakeičiantį kelnaites. 1926 m. baltiniams siūti pradėtas naudoti trikotažas iš dirbtinio šilklo (35, 36 pav.).

Tuo metu buvo dévimos bliuzės, kurias, perjuostas siauru dirželiu ties klubais, laisvai išleisdavo virš sijono, arba bluzonai (*blouson*), suraukti juosta ar guma žemiau talijos linijos. Bet pagrindinis assortimentas – marškinų pavidalo suknelės. Buvo siekiama sukurti tokį elementarų kirpimą, kuris taptų prieinamas kiekvienai moteriai. Drabužių pavidalai, kvadratiniai ir stačiakampiai, siejosi su avangardistinėmis meno ir architektūros formomis, dominavusiomis tuo revoliuciniu periodu (37 pav.)

1930 m. didžioji depresija, persisotinimas konstruktyvinėmis linijomis ir paugliškomis formomis lémė grįžimą prie patriarchalinių vertybų ir klasikinio moteriškumo. Pradėta delikačiai akcentuoti krūtinę, kiekvieną krūtį modeliuoti atskirai, o liemenėlės susegimas iš priekio persikėlė ant nugaros (38 pav.). Bliuzes imta vėl tradiciškai dekoruoti, grijo net jų buvusios formas, bet populiarumo nebeatgavo. Jas išstūmė trumpos trumparankovės bliuzelės ir trikotažiniai sportiniai marškinėliai.

Prie suknelių-marškiniai buvo sugrižta naujo revoliucinio periodo metu, kuris funkcionalumo siekiu, formų lakonišumu siejosi su savo pirmtaku, o 1965 m. minisijonu ji net „prashoko” (39 pav.). Tabu buvo laužomi smagiai ir drąsiai. Baltiniai neteko kūno formų korektorius paskirties bei erotinio jaudinimo funkcijos (ji „persikėlė” į sex shopų assortimentą). Naujos elastomerinės medžiagos émė švelniai „glostyt” natūraliai geras figūras, kiekviena apatiniai dalis galėjo būti ir jau yra viešai demonstruojama. Taip buvo ir paskutiniųjų olimpiinių žaidynių metu (40 pav.).

Taigi marškiniai, kažkada buvęs vienintelis apdaras, inspiravo apatiniai baltinių formavimąsi, vėliau patys droviai pasislėpę po viršutine apranga, o XX a. įvairiai pavidalaus „išsivadavo” taip, kad virto viršutiniai marškiniai ar marškinėliai.

„Civilizacijos procese stipréja ir drovumo jausmas, susijęs su seksualiniais santykiais, kurie anksčiau buvo socialinio gyvenimo dalis; juos pamažu ima gaubti paslapties skraistė, ir jie nugarma į mažos šeimos gelmes” (13; 264). Akivaizdu, kad drovumo jausmas civilizacijai vystantis stipréjo palaipsniui, kas šimtmetis didindamas „atstumą, skiriantį Gamtą nuo Kultūros, nuogą nuo aprengto” (17; 17). Tikėtina, kad abiems poliambs

pernelyg nutolus, žmogaus savisaugos instinktas lémė veiksmus atvirkštine kryptimi. Dabar vykstantys procesai, atrodo, naikina tą dirbtinį atotrukį, artindami žmogų prie gamtiškumo. Civilizavėsis, sukūrės šimtus būdų atsiriboti nuo atšiaurios gamtos, bégdamas nuo nuogumo, dabar jis pageidauja būti laisvas ir nuo savo susikurtųjų etinių širmų, atmetinédamas pasenusius tabu, kaip išaugtinius vaikiškus marškinėlius.

NUORODOS:

1. Богословская И. В. Одежда народов библейских стран. – Санкт-Петербург, 1995.
2. Blanche P. History of Costume. - New York, 1965.
3. Мерцалова М. Н. Костюм разных времен и народов. - Москва, 1993.
4. Рикман Э. А. Одежда народов Восточной Европы в раннем железном веке. Скифы, сарматы и гето-даки // Древняя одежда народов Восточной Европы. - Москва, 1986.
5. Горбачева Л. М. Костюм средневекового Запада. - Москва, 2000.
6. Топорков А. Л. Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. - Ленинград, 1989.
7. Jucevičius L. A. Raštai. - Vilnius, 1959.
8. Lietuvių enciklopedija. - Bostonas, 1959.
9. Рабинович М. Г. Древнерусская одежда IX–XIII вв. // Древняя одежда народов Восточной Европы. - Москва, 1986.
10. Сухарева О. А. История среднеазиатского костюма. - Москва, 1982.
11. Guzevičiūtė R. Europos kostiumo tūkstantmetis (X–XX a.). - Vilnius, 2001.
12. Фукс Э. Иллюстрированная история нравов. - Москва, 1993.
13. Gurevičius A. Viduramžių kultūros kategorijos. - Vilnius, 1989.
14. Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссию. - 39 Т. - Вильна, 1864-1915гг.
15. Иллюстрированная энциклопедия моды. - Прага, 1986.
16. Matuškaitė M. Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje. - Vilnius, 2003.
17. Greimas A. Apie dievus ir žmones. - Chicago, 1979.

Clothes trawelling...

The Shirt

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

The shirt without which since its very “invention” no single century has been able to manage is the most functional outfit of humanity. In times when it existed as the only one its function was also the only one – to warm. As a dress with this particular function it acquired a symbolic meaning of a thing being orientated to both outward and inward.

It got started to reflect its sense of beauty and began to adorn once it became more expensive. Later with excessive quantities of it the separation into outwear and underwear followed. With the prevalence of ethnic taboos in society the shirt had to find itself beneath the abundance of outer garments. On only rare occasions occurring “on the upper surface” it became a permanent erotic irritant throughout a censoriously submissive environment. Change in approach to the “indelicacy” of the shirt was stimulated by the process of emancipation in society itself. In time its “imprisonment underneath” turned into an open demonstration “above”.

Saugių namų lipdymas Juozo Apučio kūryboje

Violeta STONYTĖ–GEDMINIENĖ

Straipsnio intencijos – aktualizuoti literatūros diskurso reikšmę, modeliuojant saugaus bendrabūvio principus skirtingų kultūrų sąveikos kontekste. Probleminiai aspektai konkreтиzuojami, analizuojant Juozo Apučio kūrybą: nors ir pelniusi „klasikos“ vardą ir pritraukusi nemenką tyrinėtojų dėmesį, ji vis dar stokoja interpretaciniu matmens, nusakančio šios prozos savitumą bei reikšmingumą.

Analitiniu būdu, laikantis semiotinės mito poetikos sampratos, išryškinama mito reikšmė, artikuliujant ribinę šiuolaikinio subjekto patirtį. Semantinė sava/svetima ašis padeda atpažinti teigiamas prasmės formavimosi linkmes, kreipiančias saugaus, gyvybingo ir prasmingo bendrabūvio link.

Išvados: Apučio kūryboje universalios ribinės patirties artikulavimo schemas nėra realizuojamos grynu pavidalu. Polemizuojant su universaliaisiais reikšmės matmenimis, sava/svetima ribinėje įtampoje lipdomas savas saugių namų modelis, kuriami radikalios, destrukciją sukeliančias sava ir sava perskyras neutralizuoją konstruktivus kito ribų pojūtis.

*Rūta žalioj,
Leiski mani namopi,
Rūta žalioj.*

Tradiciinių vertybų gyvybingumas anaipolt nėra savaiminis dalykas: jų egzistavimas priklauso nuo nuolatinės *sämoningų* pastangų jas palaikyti. Tradicijos tēstinumas yra neatsiejamas nuo jos sugvinimo, t.y. kultūros paveldo aktualizavimo „čia ir dabar“. Laiko plotmėje tai reiškiasi praeities įdabartinimu, jos vertybiniu potencialu perkėlimu į dabartį. Kultūrologo Arūno Sverdiolo teigimu, įdabartinantys diskursai praeitį primena, o ateitį – pranašauja, žada, įspėja (20; 269–270).

Kaip ir bet kokia kultūrinė tradicija, literatūrinė tradicija egzistuoja tik nuolat perinterpretuojama pagal tą tradiciją paveldėjusios visuomenės suvokimo akiratį, pagal tai, kas aktualu dabartinei ją suvokiančiai sąmonei. Algirdo Juliaus Greimo teigimu, kūryba yra vertintina savo visuma, perleidžiant ją per „dvigubą filtrą“ – „idėjų prezentavimo formas ir pačių idėjų kokybės filtrą“ (8; 395). Literatūros diskurso dabartiškumas tikrinamas pagal tai, kaip jis atsako į didžiuosius permanentų amžiaus iššūkius: į *perejimą* iš tradicinės visuomenės į technologinę, į totalitarinę prievertą, į grėsmę mažos tautos egzistencijai, į spartėjančius integravimosi procesus (15;111). Reikšmingas šiuo atžvilgiu atrodytų Julios Kristevos siūlymas aktualizuoti šiandien literatūros diskur-

są kaip *kultūros-maišto patirtį*, galinčią padėti išsaugoti šviesiausius komponentus, stimuluoti mūsų vidinio gyvenimo gyvybingumą. Praeities patirtis, jos atmintis ir ypač XX a. vidurio krizinė patirtis (Antrojo pasaulinio karo, holokausto, komunizmo žlugimo atmintis) turėtų mus priversti būti dėmesingais savo kultūros tradicijai, ugdžiusiai žmogaus *subjekto* mąstymą ir jo meninę patirtį. „Užuot miegojė naujoje normalizuojančioje tvarkoje, pamėginkime įpūsti gėstančią *kultūros-maišto liepsną*“ (11; 11–14).

Pasak Tomo Venclovos, į tautai metamą iššūkį papras tai reaguojama inertiskai – atkartojant XIX amžiaus tau tos žadintojų gestus, nesuvokiant, kad tautai kur kas grėmingesnis jos naikinimas iš vidaus (15; 111). Juozo Apučio sakymu: „Sunkiausia žmogui įveikti ne kitų daromas kliūtis, tveriamas pertvaras, duodamus darbus, o tai, kas yra pačiame tavyje“ (2; 253). Grėsmė tautos identitetui – tik vienas totalitarinio pavojaus aspektas. Sovietinis totalitarizmas skverbési giliau. K. Nastopkos teigimu, „totalitari nė valdžia, deklaruodama tariamą galėjimą daryti, pirmiausia stengési sugniuždyti galinčius nedaryti to, ko iš jų reikalaujama“ (15; 111). Toleruodama etninę įvairovę, ji tai kési pakirsti individu tiesą, asmeninę atsakomybę, moralinių potencialą – užgesinti tą vidinę „ugnį“, be kurios tauta virsta inertiskai išsvajoto kranto link besiirančiu liūdesiu, patikliai ir naivia minia, lengvai suvedžiojama naujujų pranašų, naujosios tvarkos skelbėjų, tai, be kurios kalba virsta nereikšmingu plepėjimu apie „artėjantį šaltį ir prastėjančią sveikatą“, nesuvokiant tikrujų kyylančios grėsmės paseki mių. **I ištuštėjusias tradicinių vertybų ertmes nesunkiai prasiveržia sietumumas, ardantis ir niveliuojantis visumos, tapatumo – namų saugumo pojūti.**

Į totalitarizmo iššūkį – archajiškos visuomenės, seniosios žemdirbių visatos sunaikinimą – lietuvių literatūrinė kūryba atsakė mėgindama rekonstruoti pirmynkštę dvasinę substanciją, pirmapradžius ir pamatinius bendrabūvio principus. Daugelį to meto kūrėjų vienijo baltiškojo problemų epicentro trauka, kurio emociniam lauke – dvasinio atsparumo „išoriniam“ ir „vidiniam“ sietumui amplitudė, siekiant nuo išdavystės, kolaboravimo iki atviro maišto, žūties (19; 299). Mitologijos kodų aktualizavimas to meto sąlygomis suvokiamas kaip tylaus pasipriešinimo kultūros so vietizacijai ir unifikacijai forma, atrodžiusi viena galima, išblėsus ginkluotos rezistencijos viltims. Orientavimasis į sutartinį suverenumą, susietumą buvo laikomas pamatinė vertė sovietinio sąstingio laikais (15; 229).

Istoriniu požiūriu, mitinis pažinimas prasiveržia tokiomis akimirkomis, kai kultūra vystosi ypatingais šuoliais, kurių pasekmė – sukrečiantis krizės suvokimas. Tariamas mito „optimizmas”, „heroizmas” giliajame prasmės lygmenyje suvokiamas kaip skausmingas ne-prasmės pojūtis, kurio atsvara – prasmės lūkestis, trukmės, amžinatvės ilgesys. U. Manno teigimu, mitas, nuolat primindamas ribas, kurias vertėtu gerbti, ne tik „teikia narsos žygiuoti pirmyn”, bet ir „sulaiko nuo pragaištingų perlenkimų” – padeda išlaikyti pusiausvyrą vardinę gyvybingos ateities (13; 17). Kitaip tariant, mitas suvokiamas kaip universalus *ribinės* patirties artikulavimo, įprasminimo būdas. Pro „išorinę” maišalyne mitinė mintis skverbiasi prie giliųjų struktūrų, kur gimssta trapios ambivalentiškos figūros, palaikančios *priešbių sambūvi* (16; 10).

Mito intencija – prasmės kūrimu atsispirti ne-prasmės, bežadės tušumos pojūčiu – tebeliko gyva ir literatūroje, kurioje *būties/ne-būties* antinomija vis dar kelia kūrybinę įtampą. Kūrybos intencija krypsta į egzistencinių, *ribinių* situacijų įveiką, mėginant intuityviai ieškoti ir figūratyvine forma teikti galimus būdus jas išgyventi. Tačiau šiuolaikinė mitokūra sujungia ne tik *mitologizavimą* – semantiškai talpiausią, pavyzdžio galią turinčių tikrovės vaizdinių kūrybą, bet ir *demitologizavimą* – mitopoetinio mąstymo stereotipų, praradusių „keliamają” galią, išardymą, nukreipdama šiuos du skirtingus prasmės kūrimo būdus bendra linkme – palaikyti maksimalius žmogaus ryšius su gyvo žodžio atverta būtiškumo sfera (16; 7).

Šiame straipsnyje mito teikiamus *saugos* aspektus bei galimas jų realizacijas išskleisime Apučio kūrybos plotmeje. Nors ir pelniusi „klasikos” vardą bei pritraukusi nemenką tyrinėtojų dėmesį, šio rašytojo prozos interpretacija vis dar stokoja matmens, nusakančio jos savitumą ir reikšmingumą. Lietuvių literatūros kritikoje pastebima inercija, susiformavusi tiek dėl cenzūrinių suvaržymų, tiek dėl metodologinio ribotumo Aputė reprezentuoti vienašališkai – tik kaip „etninės kultūros metraštininką”, menkaus kreipiant dėmesį į *mediacinių* šios prozos pobūdį – mediavimą *tarp* modernizmo ir etninės kultūros, *tarp* egzistencialistinės ir tradicinės pasauležiūros – į tuo būdu savitai reiškiamą santykį su tradicija, kultūros paveldu. Tai verčia atidžiau analizuoti tas trapias vilties formas, savitu būdu perfigūruojamus universaliuosius *saugaus* bendrabūvio principus, atverti *teigimo/neigimo*, *tikėjimo/netikėjimo* įtampos kupiną emocinį lauką, kuriame kristalizuojasi *saugios* ir gyvybingos būties vizija.

Saugių „namų” link

Saugių namų modelis Apučio tekstuose grindžiamas trimis pamatiniais struktūrinių santykų pluoštais – erdvės, laiko ir santykų su *kitu*.

Tradiciiniu mąstymu, iškurti *savo* erdvėj – vadinas, susteikti jai aiškius ir konkretius erdvinius orientyrus, nu-

brėžti aiškias ribas, atribojančias ir saugančias „mano” pasaulį nuo svetimo, grėslaus, nepažinaus, nestruktūruoto „anapus”. Apibrėžtos visumos stabilumas, saugumas, anot Jurijaus Lotmano, yra palaikomas specifinių *centro* ir *paribio* santykų (12; 257–276). *Centru* tradiciškai priskiriamą tvarkos palaikymo, norminimo, saugos funkcija. Artėjant *paribio* link, *centro* traukos ir poveikio galia silpnėja: didėja amorfišumas, tam tikras „palaidumas”, „netvarkingumas”, „nepaklusnumas”, „nenormalumas”, „kitonišumas”. *Paribyje* labiau toleruojančios *ribų* pralaidas, atvirumas, poleminė skirtybų sąveika. *Riba* dėl savo *tarpinės* pozicijos implikuoja dvilypę ar net daugialypę funkciją. Viena vertus, ji *atribuja* „vidinę”, *savą* erdvę nuo „išorinės”, *svetimos* erdvės, kita vertus, – *sujungia*, sukabina skirtinges semiotines struktūras, išryškindama jų bendrumus, panašumus ir skirtumus. Tad intensyviausiai maišinė ir permanentū procesai vyksta ties *riba*, kur *sava/svetima* atskyrimo–sujungimo įtampoje randasi *kitoks* supratimas, kristalizuojasi kitokia *prasmė*.

Ideali *centro* ir *paribio* sąveika palaiko struktūros dinamiškumą, „gyvybę”. Priešingai – hierarchinis santykis yra potencialiai grėslus darniam sistemos funkcionavimui. *Centro* struktūrų dominavimas, slopinantis *paribio* struktūrų aktyvumą, stingdo ir visos sistemos gyvybingumą. Priešinga linkme vykstančios permanentos, t.y. *paribio* arba subjektinių struktūrų hierarchija, neutralizuoją pastoviuosius traukos *centrus*, sukeldamos destrukcijos, pertvarkos, lūžių, krizių procesus. Nepasitenkinimą egzistuojančia „tvarka” reiškiančios *ribinės* struktūros potencialiai galiapti traukos *centrais* kitiems *paribio* elementams. *Ribinė* šių struktūrų prigimtis savaip paaiškina skirtingą jų socialinę elgseną, kuri gali būti tiek *teigiamo*, stimuliuojančio, gyvinančio pobūdžio, tiek *neigiamo*, destruktivaus, destabilizuojančio. Vytauto Kavolio teigimu, tam tikri „maištininkų” modeliai, išteisinantys savitą maištavimo būdą bei elgseną, randasi priklausomai nuo kultūros tradicijų, jų formavimosi istorijos (10; 32).

Tekstų analizė teikia pakankamai argumentų Apučio poetikos savitumą sieti su išprastu *centro* ir *paribio* santykii, jų funkcijų kaita, su tam tikros kanoninės sistemos destabilizacija, sukeliančia grėsmės, nesaugumo pojūtį. Pasak Marcelijaus Martinaičio: „Apučio prozos kontekste vyksta didžiulė, visą erdvę apėmusi katastrofa, keičiasi joje žmogaus buvimo prasmė, žmogaus, kuris čia kažkoks sutrikęs, pasimetęs: išjudinti didžiuliai tradicinio gyvenimo blokai, kas šimtmečius teikė pastovumo, buvo savaime suprantama” (18; 95). Kaip tam tikros nuorodos, įvadai į komplikuotą *kaitos* diskursą – lūžį, „išėjimą”, *perejimą*, priešpriesą, *benamio* situaciją liudijantys tekštų, jų rinkinių pavadinimai („*Gegužė ant nulūžusio beržo*”, „*Išėjimas iš namų*”, „*Tiltas per Žalpę*”, „*Riksmas mėnesienoje*” „*Keleivio novelės*” ir kt.). Tekstų subjektas balansuoja ant vidinių *ribų* –

jo būtis įsigalinčio chaoso akivaizdoje panaši į „perkrautą laivą”, kuris netruks pasvirti. „Svyravimas” prasiveržia abejonėmis, netikrumo pojūčiu – kriziniu momentu ieškoma patikimų, saugų atramų, kažkieno „gelbstinčios rankos”. Konkrečiomis realizacijomis tekstuose aktualizuojama subjekto *buvimo būdo* problematika: kraštininis egzistencinis klausimas *būti* ar *ne* keičiamas klausimu – *kaip būti* juntamos beprasmybės akivaizdoje, *į ką atsiremti* netvarioje *ribineje* (kaitos, destrukcijos) situacijoje. Ties *riba* atsidūrės subjektas įkūnija dvilypumą („esame suskilę kaip atomas”), daugialypumą, stimuliuojantį būdingus *ribinius* procesus, kuriais mėginamas neutralizuoti *svetimumas*, nesaugumas, ieškoma tai, kas *sava*, saugu. Neleisdamas pasalūnėms pataikūnėms mintims nuslopinti nerimastingų vilties minčių subjektas iriasi per sumaištį, lipdydamas *savo namą*, *savo laiko*, *saugią* santykį su *kitu* modeli, grindžiamą visuomeniniais mainais ir socialine sanglauda. Ta linkme kreipia ir figūratyvinio lygmens metaforos – lipdomas kregždžių lizdas, kraunamas, tveriamas skruzdėlynas.

Aplinkui buvo didelė, neaprēpiama erdvė, žalia nuo medžių ir taip geltona nuo žyдинčių gėlių senose sodybietėse ir pakelėm: tu spalvę centre, prie agriuvusio ir pasamanojusio namo, ant senų pamatų sėdėjo žmogus su protezu vietoj kojos, jis turėjo įkvėpti gyvybę tai liūdnai gražiai tušumai, nes tušuma jau seniai laukė žmogaus” (3;175).

Projektuodamas *saugią* namų modelį subjektas medjuoja tarp *namų* ir *ne-namų* erdvės, judėdamas iš *svetimais*, *nesaugiais* tapusių „namų” *savų* ir *saugų* „namų” link. Tekstuose dominuojančios „išėjimo” situacijos išreiskia „herojaus” nepasitenkinimą tomis vertėmis, kuriomis pagrįsta visuomenė. „Išėjimas” *kitur*, anot Greimo, įgaliina „herojų” atlikti tam tikras verčių transformacijas, kuriuos paskui, jam grįžus, atsispinkėtų visuomenės aksiologinėje būtyje. Neigiant nustatytas vertes, primenamas kitos galimos verčių sistemos egzistavimas (9; 16). Norint realizuoti savo troškimus, t.y. susikurti sau priimtiną *saugią* „namų” aplinką, „herojui” nepakanka vien neigti esamą „tvarką” ar „netvarką” – reikia „norėti” ir „galėti” pažeisti tai, kas nepriimtina. Apučio tekstų emocinį lauką kaitina priešprieša brutaliai primetinėjamoms „naujų namų statyboms”, buvusių „namų” ilgesys, „norėjimas” sulipyti, „išsaugoti” *savo* pasaulį ir „negalėjimas” to padaryti, juntant reikiamas kompetencijos trūkumą. *Teigimo/neigimo* įtampoje brėžiamas vingiuotas ir slidus subjekto *ieškojimų* „kelias”, kupinas staigū posūkių, „nusileidimų” ir „pakilimų”, „išėjimų” ir „sugrįžimų”. Nuolat pasikartojanti kelio figūra tampa struktūrine ir semantine sankaba, siejančia skirtingus Apučio tekstus i ventisą „gyvenimo kelionės” paradigmą. Tuo būdu tarsi realizuojamas paties autoriaus sakymas: „Gyvenimas – tai kelionė į *namus*” (4; 127).

Tekstuose dominuojanti judėjimo linkmė į *savo „kelio” pradžią*, į buvusius „namus”, nusako „tėvų namų” vertę subjekto vertybių skalėje: į *pradžią* grįztama, ieškant patikimų orientyrų, patikrintų vertybinių matmenų. Etninės erdvės saraugą palaikančios jos kūrimo ir saugojimo tradicijos yra svarbi vertybinė atrama besiblaškančiajam – savo „vietos”, saugios prieiglaudos, *savų „namų”* nerandančiajam. Nuo-latinis *pradžios* akcentavimas, koreliuojantis su ciklinio laiko paradigma – būdingi mito poetikos principai, išryškiantys universalias kūrimo („namų” lipdymo) ir saugos (savo „namų”, savo „tapatybės” saugojimo) schemas, patikrintus kokybinio atsinaujinimo *centrus*.

Tradicinėje sąmonėje erdvės *centras* visuomet susijęs su konkrečios kultūrinės veiklos vieta, kuriai atstovauja gyvenamasis būstas – „namai”, į kuriuos orientuojama visa kita. Sodybietės tvarka įprasmina visatos modeli, tad svarbiausių jo atributų buvimas joje liudija tvarką, ir priešingai, – jų stygijus reiškia tvarkos irtį, chaoso įsigalėjimą („Skraidančios obelys”). Čia, *tėvų „namuose”*, svarbi tvarka, *savos* erdvės orientyrai (namas, kiemas, tvartas, daržinė, pieva, kelias, tiltas), aiškios *ribos* (miško linija, upė), skiriančios *sava „šiapus”*, „cionai” ir *svetima „anapus”*, „tenai”. „Čia” – „mūsų pasaulis”, o visa kita, kas nepriklauso jam – chaotiška, svetima ir priešiška erdvė – „tik fonas, koki galiai įsivaizduoti netycia užgriebės tolimos šalies radijo stotį” (1; 8). Tarp šių dvejų priešingų sričių sūkuriuoja nuolatinė dramatinė įtampa, kylanti dėl išorinių destrukcinių galių, „išorinio” svetimumo grėsmės „vidiniams” *savos* erdvės stabilumui.

Mitinėje sąmonėje gyvybiškai svarbu išsaugoti *savo* pasaulį, *savo* namus. *Savojo* pasaulio gynimas iš esmės prilygsta kosmoso gynimui, nes „mano pasaulis”, „mano namai” metonimiškai žymi kosminį visetą, tad jo sugriovimas prilygsta kosmoso žūčiai, chaoso įsigalėjimui. Novelėje „Dobilė. 1954 naktį...” artėjančios audros fone visi veikėjai (motina, tėvas, Martynas, šuo, karvė) *savaip* rūpinasi namų *sau-gumu*: motina rūpinasi jų *uzdarumu*, visų savujų *buvimu kartu*, tėvo žodžiai išreiskia pasitikėjimą „namų” atsparumu artėjančiai grėsmei. Tačiau tėvo „čia” néra, motina „serga”, ir Martynui tenka perimti „nepajėgaus” *centro* funkcijas: „jis bėga apginti, išsaugoti šitą pasaulį”. Priešingai nei motina, Martynas „neserga” „artėjančios audros”, *svetimu-mo* baime – tik jo balse ir veiksmuose stinga tėvo „ramybės” ir „šaltumo”: „jis bėga perslapęs ir sušileš”, „jis griuvinėja perdaug dažnai”, „jis šaukia, labai garsiai, bet perkūnija praryja, sudaužo jo šauksmą”.

Novelėje „Žmogus matine galva” tradiciniams erdvės modeliavimui, kuriam svarbus orientacinis *centras*, į kurį projektuojama visa kita, priešinamas *naujujų „statybų”* modelis: „svarbiausia – siena ir užuovėja, o vidų jau pasukui lengviau” (2; 332). Pasak M. Eliade’s, erdvė, kurioje néra pertrūkių dievoraiškai, kitoniškumui, patiriama viškai kitaip – ji vienalytė ir kokybiškai neutrali. Neturė-

dama tam tikros orientacinės ašies, ji gali būti pradėta bet kur ir bet kaip (20; 287). Išoriškai tarsi uždaro miestelio „vidinį” nevienalytiškumą liudija skirtingi jo gyventojų orientacinių *centrai*, skirtinges vertybinės sistemos, kurių veiksmingumas patikrinamas „išorinio” svetimumo, agresyvumo akivaizdoje. Miestelio *daugumą* vienijantis *centras* – jūra – nurodo jos „vidinį” *beribiškumą*, *atvirumą* – tikėjimą „išorinių” galių „protigumu”: „Žmonėms atrodė, kad jūra žino, ką daro” (2; 331). Tuo metu, kai „beveik visi gyventojai išėjo prie jūros”, „namus”, t.y. tradicinių *centrą*, saugoti pasilieka tik „pasiligojė seniai”, kurių „ligotumas” nusako jų „nepajégumą” tinkamai atliki tradiciškai jiems priskiriamo namų *saugotojų* vaidmens. Šioje novelėje *neigiamai* sankcionuojamas tiek beatodairiškas *atvirumas* svetimam, tiek brutalus késinimasis į *svetimą* erdvę, *savo* „tvarkos”, nors ir labai „genialios” bei „patrauklios” primetinėjimas. *Sava/svetima, uždara/atvira* sandūroje patiriami ne tik „praradimai”, bet ir „atradimai” – pasikeičia ne tik miestelio gyventojai („jau nebelabai galėjai bepažinti, kuris čia atvykės, o kuris vietinis”), bet ir „žmogus matine galva”: iš pradžių džiaugėsis, išvedės miestelio žmones iš „naivios pievos”, iš atskirumo, paskui supranta, kad „kvailiausiai apsiriko”.

Keičiantis tradiciniams erdvės orientyrams, keičiasi subjekto aplinką charakterizuojantys vaizdiniai: *savumą* keičia *svetimumas*, *tikrumo* pojūtį – *netikrumas*. „Namų”, saugumo stygių mėginama neutralizuoti, konstruojant iš atmintyje išlikusių „namų” atributų *saugios* „prieglaudos” vizijas. Sienomis, „cementiniu aptvaru” mėginama apsisaugoti, atsitverti, atsiriboti nuo „išorinės” aplinkos chaoso, „vidinės” tamsumos. Subjektas ieško prieglaudos, ramybės nedidelėje, atributoje erdvėje – gražioje, mažoje salelėje, ankštame uždarame kambaryste, gydymo įstaigoje („Ratu palei ežerą”, „Rudenio žolę”, „Balta novelė”). Laikinu „būstu” keliaujančiam *benamui* tampa autobusas, traukinys, pakeleivinga mašina („Judėjimas”, „Iš pirmos stoties”, „Tylėdami važiavo greitai”). Kita vertus, aiškiai juntamas tų „menkų pastangų” (atsiriboti, atitrūkti) „iliuzoriškumas”. Uždaros, suspaustos, sustingusios erdvės figūros apibūdina nelaisvo, įvairių „sistemų” kontroliuojamo ir valdomo „šiandieninio žmogaus situaciją”: „Baigdamas šią mintį ir daugiau nebenorėdamas sakyti pavyzdžių, apibendrinuoti: šiandien žmogus yra uždarytas narvan ir vežiojamas. Iš to narvojis negali niekur pabėgti. Tokia yra šiandieninio žmogaus situacija” (3; 156).

„Naujos” patirties deformuotoje sąmonėje neutralizuojasi radikalios erdvinės skirty – *namai/ne-namai*, *sava/svetima*, *čia/ten*. Laiko nuotolis išryškina priestaringą buvusių „namų”, savo „pradžios” pojūtį, kaitinamą „pasalūnės mineties”, norinčios „sumenkinti, suniekinti viską, kas buvo čia, šitose šventose jam vietose”, ir „vilties minčių”, slopinančių abejones, ižvelgiančių vertingą pirmųjų bandymų „lipdyti” patirtį: „imti, imti, imti, lipdyti prie savo veido, prie

ausų, kojų, liemens, galvos viską, kas tiktai papuolė tavo žygiuose, lipdyti, kaip lipdo kregždė lizdą, gal čia esama tiktai tokio skirtumo, kad kregždė lipdo tikslingiau, net sąmoningiau, o tu – lipdei eidamas per jaunystės ūkus. Bet kaip dažnai pasitaiko, kad kregždės lizdas bumpeli žemén, tai kodėl negali nukristi tasai tavo lizdelis?” (2;132).

Laiko plotmėje atpažįstamos tos pačios prasmės judėjimo linkmės – *perejimas* iš *centruotos* laiko sąrangos, reprezentuojančios tradicinį laiko patirties artikulavimą, į policentrinę, liudijančią tradicinių vertybių kaitą. *Perejimo* situacija aktyvina *ribinių* laiko struktūrų veikmę, išryškinančią tiek *teigiamas*, tiek *neigiamas* kardinalių pokyčių pasekmes. *Dabartis* suvokiamas kaip laikinė zona, kurios „turinys” pildosi, saveikaujant priešingiemis laiko poliam: *būtojo* laiko ir laiko *dabar*, *dabarties* ir *būsimojo* laiko vizijų. Subjektas, kriziniu „dabarties” momentu atsidūrės tarp dviejų polių – *praeities* ir *neaiškios ateities*, – virsta savotišku mediatoriumi, mėginančiu suvesti į viena tai, kas praėjo, kas vyksta dabar ir kas laukia: „Ką paliksime? Ką pastatysim jūsų vietoj, samanotieji pilies akmenys?” (2;283). Patirtis, išgyjama ieškojimų *kelyje*, esmingai koreguoja subjekto santykį su laiku, padeda atpažinti *savojo* laiko vertę.

Į *dabartį* įsiterpiančios nykstančios *buvusio* laiko liekanos (apleistos sodybos, sugriuvę namai, išrautos seno sodo obelys, pūvantys ažuolai, rūdijanti pernykštė žolė) kontrastuoja su *naujomis* statybomis, *naujomis* kultūromis užsėtais laukais, *naujais* keliais, *naujomis* blizgančiomis mašinomis. Visuotinis lékimas, triukšmas, skubėjimas „nežinia, kur”, orientuotas į „nepažįstamą” ir *svetimą*, bet daug žadantį ir viliojantį *būsimojo* laiko tarpą. Tokiam *vienakrypciam*, *linijiniam* daugumos judėjimui prieinasi *lėtas*, *dvikryptis* individualaus subjekto judėjimas tai *pirmyn*, tai *atgal*. Apučio subjektas, geisdamas kaitos, atsinaujinimo, yra viliojamas, traukiamas *būsimojo* laiko nežinomybės, paslapties, kita vertus, negali atitrūkti nuo *buvusio* laiko – yra jo valdomas, laikomas, „gaudomas”, „spaudžiamas”, nepaleidžiamas.

Daugelis esamojo laiko segmentų tekstuose pateikiami kaip tam tikra pasikartojančių scenų paradigma. Pasakotojui tarsi nėra svarbu, ar įvykis priklauso veikėjo *praeicimai*, *dabarčiai* ar *ateiciai*. Laiko ribų nutrynimas patvirtina vienokios ar kitokios jausenos, išgyvenimo neatsitikinimą – taip jau yra buvę ir dar bus. Laike nutolusių įvykių gretimasis atveria vertybinę pasakotojo poziciją: esama *praeinantių*, išnykstančių arba vienadienių dalykų, ir esama amžinųjų dalykų, kurių laiko tékmė nejveikia: „Mūsų dabartinis lékimas turbūt nepaprastas. Tik lemtingą akimirką praneitis taip ryškiai skverbiasi į mus” (2; 257).

Kintamumo, nestabilumo kontekste išgyja vertę *tradicinio* laiko sąranga, kurioje pastovumo ir stabilumo pojūtį užtikrina „pradžių pradžios” laikas, į kurį orientuojama

visa ko „pradžia” (20; 253–273). Tai, kas egzistenciškai svarbu, „pereinamieji” laiko tarpsnai, lemtingi žmogaus gyvenimo momentai, mitinėje sąmonėje įprasminami ritualiniu grįžimu į savo „ištakas”, „pradžių pradžios” atkartojuim. Tai įgalina atsinaujinti, išgiti papildomų galių savo tolimesnei „kelionei”. Todėl, „kai užeina nerimas”, visada patraukiamai „ten, kur prasideda upės ištakos”. Grįžimas į praetit, patirtas „bendrumo jausmas” tarsi palengvina „išėjimą” („Išėjimas iš namų”, „Žalias laiko vingis” ir kt.). Vidinės pastangos išsaugoti *atmintij* virsta vertybiniu matmeniu subjekto tapatybei – „sustiprina žmogų taip, kad jis iš tikrujų neveidmainiaudamas ima vertinti ir gerbti kitus”. Gyvybinga *atmintis* tampa *savo* ir *svetimo* susikalbėjimo prielaida. Daugelis tekstu konstruojami kaip savotiški „nebylūs” pašnekėsiai, kai tarsi kalbama apie „nieką”, apie iprastą, kasdienę būtį *dabar*, o iš tikrujų menami *praeties* ir *dabarties* sąveikos, laiko tékmės, laiko „galios” ir „negalios” klausimai („Iš pirmos stoties”); mėginama atrasti, kas išlieka bendra ir kas kinta laiko tékmėje, kokią vertę išgyja tradicijos puoselėtos vertybės *dabarties* laike, kokia jų funkcija, modeliuojant *būsimojo laiko* vizijas.

Ypatingą reikšmę *praeties* paradigmje išgyja „vaikystė”. Ji figūruoja kaip saugiai apibrėžtas „pradžios” laiko segmentas, kaip individu savivokos *centras*, į kurį sugrįžta ma, ieškant savo *ribų*, vidinę darną palaikančią orientyrą: „Vaikystė mus persekoja kiekvieną liūdesio ir ilgesio valandą, mes bégame prie jos lyg prie šaltinio, tenai niekuomet netrūksta vandens” (2; 356). „Vaikystė” išlaiko būdinus „pradžios” semantinius aspektus – naujumą, tyrumą, tikrumą. *Ribiniu* momentu užvaldantis *svetimumas* mėgianamas išeikti, struktūruojant ji pagal pažįstamus, vaikystėje įdiegtus vertybinius modelius. Ypatingą vertę „miglotame” *dabarties* laiko kontekste išgyja *saulės*, *šviesos* blyksniai, tarsi praskaidrinantys sąmonę ir staiga, netikėtai, akimirksniu išryškinantys tam tikras vertybines atramas, atmintyje „sustingusius” *centrus*, artimųjų pavidalus, „vaizdus” iš „tehai”, iš „tada”, neutralizuojančius juntamą vienišumą, *svetimumą*, baimę:

Jis suėmė rankomis sudaužytą galvą ir žiūréjo iš visų pusiu i raudoną smiegą ir saulę. <...> Jis pagaliau suprato, kad liko tik vienas. Jam buvo baisu vienam <...> Paskui jis pasidarė mažas, ganykloje ganė karves, ir buvo vakaras, ir spinduliuose virpėjo auksiniai vabzdžiai, ir prie daržinės priešais saulę stovėjo motina, ir jis girdėjo jos balsą, – ji liepė parginti bandą arčiau (2; 381).

Ryšys tarp *dabarties* ir *pirmapradžio* laiko formuoja *divilius* jausmus, prieštaringes emocines būsenas, kurios pa teisina besąlygiško idealizavimo ir subtilaus neigimo koegzistavimą. „Išskydės” ilgėjimasis, nutišęs „anapus” ribos, prislopinamas ironija, reiškiama kasdieniška, grubia leksi-

ka, demonstruojančia subjekto pastangas pridengti *tikrus* pojūcius („aš labai idiotiškai, neprotingai didžiuojosi savo namų spinduliu, kadaise dryksojusiu nuo trobos lango iki vartų, nuo mano kaimo iki Tokijo...” (2; 482)). Kita vertus, perdėtam *praeties* „išabartinimui”, „išdraskymui”, iš tirpdymui dabartyje priešinasi *tausojantis* santykis su praetimi, aptveriantis saugotinas buvusio laiko ribas, idant mėgstantys „skruzdėlynouose” pasišildyti šernai jų neišdraskytų (2; 194).

Judant ratu, „žaliais laiko vingiais” kuriamas gyvo laiko įspūdis: tuo būdu tarsi perfigūruojamas „amžinojo sugrįžimo mitas”, *savaip* „atsakoma” į klausimą: „Ar gali (ir *kaip* gali – V. G.) būti gyvas praesusysis laikas?” (2; 489). Laiko *gyvumas* ir *negyvumas* niuansuojamas spalvų plotmėje. Nykstančio, nusidėvėjusio, senstančio, nuvertėjančio laiko figūros – gelstančios, rūdijančios, prislopintų, išblukusių spalvų; gyvybingumą, vertingumą ženklina intensyvios, sodrios, spindinčios spalvos (žalia, geltona, auksinė). *Praeinantis* laikas patiriamas lytėjimu (liečiant senus, „išaugtinius” vaikystės daiktus), regėjimu (regint griūvančias, nykstančias sodybas, apsamanojusius pilies akmenis, rūdijančią žolę, seną pūvantį ažuolą). *Praeitis* išgirstama – „*praeto* laiko garsas aidū aidais” atsimuša „i medžius, į trobas ir daržines, vienydamas visa, kas gyva” (2; 237). *Praeties balsų* skambėjimo, aidėjimo tonavimas, niuansuojantis emocienę skirtingu laikų sąveiką, iutraukia kalbinį diskursą į muzikinės *dermés* ir *nedermés* semantinį lauką. Polemizuojant skirtiniems *praeties*, *dabarties* ir *ateities* balsams, gryninamas individualaus balso skambėjimas, autentiško žodžio ištara (tėvo balsas novelėj „Dobilė. 1954 nakti...“) Apysakoje „Vargonų balsas skalbykloje” Beno „vidinio” balso melodija vinguriuoja *tarp* juoda ir balta, *tarp* *praeties* ir *dabarties*, vengdama kardinalios vertybinių perskyros: „Jūs, kurie sédit pirmoj eilė ir kitose eilėse, *dabar* laukiat, kokį aš paspausiu klavišą – juodą ar baltą, *juodinsiu* ar *baltinsiu* gyvenimą? <...> Gal čia yra tokį, kurie laukia ekstazės ir užsimiršimo – šito, gerbiamieji, nebus: Benas eina barškinanti *pageltusių* atminties klavišą.” (4; 130). Vidinis balsas, su derintas su *praeties* balsais, nebesijučia *svetimas*, vienišas – išprasmina savo „garsumą”, išskirtinumą daugiabalsių vargonų gaudime.

Tuo būdu modeliuojami santykiai su praetimi nusako jos vertę ne tik individualioje, bet ir kolektyvinėje plotmėje: *praritis* suvokiamas kaip gyvybinga vertybinių sistema, kuri, nuolat atsinaujindama *dabartyje*, palaiko jos tēstinumą ir trukmę. „Prisiminimų taku” atklydusi *praeties* nuolauža, detalė metonimiškai atgaivina reikšmingus *savo* laiko, *savos* erdvės segmentus, *savus* artimųjų veidus, padeda atpažinti *savo* ir *kito* ribas, – už viso to slypi „išardyto” visuotinumo, Vienio siekinys. Tačiau tai nėra tradicinės totalinio modelio paieškos, nes iš esmės keičiasi pati pažinimo paradigma – atkartojami tie patys archajiniai judesiai, tik kitame, kitokiam erdvėlaikyje.

Bendruomenės „vidui” apibūdinti reikšmingi *savujų/svetimųjų, jaunujų/senujų* santykiai, kuriais nusakoma vertybų apykaita – jų tvermė ir kintamumas. Susvetimėjė santykiai „čia ir dabar” priešinami „buvusiai šilumai”, žmonių susietumui, savumui „tenai” ir „tada”: „Ir, dieve mano, keikdamiesi, daužydamiesi akmenimis kojas, jei peržengdavo kas kieno ribą, tie žmonės mylėjo vienas kitą, jie iki beprotybės suprasdavo, kad yra nenusakomas žmonių arčumas, be kurio jie negalėtų nei verkti, nei juoktis” (3; 163). Tai, nuo ko priklauso bendruomenės tēstinumas, mitinis māstymas linkęs suabsoliutinti dieviškoje plotmėje (16; 9). Apučio tekstuose šeimos, bendruomenės darnumas, globojantys santykiai su aplinka pakylėjami iki geistinų vertybų, sakralizuojamų *baltumo, švarumo, aukso* švytėjimu. „Tėvas šventadieniais apsivilkdavo *balčiausiai* lininiais marškiniais, motina *balčiausią* bliuzelę, vaikų irgi aprengdavo *baltais*, būtinai nuo būdos paleisdavo šuniuką – ir *tokie draugiški visi* išeidavo į *savo laukus <...>*” (2; 239). Baltumas „tada” priešinamas purvinumui, spalvų susimaišymui, dulkėtumui, neaiškumui „dabar”, tuo būdu niuansuojant subjektą apimančias netikrumo, stokos būsenas.

Sociumo sutrikimus taip pat liudija besikeičiantis *jaunuju* ir *senuju* statusas, jų santykiai. Novelėje „Šūvis po Mazryno ažuolu” *jaunieji* džinsuoti praeities mylėtojai perdėtai rūpinasi senovės palikimu (senu ažuolu), *senieji*, kuriems tradiciškai priklausytų puoselėti ir perduoti moralinius principus, ironizuojami kaip nebetinkantys šiam vaidmeniui. Praeities mylėtojų susižavėjimas senelio „titaniška dvasia” novelės kontekste įgyja ironišką reikšmę. Pienininko šūvio išgąsdintas senelis Vinculuis viešai nesipiktina šaltakraujišku poelgiu, liudijančiu tradicinės etikos pažeidimus, bet kalba „pilnu suvaidinto pasitikėjimo balsu”, mėgindamas prisitaikyti prie naujojo laiko aplinkybių ir palaikyti „šaudančiųjų ir stipriųjų lagerį”. Naujajį „herojiškumą” demonstruojantis jaunasis pienininkas atstovauja *svetimųjų*, atvykelių klasei, be skrupulų peržengiančiai ne tik „išorines” erdvines ribas, bet ir toje erdvėje gyvenančios bendruomenės „vidines”, etikos, ribas.

Svetimas tradicinės sąmonės suvokiamas kaip destruktivai jėga, grėslį bendruomenės tapatybei. Jo *atstumimas* tekstuose siejamas su grėslumą, purvinumą įkūnijančiomis figūromis. „Benas užrausta, bet ne dėl tos prakeiktos gėdos, amžinai liūdinančios jautrias ir dirglias natūras, o dėl besikaupiančio pykčio, paniekos, žodžiu, dėl kažkokie piktoto priešikumo tam atvykeliui, kuris drybso čia dabar išsižergės ir išsipurvinės ir nori jiem primesti kažkokią savo tvarką” (2; 78). *Dabarties* santykiai su *svetimu* išryškina netikėtus *svetimumo* proveržius *savujų* elgsenoje („Užmušė”, „Šunelis alksnio viršūnėje”), liudijančioje žmonių negebėjimą atpažinti, atskirti, kas yra *sava*, kas – *svetima*. *Savujų* tausojo antį santykį su bendruomenės gyvybingumą palaikančiomis vertybėmis paniekina *ne-namų* aplinkai atstovaujantys *atvykėliai* – „baltamarškiniai”,

„naujujų namų”, „naujujų mokyklų statytojai”. Jų akivaizdoje atskleidžia pasyvi, nuolanki *savujų* elgsena, kurią išduoda „drebantis”, „inkšiantis” balsas, „virpančios kinkos”. Pasakojo eigoje ironizuojami tiek nusidėvėjė, tiek nauji „ipročiai” santykje su *svetimu* – tiek perdėtas ne-pakantumas *svetimam*, *svetimo* baimė (uždarumas), tiek naivus pasitikėjimas *svetimu*, beatodairiškas atvirumas. Universalus žmogiškumo matmuo, neutralizuodamas kardinalią skirtį tarp *sava* ir *svetima*, modeliuoja kitokius santykius su *kitu*. J. Sprindytės teigimu, Aputis vienas pirmųjų sovietmečio Lietuvoje, pradėjęs ieškoti „ontologinio ryšio tarp individu ir visos Dievo kūrinijos, ir bendrumo šilumos tarp žmonių” (19; 299).

Santykiams su *kitu* apibūdinti reikšmingas *poros* vaidmuo. Apučio veikėjai nuolat sueina į tam tikras *poras*, kurių santykiai yra nustačiusi senoji kultūra. „*Pora* tarsi savoriška žmogaus būties gramatika, kada iš kelių dalyvių atitinkama tvarka susidėlioja prasmė – kartu jie yra kažkas kita, nei kiekvienas atskirai” (18; 97). Tekstuose veikia universalios archetipinės poros, grindžiamos giminystės, susietumo ryšiais, užtikrinančiais bendruomenės tradicijų tēstinumą, palaikančiais visuotinę darną: *vyras/moteris; tėvas/sūnus; motina/sūnus; žmogus–gyvūnas* ir t.t Poros implikuoją pamatinės antinomijas, kuriomis patiriamą ir nusakoma visuma, visa ko „pradžia”: „moters ir vyro pradai lyg du titnagai uždega viską žemėje – gyvybę ir mirtį, dieviškumą ir pragara, dvasios polėkius ir nuopuolius” (2; 354). Poros santykiai ryškėja ir aštrėja, kai sutrinka gyvenimas, pradedda irti stabili sistema, vyksta vaidmenų persikeitimai. Likusieji mėgina pakeisti iš sistemas „išėjusius”, imasi jų vaidmens, lyg mėginant, anot M. Martinaičio, „sugroti klasikos kūrinį, kai vieno ar kelių svarbių muzikantų trūksta. Visko nepagroja, nes gaidos kartais jau nebežiūrimos...” (18; 95). Poras Apučio tekstuose sieja ne tiek kardinalios priešpriešos santykiai, kiek priešingumo bei papildymo santykiai. Pora, įkūnijanti *artimą* santykį, tampa ne tik reikšmingu struktūriniu Apučio diskurso veiksniu, bet ir pamatiniu etiniu principu: „Aš noriu justi, broleli, su kuo susijęs ir kaip, ir kas su manim” (2; 173).

Apibendrinimas. Apučio tekstus jungia raiški pasakotojo abejonė subjekto kompetencija iš esmės pakeisti jam nepriimtiną „tvarką”. Tad dėmesys telkiamas į „vidinę” jo sąrangą, modeliuojamą pamatinės intencijos – tapti pripažintu, vertu ir įtakingu „herojumi”, galinčiu iš „vidaus” veikti „išorinius” pokyčius. Daugelis Apučio pasakojojimų konstruojami taip, kad tam tikrų *ribinių*, lemtinų situacijų veikiamas, kažko *svetimo*, nepažįstamo, grėslaus akivaizdoje – „herojus” įmatytų tas *saugias* atramas, kurios gali padėti išgyventi ribines situacijas, atsispirti beprasmybei, abejonėi, nevilčiai. *Centrinio* tekštų subjekto intencijos – vertybinių būties *atramų* ieškojimas, tobulomo siekimas, laisvės ir atsakomybės įtampa iškyla kaip priešprieša kolektyvinėje

plotmėje dominuojančiai inercijai, emociniam „sąstingiu“, todėl jis lieka moraliai degraduojančios bendruomenės pašalėje – kaip *kitoks*. Tačiau *centro* pozicija teksto plotmėje įgalina jį atliliki *dvilypę* funkciją: ne tik sistemą aktyvinančią, gyvinančią (iprastai priskiriama *paribiu*), bet ir ją tam tikra prasme „norminančią“ bei stabilizujančią (iprastai priskiriama *centriu*), – tuo būdu tampant galima atrama syruojančiam ties *riba*: „– Tu nieko nelauk – ugnį kurk pats....“ (2;466).

Apučio *keistasis* „herojus“, „mèginantis nedaryti“ to, kas jam brutaliai primetinėjama, ir siekiantis sąmoningai lipdyti *savo* namų, *savo* laiko, santykį su *kitu* modeli, grindžiamą kito *ribų* pojūčiu, individualios ir kolektyvinės plotmès derinimu, suvokiamas kaip tikojo „herojaus“ istorinis invariantas, teikiantis galimą buvimo būdą permainingoje ir sumišusioje *dabartijoje*.

Greimas kuriamus mitus skirsto į *statiškus*, kurie, siūlydami universaliasias, pastoviąsias vertybines atramas, padeda žmogui išgyventi ribines situacijas, ir *dinamiškus*, kurie, versdami žmogų keistis, sunkina jo gyvenimą (8; 364–365). Apučio diskursas ta prasme nėra vienalytis. Jame lygia greta atpažistami tiek „statiškieji mitai“, veiksmingai talkinę tyliojo pasipriešinimo ideologijai, tiek „dinamiškieji“, vertę ir tebeverčiantys iš esmės keisti individuо santykį ne tiek su kitu, kiek pirmiausia su savimi pačiu. Tokio sinkretinio tipo diskursas, poleminėje įtampoje *derinantis* pastoviuosius ir kintančius vertybinius sandus, tebéra reikšmingas bei savaip aktualus tautai, siekiančiai tapti modernia, dinamiška ir lygiaverte šiuolaikinės bendrijos nare, įsi-jungiančiai į visuotinę saugią „namų“ vizijos kūrybą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

1. Aputis J. *Tiltas per Žalpę*. – Vilnius, 1980.
2. Aputis J. *Gegužė ant nulūžusio beržo*. – Vilnius, 1986.
3. Aputis J. *Skrudėlynas Prūsijoje*. – Vilnius, 1989.
4. Aputis J. *Gyvenimas – tai kelionė į namus* // *Pergalė*. – 1986, Nr.6.
5. Eliade M. *Šventenybė ir pasaulietiškumas*. – Vilnius, 1997.
6. Eliade M. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. – Vilnius, 1996.
7. Giddens A. *Modernybė ir asmens tapatumas*. – Vilnius, 2000.
8. Greimas A.J. *Iš arti ir iš toli*. – Vilnius, 1991.
9. Greimas A.J. *Baimės ieškojimas*. – Vilnius, 1999.
10. Kavolis V. *Maištininkų mitologijos* // *Baltos lankos*. – 1992, Nr.8.
11. Kristeva J. *Prasmė ir beprasmybė*. – Vilnius, 2003.
12. Лотман Ю. М. *Семиосфера*. – С.-Петербург, 2000.
13. Mann U. *Apie mitinį mąstymą* // *Naujasis židinys*. – 1993, kovas.
14. Мелетинский Е.М. *Поэтика мифа*. – Москва, 1995.
15. Nastopka K. *Reikšmių poetika*. – Vilnius, 2002.
16. Nastopka K. *Mito matmuo literatūroje*. – (Rankraštis).
17. Sauka D. *Kasdienybės pokštas kaip nevilties ženklas* // *Kran-tai*. – 1992, spalis–gruodis.
18. Skaitome novelę. – Vilnius, 1991.
19. Sprindytė J. *Lietuvių apysaka*. – Vilnius, 1996.
20. Sverdiolas A. *Steigtis ir sauga*. – Vilnius, 1996.
21. Топоров В.Н. *Миф. Ритуал. Символ. Образ*. – Москва, 1995.

The Modelling of the *safe* Home in Juozas Aputis's Writing

Violeta STONYTĖ-GEDMINIENĖ

The intentions of the article are to actualise the meaning of literary discourse, shaping the principles of safe co-existence in the process of national integration and inter-relationship between different cultures. The problematic aspects are analysed in detail in the writings by Juozas Aputis, who has already gained the name of “classical” writer and attracted many researchers' attention. Still the studies of his literary works lack the dimension of depth, which would define the significance and characteristic features of his prose.

Holding on the semiotic poetic conception, the article discusses the characteristics of realisation of universal narrative structures and emphasises the meaning of *poetics of myth* for the articulation of *marginal* experience of contemporary subject. Semantic axis of *own/alien* helps to identify the principles of safe and meaningful co-existence presented in the author's texts. The aspects of the *change* and *safety* of traditional values, which in their own way organise Aputis's discourse, are analysed on three planes: space, time and characters. Correspondingly, the emotive field created by the tension *positive/negative*, *believe/unbelief* is investigated. In this field the vision of *safe* “home”, *safe* time, and *safe*, vital and meaningful existence with *the other* has been crystallising.

The following conclusions are drawn: in Aputis's writings the schemes of articulation of *marginal* experience are not realised in their pure shape. Keeping a polemic with universal outlines of meaning, in the marginal tension of *own/alien* the invariant model of *safe* home is formed. In this model the cardinal and destruction-rising divisions are neutralised by the constructive feeling of the boundaries of *the other*.

The texts are paradigmatically united by the narrator's evident doubt about the subject's competence to change in essence the “order”, which is not acceptable to him. Thus, the attention is focused on the subject's “inner” construction, which is being shaped by his basic aim – to become a worth to be recognised and influential “hero”, able to influence the “outside” changes from “inside”. Many narratives are constructed in such a way, that the “hero”, influenced by certain *marginal*, fatal situations in the presence of something alien, strange, and menacing, would be able to see those *safe* supports, which could help him to survive in *marginal* situations and to resist the perceived meaningless existence, his doubt and despair.

The discourse of such syncretic type, which in polemic tension *combines* the steady and changing components of value, is still significant and important to the nation, which aims to become a modern, dynamic and equal member of contemporary community, maintaining its national identity at the same time.

*Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių literatūros katedra,
K. Donelaičio 52, Kaunas,
el. p. violetine@sala.lt*

Gauta 2004 11 25, įteikta spaudai 2004 12 30

XIX a. pirmosios pusės Kairėnų dvaro kultūrinis gyvenimas

Jūratė GUDAITĖ

Dvarų kultūra Lietuvoje gyvavo kelis šimtmečius. Jos palikimas – Lietuvos Didžiojo kunigaikščio rūmų, didikų, Bažnyčios hierarchų kaupti meno kūriniai, rašytiniai ir istoriniai paminklai, bibliotekos, archyvai.

Dabar kadaise aristokratijos puoselėtą prabangią ir turtingą kultūrą liudija tik jos fragmentai – išlikę architektūriniai dvarų ansambliai, meno kūriniai ir jų kolekcijos, archyvuose bei bibliotekose saugomi dažnai pavieniai arba tik labai specifiniai – siauros srities dokumentai ir pan. Todėl tyrinėjant garsių giminių istoriją, rūmų architektūrą, parkus, meno kolekcijas, praeities kultūrinį gyvenimą sunku išvengti faktų fragmentiškumo, stinga išsamesnių šaltinių, apibendrinamuų darbų, visapusiškių nušviečiančių dvarų kultūrinę aplinką.

Lietuvos dvarų kultūros klestėjimas sietinas su Abiejų Tautų Respublikos laikais, kai kraštą valdė Lietuvos ir Lenkijos valdovų dinastijos. Jos Saulėlydis iš esmės prasidėjo žlugus bendrai valstybei, kraštui atsidūrus Rusijos imperijos sudėtyje. Netekus valstybingumo, pakito krašto politinė ir valdymo struktūra, visuomeniniai santykiai. Bajorai, iki tol valdė valstybę, prarado savo luominę bendrumą, kai kurias teises bei privilegijas, įtaką politiniam, ekonominiam ir kultūriniam gyvenimui.

Nuolatinis materialius ir dvasinius pokyčius regione inspiravo XVIII – XIX a. Europoje plačiai propaguojama naujų laikų kūrimo idėja, radusi šalininkų ir Lietuvos. Ivairios politinės jėgos ideologiskai ir ginklu kovojo su monarchų karūnomis, aristokratijos prabanga, bažnyčių altoriais. Tai buvo laikai, kai, pasak Igno Domeikos, „didelė ir nuolatinė konspiracija anuo metu rausė visą Europą. Daugėjo slaptų draugijų ir tamsiuose užkampiuose kunkuliavo politinis gyvenimas“.¹ Tarptautinės masonijos brandinamas Europos ir pasaulio pertvarkymo planas bei jo įgyvendinimo būdai buvo nukreipti prieš tuometinę visuomeninę santvarką, darė akivaizdžią įtaką tautų politiniam, kultūriniam gyvenimui.

Ryškiausiai tos epochos dvasią atspindi Lietuvos masonų ložių bei jų įvairių organizacijų (filaretu, filomatų, spindulingųjų ir kt.) veikla, politinio romantizmo skatinamos patriotinės idėjos. Lietuvoje naujos epochos pradžia sutapo su pasipriešinimo ir išsivadavimo kovomis – XVIII – XIX amžių sukiliuais, supriešinisiais visuomenė, atitolinisiais skurdžius nuo jų turtingų šeimininkų, lėmusiais agresyvią Rusijos politiką krašto ir jo tautų atžvilgiu. Juolab kad ir Lietuvos bajorai, aktyviai juose dalyvavusiai, nepavykus pasiekti né vieno iš užsibréžtų politinių tikslų, teko nusivilti.

XIX a. kai kurių politinių jėgų kaip naujos epochos ideologijos pagrindas propaguotas kosmopolitizmas 1917 m. revolucijos Rusijoje metu buvo įteisintas komunizmo ideologijos pavidalu. Jo įsitvirtinimas po 1940 m. Lietuvoje reiškė aristokratiskosios dvarų kultūros pabaigą, nes buvo sunaikintas ne tik jos materialusis palikimas, – ją ištrynė iš krašto kultūros istorijos, tautos atminties.

Nors Lietuva visais laikais buvo Europos pakraštys, tačiau jos dvaruose vyravo europietiškoji kultūra, vakarietiškos mados bei tradicijos, atvežtos iš kitų šalių karalių ir didikų rūmų. Didikų dvaruose buvo globojami menai, plėtojamas švietimas. Jie išlaikė muzikantų kapelas, orkestrus, teatrus, šelpė menininkus, mokslininkus, kitų profesijų žmones. Per kelis šimtmečius dvarai tapo svarbiais krašto kultūros centrais. Ypač XVIII a. didikų reprezentacienuose rūmuose, vasaros rezidencijose sparčiai kūrėsi dvarų teatrai. Savo dvare turėti teatrą ar orkestrą buvo didelis privalusmas. Kai kurių privačių teatrų spektakliai žiūrovus stebindavo dekoracijų ir kostiumų puošnumu. Turtingesnių dvarų scenos turėjo įrengtus sudėtingus mechanizmus. Repertuaru, aukštū meistriškumu daugelis teatrų prilygo Vakarų Europos teatram. Spektakliai buvo vaidinami keiliomis kalbomis. Dirbtų dvaruose buvo kviečiami garsūs menininkai iš užsienio, daugelis didikų patys muzikavo. Pavyzdžiui, Karolis Radvila grojo klarnetu, Antanas Radvila – violončele, Zbignievas Tyzenhauzas – fortepijonu, Mykolas Kleopas Oginskis buvo kompozitorius. Tokių pavyzdžių yra žymiai daugiau.

XVIII a. krašto visuomenėje išryškėjo vidutinių bajorų, vadinamųjų šlėktų, luomas. Šlėktos mažai domėjos šalies politika, daugiausia laiką leido medžiodami arba bylinėdames teismuose. Tarnaudami Rusijos monarchui, laikydames senovinių papročių, jie gyveno Žečpospolitos laikų dvasia. Per ilgesnį laiką jų gyvenimas darėsi anachroniškas. Tarp šlėktų ypač plito titulomanija, buvo populiarus posakis „Šlėkta be titulo – kaip šuo be uodegos“. Tačiau šlėktų luomas, kaip parodė vėlesni istoriniai įvykiai Lietuvoje, buvo pats politiškai nestabiliausias visuomenės sluoksnis, turėjęs didelių pretenzijų į buvusios valstybės atkūrimą. Jis kaip įmanydamas stengėsi pamėgdžioti kilminguosius didikus ir jų dvarų papročius. Todėl šlėktų dvaruose bei dvareliuose išpopuliarėjo mėgėjiški teatrai, nedidelės muzikantų kapelos, labiau tenkinantys pačių savininkų estetinį skonį, pramoginius poreikius. Henselis Leszekas knygoje „Bajorų kultūra Vidurio – Rytų Europoje XVIII amžiaus I pusėje“² šią kultūrą apibūdino sarmatizmo terminu. Tačiau būtent

šis luomas tuo metu buvo pagrindinis krašto kultūrinio gyvenimo organizatorius.

Dvarų kultūra sparčiau pradėjo nykti XIX a. pirmojoje pusėje. Tai pirmiausia vyko krašto provincijoje. Daugelis dvarų, nepajégė išeikti ekonominio atsilikimo, įdiegė pažangesnės agrotechnikos, nebeteko ekonominės galios, nesiplėtė jų statyba. Šalyje stigo pinigų, dažnėjo dvarų bankrotai. Dėl su sidariusių skolų dauguma savininkų dvarus buvo priversti parduoti kartu su ten buvusiais muzikantais, teatro trupėmis. Krašto kultūrinis gyvenimas labiau koncentravosi Vilniuje, tapusime jo centru. Vilniuje telkėsi ir krašto intelligentija.

Lietuvos dvarų istorijoje minėtinas Kairėnų dvaras, XIX a. pirmojoje pusėje turėjės nemažos reikšmės Vilniaus visuomeniniam ir kultūriniam gyvenimui. Tuo metu dvarą valdė grafa Darata ir Juozapas Lopacinskiai. Ši giminė priklausė mažiau garsių LDK didikų sluoksniui, tačiau daug jos atstovų pasižymėjo kryptinga valstybine, kultūrine, visuomenine veikla, buvo mokslo, meno, švietimo mecenatai. Tai Žemaičių vyskupas Ignas Domininkas Lopacinskis, vaivada Mikalojus Tadas Bernardas Lopacinskis, pramonės ir technikos mokslų kūrėjas Jonas Nikodemas Lopacinskis, XX a. archyvininkas ir kraštotyrininkas, istorikas Euzebijišas Lopacinskis.

Kairėnų dvaras yra tik už 5 km nuo Vilniaus. Kairėnai istorijos šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1545 m., kai Žygimantas Augustas dokumentu suteikė teisę Kairėnų dvarą valdyti Jarmalai. Vėliau Stepono Batoro dėka Kairėnai atiteko Mikalojui Kiškai, o šis dvarą perdavė Isaikovskių giminei, valdžiusiai jį visą šimtą metų. Trumpai dvaras priklausė Mykolui Jonui Tyzenhauzui, Inturkės seniūnui. Po to Kairėnai turėjo dar ne vieną šeimininką. Dėl skolų negalėjęs išlaikyti ikeisto dvaro, Aleksandras Sapiega LDK raštininką, vėliau Žemaičių vyskupą Joną Domininką Lopacinskį Kairėnus īgiliojo išpirkti Antakalnio trinitoriams. Tačiau vyskupas Kairėnus kaip užstatą perdavė savo broliui Mikalojui Lopacinskui, kuriam ši dvarą ir padovanojo galutinai prasiskolinęs tas pats Aleksandras Sapiega.

Kairėnai ilgai garsėjo „Kairėnų miltais”, kuriuos Vilniui teikdavo prie Večios upelio įsikūrė malūnai. Ten buvo pastatyta vienas seniausių Lietuvoje popieriaus fabrikų, minimas 1728 m. inventorijų sąrašuose. 1870 m. Kairėnų dvaras atiteko grafui Juozapui Tiškevičiui, Palangos, Lentvario, Kretingos ir kt. dvarų savininkui. Per Pirmąjį pasaulinį karą dvaro rūmuose veikė mokykla, tačiau neprižiūrimas dvaras sunykė, buvo nugriauti centriniai rūmai. Okupacinė lenkų valdžia buvusias dvaro arklides perstatė ir 1933 m. jose įkūrė psichoneurologinę ligoninę. 1939 m. Kairėnai atiteko Lietuvai. Sovietmečiu ten buvo įkurtas ir šiuo metu veikia Vilniaus universiteto botanikos sodas.

Lopacinskiai Kairėnų dvarą valdė 106 metus (nuo 1764 iki 1870 m.). Per ši laikotarpį ypač Kairėnai suklesėjo Daratos Morikonytės – Lopacinskos, kilusios iš meno mecenavimu pasižymėjusios Morikonų giminės (generolo Juozapo Morikonio, buvusio Tado Kosciuškos adjutanto, duktė), veiklos metais (1813–1857). Jos rūpesčiu buvo įkurtas teatras, orkestras.

Spektakliai ir koncertai dažniausiai vykdavo vasarą, nes Kairėnų dvaras buvo Lopacinskų vasaros rezidencija. Žiemą kultūrinė veikla persikelė į Vilniuje esančius reprezentacinius Lopacinskų rūmus.

Faktą, kad Kairėnuose iš tiesų veikė teatras ir orkestras, patvirtina dvaro inventoriaus sąrašas, saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje (F19 – 46), sudarytas 1846 m. birželio 10 d. Pirmasis šias žinias spaudoje paskelbė muzikologas, senosios Lietuvos muzikos istorijos tyrinėtojas Vytautas Jurkštėnas.³

Dokumente minimi muzikos instrumentai – smuikai, ispaniška gitara, 3 violončelės, 3 valtornos, kontrabosas, 3 trimitai, 2 fagotai, klarnetai, fleitos, varinės lėkštės – ir natos. Taip pat išvardyti įvairūs teatrui naudoti daiktai, t.y. jo rekvizitas: šviestuvai, dekoracinių paveikslų, kulais, piupitrai, suflerio būdelė, scenos mašinos, kostiumai, butaforiniai ginklai. Iš instrumentų galima spręsti, kad Kairėnų dvare būta mėgėjiško, ne itin didelės sudėties, bet spalvingo orkestro, galinčio tenkinti saloninio muzikavimo poreikius, rengti koncertus, akompanuoti teatro vaidinimams.

Dabar neįmanoma pasakyti, kaip skambėjo Kairėnų orkestras, koks buvo jo meninis lygis. Surastos archyvinės žinios byloja tik apie orkestro egzistavimą, tačiau nėra žinių apie muzikantų profesinį meistriškumą, nežinome jų pavardžių.

Kairėnų dvaro teatro repertuarą, matyt, daugiausia sudarė įvairių autorų melodramos, komedijos, vodevilai, antikinės tragedijos. Lietuvoje XIX a. pradžioje šie žanrai buvo ypač populiarūs. Tokių kūrinių nemažai buvo ir Vilniaus teatro trupės repertuare. Melodramą mėgo Vilniaus aukštuomenė, joms muziką rašė vilniečiai kompozitoriai. Melodrama buvo populiarūs ir Vakarų Europoje. XIX a. pradžioje atsiradus teatro režisūrai, domėjimasis teatru Lietuvoje suaktyvėjo. Tai lėmė spektaklių estetinius pokyčius. Tuo metu Lietuvoje egzistavusių teatrų (ir privačių, ir profesionalių) scenoms artimiausiai buvo prancūzų operos spektaklio režisūros principai, scenografijos srityje buvo reikalaujama istorinio realizmo.

Kairėnų dvaro teatras garsėjo žymaus XIX a. lenkų dramaturgo Aleksandro Fredro komedijų pastatymais. Jų autorius humoristiskai vaizdavo šlektų gyvenimą. Šio autoriaus kūriniams buvo artimesni klasicistinės švietimo dramos bruozai.

Tačiau, sprendžiant iš Lietuvos centriniame istorijos archyve saugomo Kairėnų dvaro bibliotekos katalogo, literatūros apie teatro meną bei pačių dramos kūrinių bibliotekoje būta žymiai daugiau. Galima sakyti, kad visa tai, kas tuo metu buvo žinoma ir populiaru Europoje. Anot įrašo bibliotekos rinkinio kataloge, 1863 – 1880 m. laikotarpiu joje buvo 6466 įvairių knygų, leidinių vienetai. Tai literatūra apie teatrat, muziką, religiją, žymiausių filosofų, dramaturgų veikalai, prozos, poezijos rinkiniai, raštai, antikinės tragedijos, komedijos, natos ir kt.

Pagrindiniai autoriai – poetai: Homeras, Ezopas, Johnas Miltonas, Jeanas de La Fontaine, Alphonse de Lamartine, Friedrichas Schilleris, Johannas Wolfgangas Goethe, Julius Słowackis, Adomas Mickiewiczius, Antonas Odyniecas;

dramaturgai: Jeanas Racine'as, Jeanas Molière'as, Vojciekas Bogusławskis; prozininkai: Honoré de Balzacas, George Sand, Victoras Hugò, François René de Chateaubriand; filosofai: Jeanas Jacques Rousseau, Denis Diderot'as, Françoise Marie Voltaire'as; mokslininkai: Blaise Pascalis, Mykolas Kopernikas; gydytojai: Józefas Frankas, Stanisławas Morawskis; kompozitoriai: Giovanis Battista Pergolesis, Gioacchino Rossinis, Stanislawas Moniuszko, Vincenzo Bellinis, Alessandro Stradella; istorikai: Józefas Ignacas Kraszewskis, Mykolas Baliński, Joachimas Lelewelis ir kt. Bibliotekos turtingumas liudija Lopacinskių šeimos išsilavinimą, estetines pažiūras.

Svarbių faktų apie Kairėnų dvaro kultūrinę aplinką savo atsiminimuose pateikia literatė, artima Juozapo ir Daratos Lopacinskių šeimos draugė Gabrijela Günther – Pužynina.⁴ Ji buvo tų laikų aukštuomenės gyvenimo liudytoja, todėl jos atsiminimai yra autentiški ir labai vertingi. Būtent iš jų sužinome apie grafienės Daratos Lopacinskos asmenį, jos šeimos narius, draugus, kultūrinius interesus bei ryšius, veiklą, kurios dėka XIX a. pirmojoje pusėje Kairėnai buvo kultūros židinys, išsiskiriantis, pasak amžininkų, „kairėniškuoju gyvenimu”.

Atsiminimuose Gabrijela Günther-Puzynina, prisimindama Kairėnų dvaro teatrą, rašo, kad Juozapas Lopacinskis 1824 m. parašė literatūrinį prologą, kuris buvo perskaitytas Vilniaus teatre prieš kelių prancūziškų pjesių vaidinimą. Renginys buvo labdaringas, skirtas paremti Vaikelio Jézaus draugiją. Teatru domėjosi ir Lopacinskių sūnus Ignas. Gabrijela Günther-Puzynina ji apibūdina kaip jautrią ir menišką asmenybę. 1842 m. šv. Daratos dieną, per grafienės vardines, dalyvaujant daugybei svečių iš Vilniaus, Kairėnų dvaro teatre buvo suvaidintas gyvasis paveikslas „Malda” su muzika ir Tomo Zano eilėraščiu deklamacijomis. Vakare parke įrengtoje scenoje buvo vaidinama Aleksandro Fredro komedija „Kerštasis dėl pasienio”. Visa tai surengė grafienės sūnus Ignas. Spektaklyje vaidino jis pats ir jo sesers Marijos vyras Liucijus Morikonis. Ignas Lopacinskis taip pat pritardamas gitara dainavo. Jis buvo pasakutinis Lopacinskių giminės atstovas, valdės Kairėnų dvarą. Vėliau Ignas Lopacinskis dalyvavo 1863 m. sukiliame, priklausė Jokūbo Geištoro sudarytam stambiujių dvarininkų „baltajam” komitetui. Lietuvos sukilių vadovybėje Ignas Lopacinskis atliko spaudos ir atsiliepimų redaktoriaus pareigas.

Grafienės Daratos Lopacinskos kultūriniai interesai ir poreikiai bei ryšiai buvo gana platūs. Kaip prisimena Gabrijela Günther-Puzynina, grafienė nebuvo graži, tačiau visada linksma ir maloni. Jos namai prie Vilniaus ir už Dauguvos vasarą bei žiemą būdavo visiems atviri ir svetingi. Ji nuolat rengdavo pasilinksminimus, maskaradus, meninius vakarus, koncertus. Tai ir buvo „kairėniškojo gyvenimo būdas”. Pati buvo vaikščiojantis madų žurnalas, nes du kartus su ta pačia skrybėlaite ar suklele jos niekas nematė. Dar 1812 m. caras Aleksandras I, viešėdamas Vilniuje, ją paskyrė caro rūmų freilina. Darata Lopacinska visą gyvenimą mėgo prabangą.

Iš Kairėnų į Vilnių ji atvažiuodavo šešiais arkliais pakinkyta karieta. Grafiénė mėgo lankytis ir užsienyje. Paryžiuje turėjo rezidenciją, kurioje koncertuodavo Europoje garsūs menininkai, pavyzdžiui, dainininkės seserys Giuditta ir Giulia Grisi.

1831 m. Lietuvoje buvo itin neramūs, tačiau prieš Rusijos ambasadoriaus valią grafienė nykyko į Paryžių ir Luvre pasirodė kartu su kunigaikščiu Adomu Jurgiu Čartoriskiu, įtakingu Lenkijos karalystės ir Rusijos politikos veikėju.

Jos rūmuose Vilniuje bei Kairėnuose taip pat netrūko ižymybų. 1842 m. viešėdamas Kairėnuose pas Lopacinskius poetas filomatas Tomas Zanas surengė koncertą, pritardamas fortepijonu dainavo savo kūrybos dainas. Metais vėliau, grafienės sūnaus Igno kvietimu, ten apsilankė italių dainininkas, fotografas Achille Giuseppe Bonoldis, vėliau dalyvavęs 1863 m. sukiliove veikloje, daug padėjęs sukiliėiams ir už tai ištremtas iš Lietuvos. Atvykės į Vilnių 1841 m., dėstė dainavimą Bajorų institute. Būsimą fotografą miesto bendruomenei pristatė būtent Lopacinskių šeima, kaip dainavimo mokytoją pakvietusi ji į Kairėnų dvarą. Daratos Lopacinskos globojamas Achille Giuseppe Bonoldis Vilniaus salonoje dainuodavo jausmingas prancūziškas daineles. Jis išmoko kalbėti lenkiškai, buvo net vertėjas; susipažinės su Stanisławu Moniuszko, populiarino jo kūrybą, dalyvavo koncertuose, į italių kalbą išvertė „Halkos“ libretą, apie 1858 m. Vilniuje atidarė fotoateljė.

Kairėnuose dažnai svečiuodavosi Vilniaus inteligentija, Vilniaus universiteto elitas – medicinos prof. Mikalojus Miadowskis, poetas filomatas Antonas Odyniecas ir kt. Grafienė Darata Lopacinska tarpininkavo jo byloje.

1831–1840 m. Vilniaus guberniją valdė generalgubernatorius Mikalojus Dolgorukis. Jis buvo geras grafienės bičiulis, nes 1839 m. Kairėnų dvaro kopolyčioje pagal katalikiškas apeigas slapta susituokė su Liucija Zabielaite ir dėl to neteko caro malonės bei generalgubernatoriaus pareigų. Gana vaizdingą epizodą, kuriuo charakterizuojami Mikalojus Dolgorukis ir Darata Lopacinska, atsiminimuose mini Stanislawas Morawskis.⁵ Aprašydamas vieną linksmą įvykį, jis prisimena, kad ponios Daratos Lopacinskos „niekas nemėgo ir net įtarinėjo, jog ji slaptai iškundinėja“.⁶ Būdama aukštuomenės dama, Darata Lopacinska atitinkamai auklėjo ir vaikus. Gyvendama Paryžiuje, ji įtikino garsuji Frédéricą Chopiną mokyti jos dukterį Juzefą, kuri prieš tai buvo Ferrenso Liszto mokinė. Grafienės sūnus grojo net keliais instrumentais. Vilniuje visi trys Lopacinskių vaikai koncertuodavo salonuose, labdaringuose koncertuose. Dainavimo, kaip jau minėjome, juos mokė Achille Giuseppe Bonoldis. Juzeфа neblogai skambino Frédérico Chopino mazurkas ir noktiurnus. Šiuo klausimu ji susirašinėjo su pianistu mėgėju grafu Zbigniewu Tyzenhauzu.

Tolimesnis Kairėnų likimas nebuvo toks palankus. Dvaro ekonominė galia nebepajėgė tenkinti išlaidaus gyvenimo poreikių, prabangių grafienės kultūrinės veiklos užmojų. Kairėnų dvaro kultūrinis gyvenimas nunykė, ypač po 1857 m., mirus grafienei.

Žinias apie Kairėnų dvaro kultūrinius ryšius ir jų tyrinėjimus papildytu išlikusi epistolinė medžiaga, daugiausia Lopacinskų šeimos laiškai, saugomi Lietuvos mokslo akademijos bibliotekoje, taip pat XVIII – XIX a. laikotarpio komedijų, tragedijų ir kt. literatūros kūrinių kolekcija. Tačiau būtent šita Lopacinskų giminės archyvo dalis neišsaugota. Galima daryti prielaidą, kad ji, kaip ir daugelis kitų archyvių – istorinių šaltinių, galėjo būti išvežta iš Lietuvos 1945 m., kai daug lenkų emigravo į Lenkiją. Negalime atmetti galimybęs, kad kai kurį Lopacinskų giminės archyvinio palikimo dalį galėjo pasisavinti Vilniaus kraštotoyrininkas, Lenkų mokslo bičiulių draugijos narys Euzebiušas Lopacinskis. Jis domėjos Lietuvos kultūros istorija, yra parengęs papildymus, susijusius su LDK gyvenusiais ir dirbusiais muzikais. Euzebiušui Lopacinskiui už surastus neikainojamas vertės Vilniaus slaptosios generalgubernatoriaus kancelarijos aktus dėkoja Antonis Milleris, knygos „Teatras ir muzika Lietuvoje (1745 – 1865)”⁸ autorius. Išvairiuose archyvuose Euzebiušo Lopacinskio surinktų dokumentų rinkinys Adolfo Eustachijaus Chybińskio knygai „Senosios Lenkijos muzikų žodynas”. „Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historji sztuki Wilna i B. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w.” liudija, kad jis rimtais tyrinėjo Vilniaus archyvus, galėjo prie jų prieti.

Įdomų faktą, susijusį su Kairėnais, rašydamas apie Juozapą Čiuldą⁸ mini Vaclovas Biržiška. 1847–1849 m. Juozapas Čiulda buvo privatus Lopacinskų šeimos kapelionas Kairėnų dvare. Vėliau Ignui Lopacinskiui persikėlė gyventi į Sarijos dvarą kartu ten persikraustė ir Juozapas Čiulda. Jis buvo surinkęs didelę biblioteką, kurios dalį 1858 m. atidavė Vilniaus archeologinei komisijai, o kita jos dalis, jam mirus, buvo persiusta į Varšuvą, kur sudarė vienos Varšuvos viešosios bibliotekos pagrindą. Vaclovas Biržiška rėmėsi Juozapo Čiuldos laišku, rašytu 1858 m. vasario 2 d. Vilniaus archeologinei komisijai, kuriame pažymėjo, kad siunčia jai savo rankraštį ir dalį lietuviškų knygų. Laiškas nespausdintas, priklausė Vilniaus lenkų mokslo bičiulių draugijai.

Akivaizdu, kad tolimesnės Lopacinskų giminės archyvų paieškos turėtų būti tėsiamos jau už Lietuvos ribų.

NUORODOS:

1. Domejko I. Filareci i filomaci. Z filareckiego świata. – Warszawa, 1919. – P. 78.
2. Leszek H. Kultura szlachecka w Europie Środkowo-Wschodniej w I połowie XVIII wieku. – Wrocław, 1886.
3. Jurkštės V. Užmirštas teatras ir orkestras. // Kultūros barai. – 1966, Nr. 9, p. 57
4. Pużynina z Güntherów G. W Wilnie i w dworach litewskich: Pamiętnik z lat 1815–1843. – Wilno, 1928.
5. Moravskis S. Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825). – Vilnius: Mintis, 1994.
6. Ibid., p. 415.
7. Chybiński A. Słownik muzyków dawnej Polski. – Kraków, 1949.
8. Miller A. Teatr polski i muzyka na Litwie: Jako strażnice kultury zachodu: Studium z dziejów kultury polskiej. – Wilno, 1936.
9. Biržiška V. Aleksandrynas . T. 3 – Čikaga, 1965. – P. 38.

Cultural life in the estate of Kairėnai in the early 19th century

Jūratė GUDAITĖ

The estate of Kairėnai which is a worth to be recognised throughout the history of Lithuanian estates was of not a little significance to Vilnius' public and cultural life in the early 19th century.

Meanwhile the estate belonged to the ducal family of Juozapas and Darata Lopacinskai. It was famous for its orchestra and theatre that functioned under the guardianship of Duchess Darata Morikontė-Lopacinska. Due to her care Kairėnai became the hearth of culture known by, as her contemporaries had it, the “Kairėnai way of life”. In the summer time Vilnius' nobility would visit concerts and performances to see their favourite comedies by the outstanding nineteenth century playwright Alesandras Fredra.

An abundance of significant facts on cultural environment in Kairėnai was presented in the memoirs “W Wilnie i w dworach litewskich 1815–1843” by Gabrijela Günther-Pużynina, a writer and a close friend to the family of Juozapas and Darata Lopacinskai. The book provides historical and cultural events and gives a realistic picture of Lithuanian estates and particularly of the life of Vilnius' aristocracy.

Duchess Darata Lopacinska's cultural interests, needs and ties were of a wide range. Her home in Vilnius and Kairėnai was a place where outstanding and noted people would get together – the poets Tomas Zanas, Adamas Mickiewicz, Antanas Odyniecas, the singer and photographer Achilles Giuseppe, the physician and professor of Vilnius university Jozefas Mianowskis and others. The Duchess went on countless trips abroad visiting many different foreign countries. At her residence in Paris Darata Lopacinska was an enthusiastic hostess of banquets – concerts where numerous celebrities would give their performances. Her daughter Juzefa Lopacinska was given piano lessons by Frederic Chopin. The surviving letters from archives tell us about broad cultural and public relationships of the Lopacinskai. Part of the private archive of the Lopacinskai family is housed in the archives of the history of the Lithuanian state in the fund (F. 1135, schedule 14) of the Vilnius Academic Friends' Association. The catalog of the Kairėnai estate's library was found in it.

According to the record of the library collection for the period 1863 to 1880 the library contained books and items of editions in quantities of 6466 covering the literature on theatre, music, religion including studies of the most prominent philosophers and playwrights, collections of poetry and prose, pieces of works, antique tragedies and comedies, and the like. Regrettably the files of the above archive do not contain documents on activities and cultural ties of the estate of Kairėnai as supplementary information adding to our knowledge about the estate. Presumably, like many other archival-historical sources, they were brought away from Lithuania in 1945 when lots of Polish scholars, historians, representatives of the public and cultural workers emigrated to Poland.

Akmuo

Liudvikas GIEDRAITIS

Nenusakomo, nepagaunamo žavumo turi geografų vadinoji Gedanonių aukštuma – Aukštadvario – Stakliškių – Užuguosčio kraštas: kalvotos lygumos, lygus kalvotumas – aukso vidurys tarp lygumo ir aukštumo. Rytų Aukštaitijoje, toj Lietuvos pakriūtėj, tarkim, Zarasų krašte, toj kalvų audroj, už vienos aukštumos menkai matai kitą, o čia kalvos kažkaip stebuklingai pagarbaciai nutolusios viena nuo kitos, visos matomos, viena kitą tik dar kilniau išaukština, plačiau atidengia, visos ramiai sūpuojamos glotonumo bangomis, lyg Dievo sutvertos trečią dieną po audros. Jei nuo Vilniaus pusės keliautume toliau Prienų kryptimi, už pusšimčio kilometrų, už Nemuno, kur Suvalkijos lankų ramybė, privažiuotume ir ketvirtąjį to tvėrimo, nusiraminimo dieną, bet – pasiliekame čia, pusiaukelėj tarp Stakliškių ir Aukštadvario, kaime su šventu pavadinimu Kristapiškės, pas žmogų, vardu ir pavarde Alfonsas Balsevičius. Metų jam per šeštą dešimtį, tvirtas, aukštas, didele lyg uola galva, barzda, plaukų putom trykštanti: skvarbiom akim žiburiuojanti uola su nosies ereliu priešaky. Prie trobelės durų putoja trešnė, ūžia joje lyg jūrų bangos bitės. „Laba diena! – Labas.“ Delnas – visa girnapusė. Trobelės kraigas – beveik sulig durų aukščiu. Dar tévo esą statyta, kone šimtametė. Prašom j vidų. Kambarėly – dvi lovos, stalas, krosnis ir – akmenys, akmenukai, akmenys, akmenukai. Akmenyse, kiekviename iš jų esanti informacija ir – dvasinio tobulejimo raktas. Be abejonės, mano mielas. Reikia tik norėt ir mokét įžvelgti, atsirakint. Nenorim gi! Nenorim! Akmuo – paspyrei, ir viskas. O žiūrék... žiūrék... Matai, – pėda! Čia ne kažkokas atsitiktinumas. Apie tai nėra nė kalbų. Aš tuo neabejoju. Akmuo, akivaizdu, apdirbtas. Štai – nukirsta gražiai. Tikra žmogaus pėda. Čia kūrinys, gyslos inkrustuotos... O štai – kriauklė! Kaip tikslu viskas! Matot. O čia – rankena, tikra rankena. Pažiūrék... Ir suima plačiu kietu delnu, ir ta įvardytoji rankena, atrodo, gluste priglunda ten po pirštais, lyg tūkstantmečius laukusi ir štai sulaukus savo paskirties išspildymo – net mano susižavėjimo, pasigérėjimo tuo, ką ūmai girdžiu, matau, juokas nejučia nesuvaldomai išsprūsta iš krūtinės... Čia gi ne juokai, „mano mielas“, čia ne humoras... O va – nulaužta. Nuo ko – neaišku. Gal – nebaigtas darbas... O štai šitas, pažiūrék, – kaip galva: kaip kokio paukščio – snapas, akis. Manai, čia atsitiktinai šitaip... O štai – lyg iš dalį kokių, iš „obuoliukų“ sulipdyta, va, pažiūrék, kaip atrodo (pasuka šiaip ir taip) – galva, tikra galva. Čia – kūrinys, tuo aš neabejoju, rankų darbas... Arba va! Pasakyti, kad čia ne kūrinys! Tikra koja. (Ir išties: visai kaip tikra, lyg kokio velniuko, tik mažytė – apie dešimtį centimetru.)

Radau tokią vietą. Reiks kast toliau, reikia daugiau paieškot, tik nėra tiek jégų... Jei norit, galim nueit pažiūrėt.

Pakrypės į pietus dirvonas. Pakluonėj žiburiuoja ezerėlis: Aklažeris. Labai gilus. Ten ir gyvuliai prasmegdavę skradžiai. Dirvono vidury raistukas (kemsynėlis): štai čia ir yra *toji* vieta. Štai (pakelia akmenį nuo dirvos) kokie čia akmenys: atrodo, kad jie apdegę, tokie pabalę visi, lyg perkaitė. Čia esą dviejų metrų gyllyje – medžių šaknys, o po jom akmenų grindinys, einas nuo kemsynėlio žemyn ežeriuko link. Negaunu siurbliuko. Kad gaučiau, iš ežero viršun į šlaitą duoč vandenį, jis tekėtų šlaitu, plautų gruntą, – ir čia viskas man paviršiuoj liktų. O kasant – žinai kiek vargo. Kad čia „daug ko“ yra, nekyla nė abejonių. Aš gi jaučiu. O štai čia kokių pusantro metro gylį šlaite – atrodo buvęs koks gaisras ar kas: lyg supulta pelenų ar kokio šlako... O čia dar viena paslaptinė vieta: lyg dumblas kaip pelkėj „toks

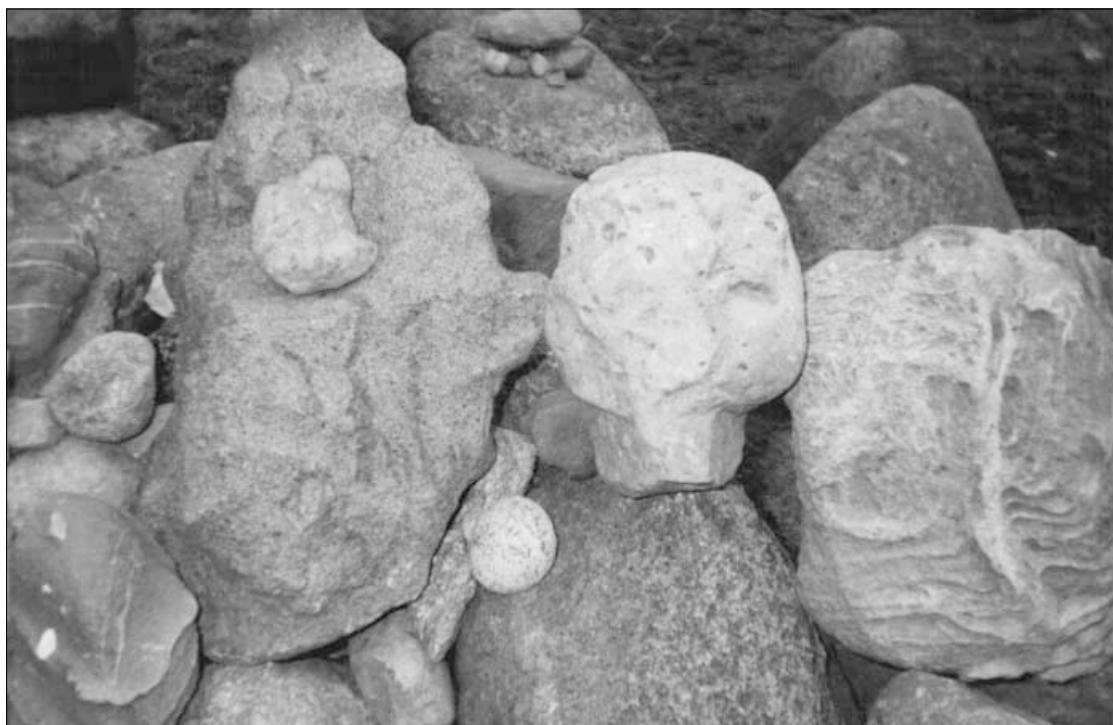

Alfonsas Balsevičius prie savo akmenų.

lipnus strošniai, bet kvapo – absoliučiai jokio! Anei jokio puvimo!" Reiškia, čia „švari vieta". Šaltinis po apačia teka. Raistuke – sunkiasi ir sunkiasi vanduo, bėga per visą dirvą, nuolat šlapia, tad paprašės kaimyno Antano, dirbančio su traktoriumi, kad iškastų griovį per dirvoną nuo raistuko Aklažerio link. Buvo prieš pašalimą, šlapia, darganota. Jau patamsy pamatęs išraustą kažkokį labai keistą akmenį, paėmės jį, nusinešęs namo ir – užmiršęs... Tik pavasarį, būdamas lauke, staiga pajutęs – kažkas lyg vilioja prie to akmens. Greit parėjės namo, atvertė jį – „žiūri į mane! Supranti, toks jausmas: atrodo, kad mane kiaurai taip ir persmelkė..." Nuplovęs: „nu – galva!" Buvo nuvežęs į Vilnių „pas kokį ten ekstrasensą", padavęs jam, o tas trenkęs iš rankų „kaip žarijas". Sako: „Vežk tu ją, kur radai, ten ir užkask." Tik juokas paėmės: kaipgi užkast, kad ji blogo „nieko nedaro". Kiekvieną akmenėlį, sakosi, „kažkaip kartais nenusakomai" jaučias. „Randu kokį, ir man atrodo, kad esu jau jį matęs kažkur, supranti: seniai seniai matęs. Atrodo – pametęs..." Buvo atvažiavus tokia ekstrasensę, sako: „Esi kaip ryšininkas tarp anų ir šių". „Tai ką, – pajuokavęs, – turiu dvigubą pilietybę". O ji: „Nesijuok, – sako, – aš rimtai..." Nagi ir tikrai – juokingi ir rimičiai čia dalykai: šnekasi du žmonės vidury nežinia kokias paslaptis slepiantčio dirvono, per kurį štai skersai išilgai, pirmyn atgal zuja ir zuja, burzgia ir burzgia darbštusis traktoriukas, valkiojantis paskui save kultivavimo, akėjimo agregatus: pavasario darbymetis, augs kitų metų derlius. Visame dirvone – „o je, kiek čia buvo titnagų, nurinkom". Šiam titnagui esą suteikus kokią nebežinomą energiją, jis galjs būti elastingas, minkštasis, atgyt. Iš šitokios medžiagos esą buvo gaminami robotai. Kitų civilizacijų žmonės juos gaminio ir panaudojo kaip darbo jėgą. Dėl to nér né abejonių. Aišku, „to kalkakmenio, kaip mes titnagą vadinam", yra ir kituose laukuose, bet ten jis „kažkoks negyvas, visai kitas". Štai čia, kur dabar ta pelkutė, buvo kažkokios ateivų dirbtuvės. Jie buvo čia įsikūrę ir, aišku, daug kartų leidosi, kol įvyko avarija. Vat ir viskas. Ir viską ištaškė. Ir tas grindinys po sprogimo žeme apipiltas dviejų metrų gyly liko. O kiek jie iki avarijos čia gyveno, – kas ten žino. Tie ateivai esą buvę nematomi, bekūniai. Taip sakius ekstrasensę. Jų sena planeta buvus mirusi, o jie patys – praradę kūną, tik dvasia likę, taigi negaléjo toliau taip gyvent, negaléjo prasitęst, ir jiems, „aš manau, reikėjo organinės medžiagos", kad atgaivintų savo planetą. Va – prasčiausiai gal žemės gabaliuko, kad vėl kūniška gyvybė atsirastų, atgimtų. Tokių senų planetų labai daug esą: su mirusia medžiaga... Aš pateikiu savo versiją, o jūs pabandykit paneigt, va kur reikalas, broli mano mielas, paneigt: kad kupranugaris – ne kupranugaris. Mūsų šiandieniniai „lietuvių barzdočiai" kaip visada ilgai galvoja. Juk čia aiškiai matosi, kad yra kitokios civilizacijos reiškinys, o vis tiek: „Ne! Negali būt! Ir viskas". Vis dar esą gyvas supratimas: néra parašyta, reiškia, ir negali būt. O kas gi parašys! Jei atvažiuotų kokia užsieniečių ekspedicija – „ir leisičiau, tegul kasinėja. Aš gi – lietuvis, suprask mane, sergu už Lietuvą: juk ne kažkur Sibire bus rasta, o va Lietuvoj, brolau,

supranti. Aš gi – durnas patriotas, nu! Kaip tau pasaky..." Juk pas mus labai jau gajus savęs nuvertinimo požiūris: vienos vertybės ir įdomumai – tik kažkur kitur, tik ne Lietuvoj. Dar tévukas pasakodavęs, kad čia keisti dalykai vykdavę. Sako, vieną kartą naktigonėj gulim va ten, prie krūmo, paežerėj, kažkas – šliopt! – in tą krūmą. Sako, pažiūrim – lydeka didžiausia tam krūme, gyva. Sakau, humoras, tévuk. – Ne, sako, buvo. Sako, matydavom naktigonėj – kažkas jodinėja, supranti. Sako: atsigulam nakčiai, – girdim, kitoj pušej ežero vis atjoja kas, girdo arklius, girdim balsus, o nieko nesimato... Mūsų planetai – apie šešis milijardus metų, tai čia ne tik žmonių, „čia jau – o jo jokis kiek perėjo" visokių gyventojų. Nereikia manyt, kad žmogus gi ir vienintelis, ir protinės. Nereikia būti naiviems, manyt, kad mes čia kažin kas... Žmogui pirmiausia neduota prisimint: ištrinta mums iš atminties viskas, net kas buvo prie Vytauto (kiek gi čia tų metelių tepraejo, o jau knaisiojamės ir nuotrupas terandam) – viskas iš atminties ištrinta. Ką tad kalbėti apie laikus prieš milijonus metų. Akmenyse reikia ieškot daugelio mīslų įminimo. Štai grįsim į trobą – dar daug parodysiu... Įžengiam į trobelytę, tarpdury nusilenkdami. Štai – suspurda plonščias akmenėlis delne – žemėlapis! Apdirbtą gražų gražiausiai: juostos, juostos... (Mano juokas.) Na, galima ir juoktis... „Ne, – vėl kartoju, – aš juokiuosi, nes man gražu Jūsų klausytis..." Štai. Liekana nuo roboto: priekinės kojos kulnas. Grynai! Nér čia kalbų. O va... Ir žiūrék, kokia spalva! Grynai – suvirinimo siūlė! Sakysi, juokai. Tai ką, aš aklas! Trisdešimt dvejus metus suvirintoju dirbau... O štai: akmuo ir – lyg elastinguo vaizdas. Visa tai savaime neatnirado. Man galit nepasakot anekdotų, aš matau... O čia va, pažiūrėkit, ji buvau į Vilnių nuvežęs, į laboratoriją (lyg koks margas pirštas): gręžimo mēginys, bet jam beveik 3 tūkstančiai metų! Tai kokias dabar galima išvadas daryt? Gręžinys trijų tūkstančių metų, kai žmogus né kirvio neturėjo!.. Daug ką aš tik žinau, o iš kur – nežinau. Paprasčiausiai žinau. Štai – žalčio galva. Kartą šienavau, nei iš šio, nei iš to trenkiau dalgį, apsisukau ir nuėjau. Pasilenkiau po krūmu, pasikapsčiau – radau tą galvą. Žalčio galva! Labą dieną! Samoningai nieko nežinojau. Mane va ima kas ir veda: eik ten, daryk taip... Štai ir viskas, ką galiu pasakyti. Negaliu įrodyti, ką aš žinau. Ir visa tai nejmanoma paaikiint ar suprast. Juk ir Kristus yra pasakęs: visko aš nežinau, žino tik mano Tėvas. Nereikia ir norėti žmogui viską žinoti ir suprasti. Tai ir nejmanoma. Reikia tik stengtis. Tik taip tobulési ir dvišiškai. Kitai būsi jau nebe žmogus... Filosofavimui, pažinimui nėra ribos, nes kiekvienas klausimas iškelia dar tris. O mąstom iki šiol smegenų galimybės trečdaliu. Bet jeigu tik pilvo reikalais gyvensim, „na tai – gana! tai – ką gi! Jeigu tau užtenka pilvo reikalų, na tai – viskas, na!" Visa problema – būt pavalgiusiam. „Duonos atsiriekiau, atsipjoviau lاشinių, svogūnų paėmiau, išsiviriau arbatos, pavalgiau ir nuėjau. Pilve gi langų nér, nesimato, kas ten. Ar aš čia kvaršinsiu sau galva, kaip šnicerj už penkiasdešimt litų suėst, a! Ot tai aš čia laimingas būsiu – su tuo šniceriu pilve!" Žmogus esas dvasinė būtybė, ne gyvulys, kad rūpetų tik paést.

Visuomet reikia žiūrėti dvasios. „O tualete vienodai kvepia – ar tu šniucerj suédei, ar duonos kriaukšlę...“ Arba – tos lenktynės dėl apsirengimo. „Na ką gi, man nešalta – ir gerai. O kaip aš apsirengęs, jei tau nepatinka, tai nežiūrek. Čia turbūt pirmiausia iš žmogaus nevisaveriškumo eina: jeigu jis ne taip apsirengęs, tai jau ir niekas. Betgi aš pirmiausia – žmogus. Pirmiausia žiūrék į mane, ne į skudurą, rūbą. Niekad žmogaus nevertinu pagal skudurus, kurie ant jo kaba. Tuo labiau, jei blizgučiais apsikabinęs – visai nevertinu. Tuščias, tuščia skarbonkė... Aš, žinoma, nesakau, kad prie altoriaus galima maknot su guminiais batais...“ O va akmuo – tokio dar neteko matyt. Štai ant delno telpa, bet – paminklinis akmuo. Lentelė ir ta yra. Ir ženklai kažkokie... Ko jūs juokiate, nesijuokit... (Juokiuosi, nes Jūs taip įsitikinęs, taip laimingai ir įkvėptai šnekat.) Prašau, va – akmuo. Matot! Matot! (Žiūriu įtempęs akis, lapsiu vokais.) Tas pats ženklas, kurį ant kito akmens matém: kaip herbas! O štai vėl raižinys: ranka, delnas, pirštas... O va. Ar teko matyt tokį! Stebulkai! Čia ne akmuo, čia – metalas. Rusiją esu apvažiavęs, Kazachstaną, Sibirą, Uralą, Tolimuosius Rytus – niekur nemačiau tokio“. (Ima virgulės svambaliuką, ir tas – žemyn aukštyn, žemyn aukštyn.) Tai esą rodo metalą. Akmuo žéri, visas lyg žuvies žvynų sidabrinėm plokšteliem nusėtas, beveik kūgio formos, o ant jo – tikra šių dienų Marijos statulėlė. Akmuo – lyg altorėlis... O štai – piešinys, kuris ant žalčio galvos: lyg angelas, laikas plokštę su Dešimčia Dievo Įsakymu. Tokios formos plokštę ir Stakliškių bažnyčioj išpaišyta. O štai – lyg kareivio antkapėlis, tik mažas. Atvaizdas – tolima žvaigždė. O kitoj jo pusėj – lyg laidų prijungimo žymės: trys gumbiukai. „Tai – išlieta. Kadaise, matyt, ant kapo buvo padėta. Dabar mes gėles ant kapo nešam, o seniau akmenis déjo: atminti. Tame akmens užkoduota kažkas. Kiekvienas akmuo turi savo energiją, jos lauką, kuris nenyksta. Šis akmuo néra savaiminis, jis – apdirbtas, jam suteikta energija, kuri labai nevienoda, kintanti, jvairiopa. Tai labai sudėtingas akmuo. Žiūrék, ką daro virgulė... Matot, matot – kaip blaškosi... Pradžioj energingai aukštyn žemyn, aukštyn žemyn, aukštyn – tas svambaliukas ant metalinio strypelio, po to – įstrižai iš kairės į dešinę nei iš šio, nei iš to ima svyruot, po to – į šonus, horizontaliai, o štai nejučia – suktis – ir vėl ūmai svyruot aukštyn žemyn ir vėl... „Matot, matot! Jis – gyvas! Jame labai daug informacijos užkoduota. Bet mes dar – va! (pabarbena krumpliais į stalą). Va, – gospodin de-revo: buki dar“. Kaip dabar užkoduojama informacija mineraluose, taip anksčiau – akményse. Būtinai, būtinai taip.

Gal kada ir išsiaiškinsim kiek. Akmenys – tai žemės istorija, tik mes nemokam jos skaityt. O va – muzikinis ženklas... Jie žinojo, kad bus civilizacijos žlugimas – viską pertekė per akmens: ženklais, simboliais... „Man viskas čia – sako. Bet – trupinius terandam. Pažiūrék į tas grožybes, viskas jam žinta akmens: dešinioji (dvasinės pusės) Horo akis... O štai – dievo Sakalo ženklas: paukščio snapas, galva. Ar čia, sakyti, savaime atsirado?“ (Ant stalo – kelios šiam žmogui labai svarbios knygos: „Užmiršto Egipto beieškant“, „Nasledije Siriusa“, „Atlantida – mitas ar realybė“...). Reikia esą derinti knygų duomenis su daiktiniai įrodymais: surišti juos ir ieškoti, atrast grandinės trūkstamas grandis – „štai ko aš noriu“. „Mums atrodo, iki mūsų nieko protingesnio nebuvo. O išties – ir prieš tūkstančius metų žmonės buvo protinė. Dvejus metus čia važinėjo visokie mokslininkai, kol galų gale nusprendė, kad aš matas tai, ko pats noriu. Atseit, viskas čia nei mokslinės, nei istorinės vertės neturi. Sakau: jei neturi, tai ir keliaukit, o man – turi! Jie nori ne išsiaiškinti, kas čia yra, o tiesiog paneigti, nes bijo, kad gali būt kažkas ne taip, ką iki tol manė. O man – kas gi, nėr ko prarast, aš gi titulo neturiu, man tėra vienas noras – kad žmonės žinotų. Štai: vienoj pusėj Sakalo galva, kitoj – lyg paminklinis akmuo su kokio gal didiko ženklu lyg herbu. Toks – vienintelis. Akmuo nuo akmens labai skiriasi: kiekvienas iš kitos medžiagos. Jei reikėtų, galiu laisvai pasakyti, kur senos kapavietės kaulai, kurie iš jų to paties žmogaus buvę, kurie ne. Taip ir su akménimis: kurie kažkada sudarė kokią visumą – daiktą, įrenginį“. Viską esą pasako virgulė, svambalas: plieninės vielos atraižėlė, ant galio bronzinis svambaliukas (švytuoklė, varpelis), o prie vielos – medinė rankenytė. Čia viskas labai suderinta – ilgiai, svoriai, tad ranka beveik nejaučia, kur, kaip jis juda. Galima ir abiem rankom laikyt –

jokios jšakos svyramimams. Laikai pakabinęs virš kokio akmenuko, ir svambalas atitinkamai juda. Jei ir virš kito juda taip pat, – toks pat, tos pačios prigimties akmuo. Ne kiek-vienam rodo. „Matyt, aš savo vidaus energiją galiu kontroliuot, nukreipti ją į virgulę, svambalą”. Galis pasakyti, kur vanduo yra, kokiame gylyje, kiek: kur šulinį galima kast. Geriausiai rodo „nuo kokių penkių iki taip devynių valandų pavakary“. Naktj gali né nebandyti: nieko neišeis. Ir ne kasdien: jeigu suiržęs esi – né neimk j rankas jokių virgulių, svambalų. Ramiai reikia, susikaupus. „Užduodu užduotį – sau, savo pojūčiams, protui: surast, ir per svambaliuką man perduodama žinia, ar „yra“, ar „néra“. Tarp mūsų visų egzistuoja energetinis ryšys. Kai žmogus pagalvoja, tarkim, apie ménulj, bet „negauna“ grjžtamojo ryšio, tai teliudija žmogaus netobulumą, energetinių ląstelių neištobulintumą... „O čia – aš gaunu ir atgalinj signalą per svambalą, virgulę nuo vandens žemėje, pasiuntęs savajį. Man duota šita galimybė, galiu zonduoti, fiziškai jau galiu“... Visai tiksliai galima pasakyti, ar šiandien va būtent čia, šiame kieme, lis ar ne. Bet tik konkrečioj vietoj. Nes pas kaimyną gali lyt, o čia – ne: „aš tai jaučiu, visu kūnu tai jaučiu“. Juk lietus, debesis – taip pat fizinis kūnas, ir tiedu kūnai, mano ir debesies, turbūt kažkaip „išsiaiškina“, kokios kryptys, srovės, kur kas vyks. O ypač su virgule. „Reikia, kad būčiau vienas, kad niekas nesimaišytų: išeini į kiemą, užduodi sau mintyse klaušimą“. Jei atsakymas teigiamas („pliusas“), virgulė suksis į kairę, jei neigiamas („minusas“) – į dešinę. Net pačiam pradžioj visa tai buvę labai keista, bet „dabar susigyvenom. Čiuðna, ne! Mano energetinis laukas priešingas nei kitų žmonių“. Visko galima klaust, išskyrus ateitj. „Neturiu teisės į ateitj līst, klausti, kada kas mirs ar ką panašaus“. Bet tikrai galima pasakyti, ar tinka konkretiā žmogui, tarkim, šitas akmuo: paimk j ranką, palaikyk jį – ir tiksliai bus atsakyta. Arba: „paslépk ką nori žemėje – ateisiu ir rasiu“. Iš dvidešimt dviejų krepšinio rungtynių tik vienerios buvo „neatspėtos“, kas laimės. „Bet aš net ne spėju, o sužinau“. Tarkim, žaidžia „Žalgiris“ su Kroatijos rinktine. Ant švaraus laupo užrašomas „Žalgiris“ ir virš užrašo kreipiama virgulė: jei ta komanda laimės, virgulė pasisuko į kairę, jei pralaimės – į dešinę. „Virgulė parodo – ir visas balius. Kaip nori, taip šnekék. Pabandai virš vieno ir kito užrašo – ir man viskas aišku. Kam pasakau, tai tik pagalvoja: gal išgéręs diedas, gal dar nepakankamai paémęs – niekus šneka...“ Bet dažniausiai vengiās taip daryt, nes po to nebejdromu žiūrėt varžyas. O štai – na, žiūrék, žiūrék (ir akys to žmogaus žiba, ir akmenukas jo didžiulio delno gūžtoj – net tirta, atrodo, iš malonumo), – sakysi, patys atsirado šie raižiniai? Patys!? Kiaušinis, sakysi, pats atsirado!? Kokios čia gali būti kalbos, juk aiškiai matos žmogaus raižymo, kalimo pėdsakai: va burna, va ausis, va čia mažas toks veidukas, o čia – plaukai, gélė juose – moters plaukai. Juk čia menas! Matom iškaltus piešinius ant didžiulių uolų ar olose: senovės žmogų, dobiantį bizoną ar kitokį žvérį. Meno žmonių, be abejō, buvo ir Lietuvoj, ir šioj žemėj, kiek tik čia žmogus gyvena, ir kai Lietuvos vardo dar niekas nesapnavo. Jeigu būty-

bės gyveno, reiškia, kūrė ir meno srity, ne tik dirbo. Néra jokios abejonės, čia kaip tikras paveikslas akmenyje. Iš arti nežvelgsi detalių ryšio, o iš toliau – labai aiškiai... O štai, žiūrék, kokie panašūs – vienas, kitas, trečias: širdies formos. Tai čia, sakysi, atsitiktinai šitaip nuzulinta? (Betgi rimtai – kaip panašūs! – išsprūsta ir man žodelis.) Taigi – rimčiau jau negali būti. Tik reikia visa tai pastebeti... O čia, pasižiūrėkit, va: raketa. Aiškų aiškiausia. Net smaigalys raudonas, įkaitęs... Na, ar ne taip... Kas nenori, tai ir nemato. (Gal, – sakau, – nesugeba.) Nenori! Mokslininkai – jiems kas parašyta, tą skaito ir težino, daugiau ir nenori. Nes galvot gi – pavojinga. Tada gal kur suklys – taigi durnelis bus. Aha! Tegul kiti galvoja ir būna durneliais. Vat kaip, mano mielas. Mane gi durneliu laiko, sako – tu nenormalus. Jie nesupranta, ką aš suprantu, reiškia, aš durnas. Tai kuris čia tokis: ar tas, kuris manęs nesupranta, ar aš! Bet jis ir nenori suprast. Sako: to néra parašyta. Ogi – kas parašys!.. Štai ratas su keturiais taškais: absoliuto, žmogaus aukščiausio išsvystymo ženklas. Aukštesnė fazė – jau dievybė... Štai – buvęs tiesiog nupjautas akmuo ir prie jo prilipdytas kitas... Žiūrék, – lankūno emblema... Štai – visų akmenų apačia nukirsta trikampiu. Argi tai „savaime“! Juk tai tikri paminkliniai akmens, tik maži... O štai – kaip titnagas, tik išvalytas. „Devyniasdešimt procentų duodu, kad taip yra – viduj pilna burbuliukų...“ Radęs jį, pasižiutau kaip vaikas, išvydęs seną žaisliuką. Toks jausmas: gera, malonu, atrodo, aš jūs jau matęs, pažįstu, buvo mano. Yra tokų žmonių karta: jaučiančių tolimą laiką. Mes tobulėjimo tik „pereinamajame etape“. Žmogus sukūrė robotus, kompiuterius, bet reikia tobulėti ir dviaskai, nes jei žmonės visai pages, tai ir tie patys kompiuteriai gali išeit iš mūsų, apleist mus arba – patys ims vadovaut. Negalima gyventi „ant vieno šono“ – vien medžiaga ar vien dvasia. Žmogus turi ir materialiai, ir dviaskai augti – lygiagrečiai. Be dieviško prado – tik įstatymai ir jokios sąžinės. Jei pasidarysim visiški materialistai, be dvasinumo, – virsim vėl keturkojais. Su kompiuteriais, bet keturkojais. Ir dar kokiai žiauriai! Mus, vaikus, mama, būdavo, moko: vaikeli, nedaryk pikta – Dievas mato. O dabar kaip moko: žiūrék man, nepakliūk policijai! O! Ir visa moralė, visas dvasingumas: nepakliūk policijai. Gali daryt, ką nori, tik nepakliūk. Tai dabar jaunimas ir sprendžia šitą problemą: kaip „nepakliūt“. Savo vaikų esą niekad nemoralizavęs. Sakęs: tik nedaryk bloga. O kas bloga – visų vidinių balsas skiria. Visų – ir tikiščiųjų, ir netikiščiųjų. „Suprant: dvasios žmogus neprikluso jokiai tautybei, religijai. Sutinkai? Kas ką bloga daro – jis būtinai tai žino, net keturių metų vaikas“. Žino žmogus blogai daras. Tik vieną kitą kartą sąžinę nuslopina, įspraudžia kur į kampą ir jau nebeįstraukia. Liuciperis – puikiausias mokslininkas, puikiausias karvedys, bet neklausk jo apie sąžinę, neklausk, ar jis tave myli. Liuciperio mąstymas – atskirt, suasmenint, padaryt žmogų – sau, įteigt, kad visur mes esam didžiausi, iškiliausiai, kad visi, net pats kosmosas, pats Dievas, mums tarnautų, o ne mes visai visatai. Gi kosminis įstatymas tokis: kiekvienas vienam, visi kiekvienam. O „sau“ žmogus tegali ne daugiau

15 procentų. Kitaip žmogus išsigimsta. Ir tada jau „atvažiuos”, kaip sakoma, „užsienio princas ir išaiškins viską”. Taip jau yra buvę ne vieną kartą: gal pasikeičia energetiniai poliai – sprogimas, gal Dievas sunaikina beveik viską. Taip būta ir čia, Lietuvoj... Nes, „leiskit paklausti, kokiamė miške išaugo”, tarkim, Mindaugas ir kiti, kad taip palyginti strimgalviškai, vertinant anų laikų matais, išaugo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Juk tada šimtmečių reikėjo, kad patobulintum kokį noragą, kirvuką... O čia, – sakytum iš nieko pasidaré valstybę. Ar, manai, viskas iš tuščios vietas! Negi ne keista! Aiškinu: mūsų genuose liko anų, prieš tai čia gyvenusiuų atmintis, išmintis. O tie „anie” – tai gyvenę „prieš maždaug 40 tūkstančių metų”, kai dalis jų gal po mineto sunaikinimo pateko ir į Egiptą. Taigi iš tų laikų, iš tos civilizacijos čia liko tie akmenys, raižiniai, piešiniai ant jų – ženklai, informacija... Gervės išskrenda į Egiptą. O kas gi tos gervės mitologiškai? Mūsų protėvių sielos... Galvot reikia. Va – akmenys, matai, – visur snapas snapas snapas. „Manai, tai savaiminiai piešiniai! Dievas Sakalas buvo čia garbinamas, akmenys liudija, bet niekur rašte néra to užfikuota, nerandu niekur”. Jis Horo garbinimu po to (po katastrofos) atgimės Egipte ir kitose civilizacijose. O pas mus teliko pagarbumas sakalui... Kaip mes dabar kryželius į vieną kalną vežam Kryžių kalne, gal kadaise taip buvo ir tie akmenys su sakalo atvaizdu... „Kaip tau atrodo? Argi negalėjo taip būt!” O gal galėjo čia būti lyg ir šventykla, kaip muziejus akmenų su tokiais atvaizdais: štai visa šūsnis tokų akmenų akmenelių... (Pasakoja, teigia žmogus neleidžiančiu prieštaraut balsu, žiūri tiesiai į tave skvarbiom ereliškom akim.) „Numesim” esą čia mes tuos pasakojimus: reikia gi atitraukt žmones nuo politikos, šnekų apie pinigus „ir visą tą gyvenimišką mėšlą. Reikia gi prasiblaškyt, temą pakeist”. Nes tie laikraščiai – tik „pletkų krūva”. Užtektų esą griežtos informacijos faktą. O informacija imliausia, patvariausia – (vėl) akmenyje, kurių métosi daug. Žinoma – ne kiekviename, bet reikia ižvelgt, surast, pajaušt. Būtina turėt kažkokios nenusakomas dvasinės energijos, ižvalgos, kuri ir teikia tas galias, veda tavo kūną, ranką, akį prie kitiems nesuvokiamo, nežvelgiamo – slypinčio akmenyje, „užkoduoto” jo įmantriame paviršiaus raizginyje. Štai – stebuklingas keturkampis akmenukas – lyg keturkampė žvaigždė, lyg suakmenėjės azimutų žymėjimas, kokių matom ir šiandien ant žemėlapį: išraižyta įmantriausiom siūlėm. Matai... Ką gali žinot, gal čia kokios žinios įbrėžta, gal čia kokie sutartiniai ženklai, paslaptis. Nuolat ji persekioja, nuolat jaučiama ta paslaptis, nes ne šiaip sau yra viskas, bet, sakytum, su tikslingu priežastimi. „Manai, vėjas papūtė – čia kairėn, čia dešinėn – ir išrašė tuos raštus! Nesamonė! Nereikia man nė sakyt...” (Tas įsitikinimų nepalaužiamumas!) Gimės ir augės čia, Kristapiškai. Sibire gyveno ne tremtiniu, pats važinėjo dirbdamas suvirintoju. Gyveno ir Kaune, turi vaikų, kurie jau savarankiški. Turi žmoną. Ji Kaune. Neišsiskyrė, bet – „ką aš ten darysiu, tam Kaune, – bonkas rinksiu. I darbą jau niekas nebepriima. Be darbo, logiškai galvok, – negaliu. O čia – žemė... Bet galiu pasakyti, kad ir

čia niekad nesijuaučiu esąs tikrai namuose, vis – lyg kažko laukiantis. Dažnai vis atrodo – lyg šalia nuolat dar kažkas, lyg ir aš – ne aš pats. Bet – kas? Taip pat neaišku. Tik vis jaučiu: čia man kažkas padeda. Net beviltiškiausioj padėty čia gyvendamas, žiūrėk, randi išeitį...” O ir visa mūsų Lietuva tokia: kiek ją malė, mindžiojo, išliko vis vien ir – išlieka. Kodėl? „Reiškia, kažkas, ko nematom, padeda. Suprantu: ko mes nematom, reikia manyt, kokios gerosios jėgos mums padeda...” Šita vieta esą – buvusio ledyno pakraštys. Ledai slinko nuo šiaurės ir stūmė po truputį prieš ledynmetį čia gyvenusius žmones. Ir štai jie čia apsigyveno, tų ledynų pakrašty: ką čia matom akmenyse – jų civilizacijos liekanos, ženklai. „Aš negaliu įrodyti to, bet aš jaučiu, žinau, kad taip buvo, ir po tuo, kaip sakoma, galiu pasirašyt. Paprasčiausiai: kai esu vienas, geriausiai, kai ramu, kai – miške, užduodu sau klausimą ir – gaunu atsakymą. Aš nejrodinėju, nežinau paaiškinimo, bet aš gaunu atsakymą. Čia buvo sena gyvenvietė. Čia gyvas vanduo, čia šaltiniai. Juk gyventa – pirmiausia kur vanduo. Viskas susirišę į krūvą. Tačiau kuo toliau, tuo daugiau klausimų. Visada aišku tik tam, kurio žinojimas – tik iš parašyto. Bet tokio artimiausi giminės – zoologijos sode. Jūs tokiems pasakykit: ieško smegenų neten, kur reikia... „Sudie”. „Sudie”.

Šalia nutolstančio namelio tebeputoja trešnė, ūžianti bitemis. Sudie.

...

Na, štai ir vėl aš vienas, grįžtantis namo tarp tų „trečią tvėrimo dieną” sukurtų laukų. Gera būti vienam. Bet geriausia – kai žinai, kad vis tiek nesi vienišas, kai visada gali grįžti namo prie savo žmonių (žmogaus). O geru geriausia, sakau, kai vis dar tiki ir savo parašyto žodžio svarba. Nors jau ir tas žodis po Didžiųjų Išganytojų bei Jų Žodžio – gal tik šešelių kūlvirščiavimas. Nebent – būtų įdvasintas vėl savo Tylos gilumo. Štai ir tiek.

Pastaba. Tarp tų „visokių mokslininkų”, lankiusių šį žmogų bei jo paslaptingajį lauką, prieš keletą metų buvo ir archeologas daktaras Vytautas Vaitkevičius. Jo tyrimų duomenimis, ten esą du kultūriniai sluoksniai: brūkšniuotosios keramikos kultūros (paskutiniai amžiai pr. Kr. – II a.), o antrasis sluoksnis suardytas, aptiktis pavieniai keramikos fragmentai iš XIV a.

A stone

Liudvikas GIEDRAITIS

This is a story about Alfonsas Balsevičius from village of Kristapiškis, between Stakliškės and Aukštadvaris, who himself believes and tells others that stones conceal many secrets about ancient civilizations and probably about the aliens from other planets. The story tells us about the man who appreciates spiritual values, who abides, according to archaeologists, in the place of ancient settlements (the last centuries of the 2nd millennium B. C.) and fourteenth century settlements, and who still keeps experiencing the assistance of supernatural forces.

Simbolizmas ir mitologija

Titus BURCKHARDT

Vandens simbolizmas

Šiuolaikinė ekonomika, nepaisant visų jos pasitelkiamų mokslo atradimų, ilgą laiką buvo išleidusi iš akių vieną iš pačių pamatinį tiek mūsų gyvenimo, tiek jos pačios pagrindų – gyvybiškai svarbų tyrą vandenį. Tai tik patvirtina, kokia vienpusė yra pažanga, teršianti ne tik vandenį, bet ir daugybę kitų dalykų, tarp kurių ne paskutinė vieta, beje, tenka sielai. Kol gamtos pusiausvyra nesutrikdyta, žemės vandenys patys nuolat apsivalo, o pusiausvyra praradus – belieka užterštumas ir mirtis. Todėl anaiptol ne atsitiktinumas, kad „gyvasis vanduo” kartu yra gyvos žmogaus sielos simbolis.

Svarstant, kas galėtų specialaus mokslinio pasirengimo neturintį žmogų priversti atsimerkti vandens užterštumo grėsmei, ateina galvon, kad pirmiausia pavojaus signalą turėtų duoti paprasčiausias grožio jausmas, kuris, pavyzdžiu, leidžia iškart atskirti paliegius medži nuo sveiko. Tačiau pankamai aiškaus signalo „grožio jausmas” nedavė, nes šiuolaikiniams žmogui „grožis” jau yra visiškai atitrūkės ne tik nuo „naudos”, bet ir nuo „tikrovės”. Tai tarsi sąmonės skilimas, ir sunku pasakyti, ar jis yra priežastis, ar pasekmės susidariusios padėties, kuri verčia žmogų, viena vertus, sistemingai griauti, ir vis didesniu mastu, gamtos pusiausvyrą, o antra vertus, periodiškai bėgti iš savo tuo būdu susikurto dirbtinio pasaulio. Niekuomet anksčiau dar nėra buvę tokios milžiniškos akmens, betono ir geležies pastatų koncentracijos, ir niekuomet anksčiau tokis milžiniškas miestų gyventojų skaičius periodiškai nepalikdavo savo namų, trokšdami pajūry ar kalnuose sugrižti į Gamtą – tą pačią Gamtą, kurią jie patys taip negailestingai atstumė. Netiesa, kad žmonės taip elgiasi tik rūpindamiesi sveikata. Dauguma, jei ne visi, tuo pat metu siekia patirti ir sielos ramybę, įmanomą tik atitinkamoje aplinkoje – aplinkoje, kurios dar nesuterštas, harmoningas grožis tik ir gali su teikti sielai nusiraminimą, o protą išlaisvinti nuo nepaliaujamo išskaičiavimo priespaudos. Tačiau tie patys žmonės, kurie per išeigines sąmoningai ar nesąmoningai veržesi į grožį, bematant atmeta jį kaip „romantizmą”, vos tik jis pasipainioja ant kelio jų utilitariniams interesams. Ir atskiro individu ketinimai, geri ar blogi, vargu ar bevaidina čia kokį vaidmenį: kiekvienas esame spaudžiami ekonominių jėgų, ir jei patys nuo savęs slepiame pražūtingas savo veiklos pasekmes, tai tėra nesąmoninga savigyna. Tačiau platesniu mastu tokia laikysena yra katastrofiška.

Grožis visuomet atspindi neišsemiamą vidinę jėgų pu-

siausvyrą, kuri, kadangi nei apskaičiuojama, nei mechaniskai pagaminama, sukrečia sielą. Grožio jausmas tad leidžia mums tiesiogiai patirti dalykų santykius, prieš suvokiant juos suskaidytus diskursyvaus proto. Čia slypi tam tikra mūsų fizinio ir psichinio išlikimo sąlyga, kurios mes negalim nepaišyti nebaudžiami.

Galima būtų paprieštarauti, kad žmonės juk visuomet skyrė naudą ir groži – miško parkas visuomet buvo prabanga, o į medieną visuomet buvo žiūrima utilitariai. Galima net būtų pasakyti, kad norint išugdyti žmogui poreikį apginti gamtos dalelę grynai estetiniai sumetimais, reikalingas ypatinges šiuolaikinis švietimas.

Tačiau senovėje būta ir šventų giraičių, į kurias buvo draudžiama su kirviu net ižengti. Jos neteikė nei naudos šiuolaikiniu supratimu, nei buvo kokia prabanga. Čia jungési (o tiems, kas išsaugojo senajį santykį su šventumu, ir tebesijungia) grožis ir tikrovė – ypatybės, kurias šiuolaikinis žmogus spontaniškai atskiria. Dar šiandien šventų giraičių tebesama, pavyzdžiui, Japonijoje ar Indijoje, kaip kad jų buvo ikikrikščioniškoje Europoje. Jas čia minime tik kaip šventos gamtos pavyzdį, nes esama ir šventų kalnų, ir – o tai dabar mums ypač svarbu – šventų šaltinių, upių bei ežerų. Net krikščionybė, šiaip jau vengianti garbinti gamtos reiškinius, kai kuriuos šaltinius bei ežerus, kaip susijusius su stebuklingais nutikimais, pripažino ir tebepripažsta šventais – antai Šartre versmę bei Lurdo šaltinį. Svarbiausia čia ne tai, kad kažkoks atskiras kalnas ar šaltinis laikomas šventu ir todėl saugotinu nuo bet kokios ardomosios veiklos, o tai, kad vienas atskiras reiškinys paliekamas platesnio masto darnos, ištisos Gamtos pavyzdžiu, didesnei ar mažesnei žmonių bendruomenei gyvybiškai būtinu ir kartu atspindinčiu aukštesnę, antgamtinę tikrovę. Taip senovės germanams giria buvo ir nepakeičiamas pragyvenimo šaltinis, ir tuo pat metu savo šventykla, vieta, kurioje jiems apsireikšdavo Dievybė. Toks – taigi ir saugomas nuo išniekinimo – buvo kiekvienas miškas. Tačiau kadangi mišką kartu reikėjo naudoti ūkyje, tapo išskirtos ypatinges šventos giraičės, kurių paskirtis buvo priminti principinį, dvasiškai nepaprastai svarbų miško kaip tokio neliečiamumą. Panašus yra „šventos karvės” atvejis Indijoje: iš tikrujų hindui šeštą, taigi saugotina ir simboliška, yra visa, kas gyva, nes, pasak jų mokymo, kiekviena sąmonė yra Dievo Dvasios narys. Bet kadangi neįmanoma visur ir visada išvengti gyvų būtybių žudymo, tai priesakas nežudyti praktiškai tapo apribotas keletu simboliškų rūsių, tarp kurių ypatingą vietą užėmė karvė – kaip visatos motiniško gailestingumo iškūnijimas. Atsisakydamas skersti karvę hendas iš esmės pagerbia pačią gyvybę, o kartu ir

apsaugo vieną iš pačių svarbiausių savo pragyvenimo šaltinių, per tūkstantmečius susijusiu su galvijų auginimu. Panašiai šventi šaltiniai, kurių viduramžių krikščionybė žinojo nemažai, atkreipdavo dėmesį į vandens kaip tokio šventumą, primindavo, kad vanduo – tai malonės simbolis, tiesiogiai atspindintis krikščionystės vandeniu. Šventa yra tai, kas gerbiama ir garbinama; tai atspindys kažko amžino ir todėl nenykstamo; iš čia ir kyla draudimas suteršti ar suardyti – išniekinti.

Priklasomai nuo tikybos, kurios žmonės laikosi, ir nuo jų paveldėto mentaliteto šventais gali būti laikomi ir kiti gamtos arba žmogaus rankų darbo daiktai. Kone visur, išskyrus šiuolaikinį, racionalistinį pasaulį, šventais laikomi keturi elementai: oras, ugnis, vanduo ir žemė – keturių pagrindinės visos materijos pasireiškimo mūsų jutimams formos. Šiuo požiūriu, žemė yra beribė, oras – neapčiuopiamas, ugnis pachačia savo prigimtimi – nesuteršiamas, ir tik vanduo yra pažedžiamas, todėl reikalingas ypatingos apsaugos.

Prisiminkime, jog senosioms kultūroms kai kurios realios peržengia utilitarinį lygmenį ir turi pirmenybę prieš jį. Tai dvasinės ar dieviškos prigimties realijos. Tačiau jos savaip atispindi kai kuriuose jutiminiuose reiškiniuose, kurie tad gali tapti pagarbos bei garbinimo objektais. Tuomet jie tampa arba visiškai, arba iš dalies (kaip teatstovaujantys simboliai) draudžiami žmogui kištis. Tokia nuostata iš esmės gerokai skiriasi nuo estetinio jautrumo, kuris irgi gali pa-skatinti mus, atmetus bet kokį išskaičiavimą, gérėtis gamtos reiškiniais ir juos saugoti. Tačiau šis grožio jausmas savaime yra sudėtinė šventybės garbinimo dalis, nes iš tikrujų gražu yra tai, kas randasi iš neišsenkamo darnos galimybų šaltinio. Tokia yra šventybė, tokie yra ir visi reiškiniai bei elementai, susiję su gyvenimo pagrindais, taip kad pagarbi šventybės baimė daugiau ar mažiau tiesiogiai pasitarnauja – tik ne visuomet nuspėjamu būdu – ir gyvybei apsaugoti.

Keletą pastabų čia reikia pasakyti apie elementus. Jie neturi nieko bendra su tuo, kas vadina elementais šiuolaikinėje chemijoje, o išreiškia, kaip jau buvo užsiminta, pačias elementariausias reiškinij formas, kuriomis „tai, iš ko padarytas pasaulis“, patiriamas mūsų penkiai jutimais, – kietumą, skystumą, lakumą ir ugningumą. Be vandens, žinoma, esama kitų skysčių, tačiau joks kitas mums taip nereiškia tyrumo ir nevaidina tokio svarbaus vaidmens palaikant gyvybę. Panašiai esama ir kitų dujų, be oro, tačiau jomis ne galima kvėpuoti.

Kosminiu požiūriu, keturi elementai – tai paprasčiausios materijos reiškimosi formos. Kita vertus, vidiniu požiūriu, jie taip pat yra paprasčiausiai mūsų sielos įvaizdžiai: pati ji mums neapčiuopiamas, todėl jos pamatinės ypatybes mes suvokiame prilygindami jas keturiems elementams. Kaip tik tai turėjo omeny Pranciškus Asyžietis, savo garsiojoje „Sersers Saulės giesmėje“ šlovindamas Dievą už visus keturis elementus, vieną po kito. Apie vandenį čia sakoma: „Šlovė Tau, Viešpatie, už seserį Vandę, didžiai naudingą, nuolankią, malonią ir tyra“ (*Laudatio si, o Signore, per sor acqua, laquale è molto utile ed umile e preziosa e casta*).¹ Tai gali skambeti ir kaip grynai poetinė alegorija, tačiau iš tikrujų ji reiškia kur kas daugiau: nuolankumo ir tyrumo ypatybes geriausiai per-

teikia vanduo, kuris, tarkim, upėje, prisiima bet kokius padalus, kartu neprarasdamas savo tyrumo. Čia slypi ir sielos įvaizdis: ji turi sugebėjimą prisiimti kad ir kokius išpūdžius, kad ir kokius padalus, tuo pat metu likdama ištikiama savo nedalomai esmei. „Žmogaus siela primena vandenį“, – sakė Goethe, pakartodamas įvaizdį, aptinkamą tiek Artimųjų, tiek Tolimųjų Rytų raštuose. Siela primena vandenį taip pat, kaip Dvasia primena vėją, arba orą.

Jei mėgintume suminėti visus mitus ir papročius, kuriuos vanduo yra sielos įvaizdis arba ją atspindi, tai mus nuvestų per toli. Išsitikinimas, jog siela atpažista save, žiūrėdama į vandenį, – ribančiam rasdama atgaivą, nusiraminimą ramiaime, tyrumą skaidriame, – turbūt niekur nėra taip paplitęs, kaip Japonijoje. Visas japonų gyvenimas, juoba kad iki šiol formuojamas tradicijos, yra persmelktas tyrumo ir nuolaidaus paprastumo jausmo, kurio provaizdis – vanduo. Japonai atlieka piligrimystes prie garsių savo šalies krioklių ir valandomis rymo prie lygaus šventyklos tvenkinio. Išsidėmėtina ir japonų išminčiaus Hsuju (*Hsuyu*) istorija – mėgstama Japonijos dailininkų tema: kai jį kartą pasiekė žinia, kad imperatorius nori perduoti jam karalystę, jis pabėgo į kalnus ir krioklyje išsiplovė ausis. Dailininkas Harunobu alegoriškai pavaizdavo jį kaip jauną kilmingą mergaitę, kalnų vienumoje po kriokliu plaunančią sau ausis.

Hindams gyvybės vanduo įsikūnijęs Gangoje, kuri iš save šaltinių Himalajuose, Dievų kalnuose, drėkina didžiausias ir tankiausiai apgyventas Indijos lygumas. Jos vanduo laikomas tyru nuo pradžios ligi galo, ir iš tikrujų – nuo visokeriopo užterštumo jį saugo smulkus smėlis, nešamas srovės. Kas tik su atgaila pasineria į Gangą, apsivalo nuo visų nuodėmių: vidinis apsivalymas čia simboliškai paremiamas išoriniu apsiplovimu šventosios upės vandeniu. Šis apvalantis vanduo tarsi atsrūva iš paties dangaus, nes jo ištakos amžinuose „pasaulio stogo“ ledynuose simbolizuoją dangiškos kilmės dieviškąjį malonę, kuri „gyvoju vandeniu“ trykšta iš antlaikės, neišjudinamos Rimties. Čia, kaip ir panašiuose kitų religijų bei tautų ritualuose, vandens ir sielos tarpusavio atitikimas padeda pastarajai apsivalyti, tiksliau, iš naujo atrasti savo iš prigimties tyra esmę. Šiame slėpinys simbolis išties pramina kelią malonei.

Vanduo simbolizuoją sielą. Tačiau kitu požiūriu – nors analogišku, – vanduo simbolizuoją visos visatos *materia prima*. Nes kaip vanduo talpina savyje visų formų galimybę, kokias tik gali igyti tekėdamas ir mirgėdamas, taip *materia prima* talpina neapibrėžtumo būsenoje visas pasaulio formas.

Biblinė sukūrimo istorijoje sakoma, kad pradžioje, prieš žemės sutvėrimą, Dievo Dvasia skrajojo virš vandenė, o hindu šventosios knygos pasakoja visus žemės gyventojus radusis iš pirmykštės jūros. Šiuose mituose nekalbama apie vandenį tiesiogine žodžio prasme, ir vis dėlto paveikslas, iškylantis mūsų vaizduotėje, yra savaip tikslus ir teisingas, kiek išvis toks gali būti, nes niekas kita taip gerai neperteikia pirminės materijos neapibrėžtumo ir pasyvumo.

Visa ko sukūrimo iš pirmykštės jūros mitas ataidi ir Korano žodžiuose: „Visus gyvus padarus Mes sutvėrēme iš vandenės“. Skrajojančios virš vandenų Dievo Dvasios biblinę

alegoriją savo ruožtu atitinka hindų dieviškoji gulgė Ham-sa, kuri, plaukiodama po pirmykštius vandenis, išperi pasaulio „auksinį kiaušini“. Ir abu šiedu alegoriški vaizdiniai galiausiai vélgi atsispindi Korane, kur sakoma, kad pradžioje Dievo Sostas stovėjo ant vandens.

Prasiskleidęs lotoso žiedas, Indijos dievų apsireiškimo vieta, irgi yra Dievo Sostas, plūduriuojantis pirminės materijos vandenye, arba pamatinį galimybų vandenye. Šis simbolis, kurį iš hindų perémé ir budizmo mitologija bei menas, grąžina mus nuo vandens kaip pirminės pasaulio substancijos prie vandens kaip sielos įvaizdžio. Budos ar Bodhisatvos „lotoso mokymas“ iškyla iš sielos vandenė, kaip kad iš pasyvaus vegetavimo išsilaisvina žinojimo nušviesta dvasia. Čia vanduo reiškia tai, ką reikia įveikti, tačiau kame vis dėlto slypi géris – šaknyja gélė, kurios žiedo taurelė slepia savy Bodhi, Dievo Dvasios „deimantą“. Buda, „lotoso brangakmenis“, pats ir yra toji Dvasia.

To jau turėtų pakakti vandens simbolio reikšmių apžvalgai, nors galima būtų paminėti dar daug kitų tokio pobūdžio pavyzdžių. Tačiau svarbiausia yra ne tik parodyti, kad visose ikiracionalistine, jei taip galima pavadinti – ir anaip-tol ne pejoratyviai! – kultūrose vanduo turi daugiau nei vien fizinę ar biologinę reikšmę; dvasinės realijos, kurias jis simbolizuja, anaiptol nėra su juo susietos kaip nors atsitiktinai, bet tiesiogiai ir logiškai plaukia iš pačios jo esmės. Kontempliatyvus Gamtos stebėjimas, kurio déka per esmines bei pastovias jos apraiškas patiriami antlaikiai šių apraiškų prototipai, ar antgamtinės priežastys, toli gražu nėra nei tik kažkokis sentimentas, nei priklauso nuo erdvės ir laiko, ir tai nepaisant to, kad šiuolaikiniame pasaulyje tokia kontempliacija, regis, visai nebeturi sau vietas. Sakome „regis“, nes tokia kontempliacija šaknyja pernelyg giliai žmogaus širdyje, kad imtų taip ir visai nunykšt. Ji tebeveikia pasąmoningai, ir nebūtų sunku parodyti, kaip ši paslaptinja vandens trauka – kaip kažkas šventa, kaip simbolinis, išorinis psichinės ar kosminės tikrovės atspindys – tebesireiškia mene, ypač tapyboje ir poezijoje. Kas, matydamas prieš save tyrą kalnų ezerą ar šaltinių, trykštantių iš uolos, nepajustų bent dalelės tos taurios pagarbos, kuri neatskiriamai nuo bet kokio šventybės patyrimo? Ankstesnių laikų žmonės geriau nei mes žinojo, kad sutrikdyta gamtos pusiausvyra nelieka be atpildo. Mūsų mokslinis pranašumas visiškai bejégis apsaugoti mus nuo sutrikdytos gamtos padarinių, ir net jei įstengtume apsidrausti nuo visų padarinių fizinei aplinkai, vis tiek neturėtume jokių garantijų, kad mums neatkeršys psichinė, ar subtilioji, tikrovė. Gana mesti žvilgsnį į Aziją ir Afriką, kur senųjų kultūrų dvasinė pusiausvyra tapo pažeista kiekvienam žingsnyje, taip kad pats jų egzistavimas atsidūrė po klausuku, kad suvoktume, jog „gyvybės vandenys“ čia netrukus gali būti užteršti taip, kad mūsų fizinių vandenų užteršumas palyginti atrodo visai nekaltas.

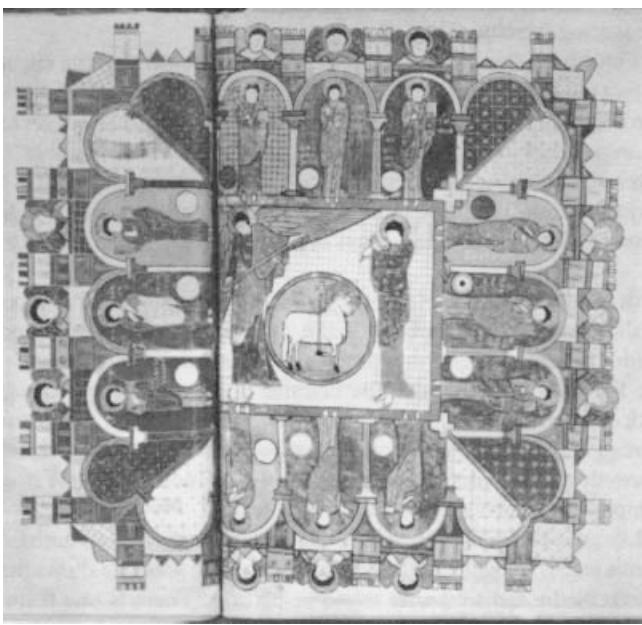
Pabaigai, kartu pažymint, kad ir šiuolaikinėje Europoje tebéra išlikę šventų vandenų, reikia paminėti Dergo ežerą Donegale, pačiame šiauriausiai Airijos pašaly. Ežere yra sala, kurioje stovi bent kelios krikščioniškos bažnyčios, siekiančios viduramžius, o šalia ir ola, simbolizuojanti iėjimą į

požeminį pasaulį. Ji vadinama „Švento Patriko skaitykla“, nes pasakojama, jog būtent čia šv. Patrikas, Airijos Apaštas, pravėrės pragarą, ir pagonims regėjime pasirodė Skaityklos kalnas. Nuo pat ankstyvųjų viduramžių į salą, kur galioja labai griežtos taisyklės, traukia piligrimai. Piligrimai, kurie į salą atplaukia valtimi, turi visą kelionės laiką pasininkauti ir būti basi, ir dar tris dienas po to atlkti tam tikras dvasines pratybas. Būtent – paeiliui klupéti ant uolų priesais kryžius, iškelius čia svarbiausių Airijos šventųjų garbei, ir melstis. Kiekvieną kartą, kai piligrimas pagaliau baigia atlkti savo pareigą šioms „stacijoms“, išrikuotoms tarsi rožinio karoliukai, jis patenka ant didžiulés uolos, kyšančios tiesiog iš vandens netoli nuo salos krauto, ir, dar kiek pasimelde, balsu ištaria *credo*, žvelgdamas į ežero vandenį. Žmonės, kurie atliko tokią piligrimystę, sako, kad ši valandėlė vienuomoje, susitelkus į lygų ežerą, apsuptą negyvenamų kalvų, pažadino jų širdyje kažką neapsakoma.

Dangiškoji Jeruzalė ir Vaikunthos rojus

Štai Dangiškosios Jeruzalės miniatiūra iš XI a. rankraščio, vadinamosios Saint-Sévero Apokalipsės (1 pav.). Tai vienas iš pluošto viduramžių rankraščių, daugiausia ispaniškos kilmės, kurie visi remiasi vienu prototipu – būtent Apokalipsės komentarui, VIII a. pabaigoje parašytu šv. Beato iš Liebanos vienuolyno Asturijoje. Daugumoje šių rankraščių esama to paties, nežymiai tesiskiriančio Dangiškosios Jeruzalės piešinio, taip kad akivaizdu, jog jie remiasi vienu, nūnai prarastu, prototipu.

Menininkas naudojasi savotiška abstrakčia perspektiva, gerai pažįstama viduramžių skaitytojui ir žiūrovui: dangiškasis miestas vaizduojamas tarsi iš viršaus, o jo sienos suprojektuotos į horizontalią plokštumą. Tokiu būdu matyti visi dylikai vartų, pasak Šventojo rašto (Apr 21.13), atsuktų į keturias pasaulio šalis: rytus, šiaurę, vakarus ir pietus. Ta pati ikonografinė schema akivaizdžiai rodo miesto keturkampį pavidał: „Miestas išdėstytas keturkampiu; jo ilgis ir plotis lygūs. Jis išmatavo miestą mastu ir rado dyliką tūkstančių stadijų“ (Apr 21.16). Dangiškoji Jeruzalė iš tikrujų yra „iibrēžta“ į „dangaus ciklą“, jos dylikai vartų atitinka dylikai mėnesių arba kurio nors didesnio ciklo padalijimą – kaip antai lygiadienio taško slinkimasis dėl precesijos reiškinio, senovės pasaulyje sudaręs didžiausią žinomą laiko matavimą. O „dylikos tūkstančių stadijų“ miesto perimetras skaičiumi sutampa su persų „didžiaisiais metais“ ir apytiksliai prilygsta pusei „lygiadienių ciklo“, būtent laikui tarp lygiadieniu taško apsigrižimų (12960 metų). Ant dangiškojo miesto sienų matyti dylikai angelų, kurie yra jo vartų sargai (Apr 21.12), o po kiekvienais vartais pavaizduota po vieną iš dylikos apaštalų, kurių vardai užrašyti ant miesto pamatų (Apr 21.14). Po vartais dar pavaizduoti dylikai skritulį ar rutulių su įrašais, menančiu dylikai brangakmenių, puošiančiu sienų pamatus (Apr 21.9). Senesniuose rankraščiuose šie skrituliai visai aiškiai vaizduoja perlus, iš kurių padaryti vartai: „Dylikai vartų – dylikai perlų, kiekvieni vartai iš vieno perlo“ (Apr 21.21).

1 pav.: Dangiškoji Jeruzalė iš Saint-Sévero Apokalipsés, XI a.
(Paryžiaus Nacionalinė biblioteka, lakštas 207V-208).

Miesto vidury stovi Dievo Avinėlis; jo dešinėje matome Evangelistą, o kairėje – Angelą, aukso mastu matuojantį miestą (Apr 21.15).

Viduramžių stebėtojui būtų visiškai aišku, kad miestas iš tikrujų yra ne kvadratinis, o kubinis: „Jo ilgis, plotis ir aukštis lygūs” (Apr 21.16). Dangiškoji Jeruzalė iš tikrujų yra kristalas – ne tik dėl skaidrios, spindinčios ir nepažeidžiamos medžiagos, iš kurios ji padaryta, bet ir dėl savo kristalinės struktūros. Tai tarsi visa ko teigiamo ir iš esmės nesuardomo šiame laikiname ir kintančiame pasaulyje „kristalizacija” į amžiną dabarties akimirką.

Ši Dangiškosios Jeruzalės miniatiūra buvo atspausdinta mano knygoje apie katedros simboliką,² kas paskatino vieną skaitlytoją iš Indijos atsiusti čia pateikiamą „Vaikunthos rojaus”, Višnaus dangiškosios buveinės, mandalos piešinį (2 pav.) kartu su atitinkamų gabalų iš „Skanda puranos” vertimu.³ Šios mandalos panašumas su mūsiške dangiškojo miesto miniatiūra išties stulbinantis, bet dar pilnesnis panašumo vaizdas susidaro palyginus atitinkamus tekstus.

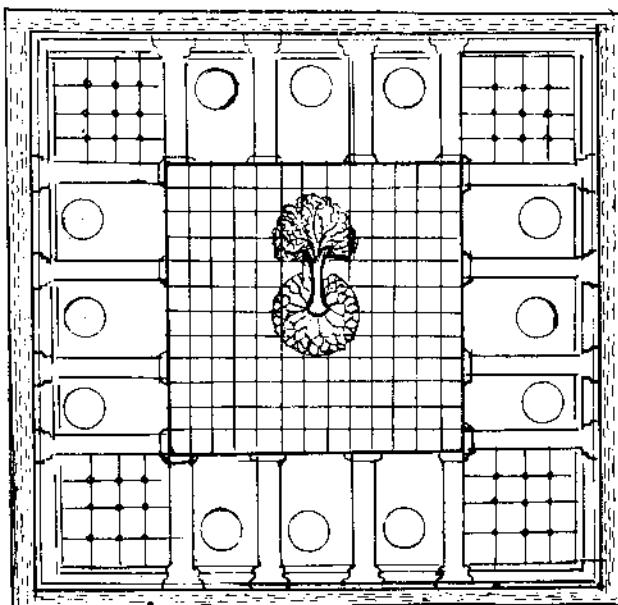
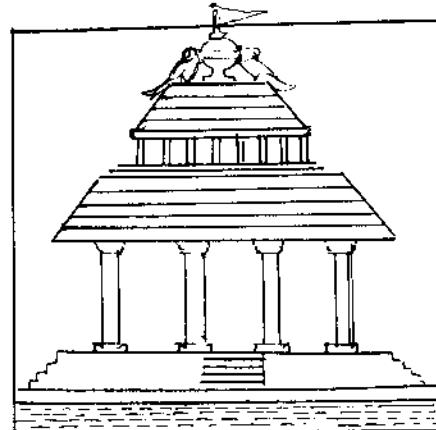
Kaip ir dangiškoji Jeruzalė, dieviškoji buveinė Vaikuntha turi dyliką vartų, atsuktu į keturias pasaulio šalis. Mandaloje jie pavaizduoti kone visiškai taip pat, kaip mūsiškėje miniatiūroje. Viena ypatybė vis dėlto žymi reikšmingą skirtumą tarp abiejų atvaizdų: Vaikunthos mandalos viduryje pavaizduotas gyvybės medis, o dangiškosios Jeruzalės vidury stovi Avinėlis. Tačiau šis skirtumas kyla vien iš ikonografinės ekonomijos ir tik slepia dar gilesnį panašumą, nes Apokalipsėje minimas ir gyvybės medis dieviškojo miesto centre: „Aikštės viduryje, tarp upės atšakų, auga gyvybės medis, duodantis dyliką derlių, kiekvieną mėnesį vedantis vaisių...” (Apr 22.2).

Vaikunthos mandalos centrinis laukas padalytas į mažesnius langelius; jų, pasak „Puranos”, turi būti $12 \times 12 = 144$,

tad 13×12 mūsų piešinyje, matyt, yra kлаida. Tieki pat – 12×12 , o kartais būtent 13×12 – langelių sudaro ir dangiškojo miesto centrinių laukų kai kuriuose senesniuose Beato grupės rankraščiuose. Skaičius 144 Apokalipsėje minimas kaip miesto sienos ilgis (Apr 21.17), jo prigimtis yra soliarinė ir ciklinė: $144 \times 180 = 25920$ – tai vieno pilno „lygiadienių ciklo” metų skaičius.

Vaikunthos mandalos kampus užima antrinės šventovės, kiekviena padalyta į 16 skyrių, kas iš viso sudaro 64 – kosminės darnos skaičių. Tieki langelių sudaro ir šachmatų lentą, *aštapāda* – pasaulio, kaip dievų (*deva*) ir demonų asūrų (*asura*) kovos lauko, mandalą.

Kaip ir Dangiškosios Jeruzalės vartai mūsų miniatiūrose, Vaikunthos vartai, pasak teksto, padaryti iš krištolo ir aukso, brangakmenių ir perlų. Abu miestai tviska: „Šioj spin-dinčioj, šviesos nutviekojoje šventovėje nėra nei saulės, nei mėnulio, nei žvaigždžių”, – sakoma „Puranje”; „Miestui apšvesti nereikia nei saulės, nei mėnulio, nes jį apšviečia tviskanti Dievo šlovė, ir jo žiburys yra Avinėlis”, – antrina Apokalipse (Apr 21.23).

2 pav. Višnaus dangiškojo „Vaikunthos rojaus“ mandala (piešinys).

Ant pačios Vaikunthos stogo viršūnės stovi aukso ąsotis, pilnas Nemirtingumo pieno. Dangiškoje Jeruzalėje jis neturi tiesioginio atitikmens, taičiau aiškiai mena Gralio simboliką. Šiaip ar taip, išidėmétina, kad šventojo Gralio šventovė, kaip ji aprašoma [W. von Eschenbacho] „Titurelyje”, yra

„Štai šventykla iš brangakmenių Baltojoj saloj, apsupta pieno jūros. Pieno jūros pačiam vidury – aukojimo menė iš brangakmenių, iš gryno krištolo, neišjudinamoji”.

„Šventyklos vidus padalytas į dylikakart dyliką dalių ir žaižaruoją, spindi tarsi Saulė”.

„Ji remiasi šešiolika kolonų iš smaragdo ir turi dyliką vartų į keturias erdvės puses”.

„Nemirtingumas (*amṛta*), palaima (*ānanda*), vešėjimas (*puṣṭi*), laimė (*tuṣṭi*), klestėjimas (*puṣā*), džiaugsmas (*rati*), tvirtybė (*dhṛti*), žeravimas (*śaśīni*), švyksojimas it méniesienos (*candrikā*), spindesys (*kānti*) ir dangiška šviesa (*jyoti*), ir dar gera lemtis (*sṛī*) – štai dyliką vartų sargų. Sios Pratiharinės, besaugančios vartus, – visos kaip jau nos, taip ir dailios”.

„Antrinės šventovės keturiuose kampuose padarytos iš rubino, su akytais langais po šešioliką angų. Tai tos šešiolika dalių (*kalā*), kurias pridėjė, ir gaunam iš viso 64”.

„Nuostabi aukojimo menė šyti tarsi dvi dešimtys Saulių, ir šis švytėjimas truks ligi kalpų [didžiųjų kosminiu ciklų] pabaigos”.

„Tos menės vidury – skaistus (gyvybės) medis, augantis iš spin-dulingo, šimtalapio lotoso”.

„Jos stogas dviejų aukštų, dengtas aukso čerpėm. O tarp aukštų – akyta perdanga iš perlų”.

„Pačiam stogo viršūj – puikus aukso ąsotis (*kalaśa*), pilnas nemirtingumo pieno”.

„Vėliavos kotas – iš koralu, ir vėliava – nė nesuvirpa”.

„Du stebuklingi paukščiai tupi abipus ąsočio visiškoje tyloje”.

„Šioj spindinčioj, šviesos nutiekstoje šventovėje nėra nei saulės, nei ménulio, nei žvaigždžių”.

„Tai Narajanos būstas virš abiejų – ir permanento, ir nekintančio pasaulių”.

„Šlovė Purušotamai, sunkiai pasiekiamam visuos trijuos pasauliuos”.

tiesiogiai susijusi su Dangiškaja Jeruzale bei jos ciklinėmis užuominomis.

Toliau pateikiame „Skanda Puranos” išstrauką („Utkala khanda”, sk. 48), o šalia – analogiškas vietas iš Apokalipsės:

„Ir nuneš mane dvasios jėga ant didelio ir aukšto kalno, ir parodė man šventajį miestą, Jeruzalę, nužengiančią iš dangaus, nuo Dievo, žerinčią Dievo šlovę. Jos švytėjimas tarsi brangakmeno, tarsi jaspio akmens, tviskančio kaip krištolas” (Apr 21.10-11).

„Jis išmatavo jo mūrą ir rado šimtą keturiadesimt uolekčių žmonių mastu, tiek pat ir angelo mastu” (Apr 21.17).

„Ji apjuosta dideliu, aukštu mūru su dyliku vartų... Nuo saulėtekio pusės treji vartai, nuo žiemiu treji vartai, nuo pietų treji vartai ir nuo saulėlydžio treji vartai” (Apr 21.12-13).

„....Ant vartų dyliką angelų ir užrašytį dylikos Izraelio giminiai vardai” (Apr 21.12); „Miesto mūrai turi dyliką pamatum, ant kurių užrašyti dylikos Avinėlio apaštalų vardai” (Apr 21.14); „Miesto mūrų pamatai papuošti visokiais brangakmeniais. Pirmas pamatas yra jaspio, antras safyro, trečias chalcedono, ketvirtas smaragdo, penktas sardonikso, šeštas sardžio, septintas chrizolito, aštuntas berilio, devintas ropazo, dešimtas chrizoprazo, vienuoliktas hiacinto, dylikas ametisto” (Apr 21.19-20).

„Nakties nebebus, jiems nereikės nei žiburio, nei saulės šviesos, nes Viešpats Dievas jiems švies, ir jie viešpataus per amžių amžius” (Apr 22.5).

„Angelas parodė man gyvybės vandens upę, tvaskančią tarisi krištolas, ištekančią nuo Dievo ir Avinėlio sosto. Aikštės viduryje, tarp upės atšakų, auga gyvybės medis, duodantis dyliką derlių, kiekvieną ménesį vedantis vaisių, o to medžio vaisiai tinktautoms gydyti” (Apr 22.1-2).

„Miestui apšvesti nereikia nei saulės, nei ménulio, nes jis apšviečia tviskanti Dievo šlovė ir jo žiburys yra Avinélis” (Apr 21.23).

Šachmatų simbolika

Kaip žinoma, žaidimas šachmatais atsirado Indijoje. I Vaikunthos stogo viduramžiais tarpininkaujant persams bei arabams, ką liudija ir pats junginys *śach-mat*, kiles iš persų *śāh* ‘karalius, šachas’ bei arabų *māt* ‘negyvas’. Renesanso laikais kai kurios žaidimo taisyklės tapo pakeistos: karalienei⁴ ir abiems rikiams⁵ buvo suteikta daugiau laisvės judėti, tad žaidimas pasidare abstraktesnis ir matematiškesnis – nutolo nuo savo konkretaus provaizdžio, strategijos, tačiau neprarado esminių simbolinių ypatybių. Pačios žaidėjų pozicijos tebeividuoja senajį strategijos modelį: akivaizdžiai matyti dvi kariuomenės, išrikiuotos pagal išprastą senovės Rytuose kautynių tvarką: pirmoje eilėje – lengvieji pėstininkai; kariuomenės branduolių sudaro sunkioji ginkluotė – karų vežimai („bokštai”), raiteliai („žirgai”) ir karų drambliai („rikių”), o jų ap-

suptas pačiamate vidury – „karalius” su savo „karaliene”, arba „patarėju”.

Šachmatų lenta savo forma – tai tipiška *Vāstu-manḍala*, diagrama, sudaranti šventyklos ar miesto pamato išklotinę. Jau buvo pažymėta,⁶ kad ši diagrama mena būtų kaip dieviškų jėgų „mūšio lauką”. Taigi kova, kuriaj įkūnija žaidimas šachmatais, plačiausia prasme simbolizuojama kova tarp „devų” (*deva*) ir „asūrų” (*asura*), t. y. tarp dievų ir titanų, arba angelų⁷ ir demonų, o visos kitos galimos žaidimo prasmės – išvestinės.

Seniausią mums žinomą žaidimo šachmatais aprašymą veikale „Auksinės stepės” pateikia arabų istorikas Al-Mas'ūdī, gyvenęs Bagdade IX a. Žaidimo išradimą, ar bent jau kodifikavimą, jis priskiria indų karaliui Balhitui, „Barahmano” palikuoniui. Čia dinastija aiškiai supainota su brahmanų kasta, tačiau būtent brahmanišką šachmatų kilmę liudija ir pati didžiai šventa 8 x 8 langelių diagrama (*aṣṭāpada*). Kariška žaidimo simbolika

savo ruožtu sieja jį su kšatrijais, karalių ir kilmingųjų kasta, ką liudija ir Al-Mas'ūdī, užsiminęs, jog indai žaidimą šachmatais (sanskrito *caturanga*⁸) laikė „valdymo ir gynybos mokykla”. Karalius Balhitas esą parašės knygą apie šį žaidimą, kurioje „pasitelkės alegoriją su dangaus kūnais, kaip kad planetos ir Zodiako ženklai, ir kiekvieną figūrą priskyręs tam tikrai žvaigždei”. Reikia turėti galvoje, kad indai žinojo aštuonias planetas: Saulę, Ménulį, penkias akimi matomas planetas ir *Rāhu*, „juodąją žvaigždę”, esą sukeliančią užtemimus. Kiekvienai iš šių planetų priklausė viena iš aštuonių pasaulio šalių. „Indai, – tėsia Al-Mas'ūdī, – sandaugai, t. y. geometrinei progresijai, teikia paslaptingą reikšmę, kurią atspindintis ir šachmatų lento langeilių skaičius; pirmine priežastį, kuri valdo visas sferas ir yra visa ko išsispildymas, jie sieja su šachmatų lento langeilių skaičiumi”. Čia autorius, regis, bus supainiojęs „aštapados” ciklinę simboliką su žinoma legenda, pasak kurios, žaidimo išradėjas parašės valdovo ant kiekvieno jo šachmatų lento langelio padėti grūdų tokia tvarka, kad ant pirmo būtų vienas grūdas, ant antro du, ant trečio keturi ir taip toliau ligi šešiasdešimt ketvirtoto, kas sumoje sudaro 18 446 744 073 709 551 616 grūdų. Ciklinė šachmatų lento simbolika slypi tame, kad ji išreiškia erdvės išsirutuliojimą pagal keturias arba aštuonias kryptis ($4 \times 4 \times 4 = 8 \times 8$) ir savo kristalinėje formoje sujungia du didžiuosius vienas kitą papildančius ciklus – Saulės ir Ménulio: 12 Zodiako ženklų ir 28 Ménulio „kambarius”. Negana to, 64, šachmatų lento langelių skaičius, yra fundamentalaus ciklinio skaičiaus 25920, žyminčio lygiadienių precesiją, daliklis. Jau sakyta, kad kiekviena ciklo fazė, išreikšta vienu iš 8×8 langeilių, yra valdoma atitinkamo dangaus kūno ir tuo pat metu simbolizuojama vieną dievybės aspektą, atstovaujamą atitinkamo „devos”.⁹ Ši mandala vienu ir tuo pat metu simbolizuojama ir regimajį kosmosą, ir Dvasios pasaulį, ir pačią Dievybę įvairiais jos aspektais. Al-Mas'ūdī tad yra teisus sakydamas, jog indai „pagal apskaičiavimus, paremtus šachmatų lenta, aiškino laiką ir jo ciklus, įtakas iš aukščiau, veikiančias ši pasaulį, ir tuos ryšius, kuriuos yra susiję su žmogaus siela”.

Šachmatų lento ciklinis simbolizmas buvo gerai žinomas karaliui Alfonsui Išmintingajam, garsiam Kastilijos trubadūrui, 1283 m. sukūrusiam savo *Libros de Acedrex*, kurioje daug kas paimta iš Rytų šaltinių.¹⁰ Alfonsas Išmintingasis aprašo labai seną šachmatų variantą, žaidimą „keturi metų laikai”, kuriame dalyvauja keturi žaidėjai, o figūros, išrikuotos keturiuoje lento kampuose, juda ratu pagal saulę. 4×8 figūros čia yra keturių spalvų – žalios, raudonos, juodos ir Baltos – ir atitinka keturis metų laikus: pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą; keturis elementus: orą, ugnį, žemę ir vandenį; taip pat keturis organizmo „skysčius”. Keturių stovyklų judėjimai simbolizuojama ciklinę transformaciją.¹¹ Šis žaidimas, keistai primenantis kai kurias Šiaurės Amerikos indėnų „saulės” apeigas bei šokius, iškelia į dienos šviesą giliausią šachmatų lento esmę.

I šachmatų lentą galima žiūrėti kaip į išplėtotą paprastą diagramą, sudarytą iš keturių pakaitom baltų ir juodų langeilių, kuri savo ruožtu yra Šivos, kaip „permainų” dievo, mandala: ritmas iš keturių taktų, sudarantis šią mandalą, mena erdinę laiko projekciją. Keturi langeliai, išdėstyti aplink neišreikštą centrą, simbolizuojama keturias bet kokio ciklo fazes. Pati juodų

ir baltų langeilių kaita šioje elementarioje „šachmatų lentoje”¹² tik pabrėžia jos ciklinę reikšmę¹³ ir daro ją žinomo Tolimujų Rytų „in-jang” simbolio keturkampiu ekvivalentu. Tai pasaulio įvaizdis, atskleidžiantis jo pamatinį dualizmą vienovėje.¹⁴

Regimajį pasaulį suvokiant kaip savotišką erdvės ir laiko savybių išsiskaidymą bei išsišakojimą, *Vāstu-mandala* savo ruožtu atsiranda kaip laiko padalinimas erdvė: čia galima turėti galvoje tai, kad pirmapradė *Vāstu-mandala* išreiškia ne-nutrūkstamą dangaus ratą, perkirstą pasaulio šalių ašimis ir sustingusį į keturkampį.¹⁵ Taigi ši mandala yra tarsi pirmapradžio erdvės ir laiko vienio apverstas atspindys, ir kaip tik čia slypi jos ontologinė reikšmė.

Kitu požiūriu, pasaulis yra „nuaustas” iš triju pamatiniu kokybių, arba „gunų”,¹⁶ o mandala schematiškai ir atspindi ši audinį pasaulio šalių atžvilgiu. *Vāstu-mandalos* spalvų kaita kaip tik ir mena audinį, kuriame pakaitomis matyti tai metmenys, tai ataudai.

Pagaliau juodo ir balto kaita atspindi pačios mandalos du aspektus, tarpusavy papildomus iš esmės, bet visuomet prieš-priešinius praktiskai: viena vertus, mandala – tai *Puruṣa-mandala*, t. y. nejudamos ir transcendentiskos pasaulio Dvasios (*puruṣa*) simbolis, antra vertus, – tai esaties (*vāstu*), kaip pasyvaus dievybės reiškimosi pamato, simbolis. Pati simbolio geometrinė kokybė išreiškia Dvasią, o jo gryna kiekybiniai parametrai – esatį. Panašiai jo ideali nejudamybė mena Dvasią, o ribotas esamas pavidalas – materija; tik čia turima galvoje ne tyra ir tauri *materia prima*, o „tamsi” ir chaotiška *materia secunda*, esaties dualizmo šaknis. Čia galima prisiminti mitą, pasak kurio, *Vāstu-mandala* atstovauja asūrai, grubios esaties įskūnijimui: dievai nugalėjo ši demoną ir ant patiesto aukos kūno įkūrė savo „buveines”, taigi suteikė jam savo „formas”, tačiau būtent juo ir per jį jie reiškiasi.¹⁷

Ši prasmės dvejumą, kuriuo pasižymi *Vāstu-puruṣa-mandala* ir kurį šiaip jau galima aptikti kiekviename simbolyje, kaip tik ir aktualizuojama žaidimo šachmatais „kova”. Kaip jau sakyta, tai iš esmės kova tarp *devų* ir *asūrų*, kurie varžosi dėl pasaulio šachmatų lento. Kaip tik čia juodo ir balto simbolika, akivaizdi ir šachmatų lento langeiliuose, pasireiškia visa jėga: baltoji kariuomenė atstovauja Šviesai, juodoji – tamsai. Kautynės, kurios užverda ant šachmatų lento, reiškia arba mūšį tarp dviejų žemiškų kariuomenių, iš kurių kiekviena atstovauja atitinkamam pradui,¹⁸ arba tiesiog dvasios ir tamsos kovą žmoguje – tai dvi „šventojo karo” formos, „mažasis šventasis karas” ir „didysis šventasis karas”, pasak pranašo Muchamedo. Žaidimo šachmatais simbolizmą gali atskleisti ir pagrindinė „Bhagavad-gytos” – knygos, irgi skirtos kšatrijams, – tema.

Skirtingų šachmatų figūrų reikšmė irgi perkeliama į dvansinį lygmenį, taip karalius tampa širdimi, arba dvasia, o kitos figūros ima reikšti atitinkamas sielos galias. Skirtingi figūrų judėjimai atspindi skirtingus tikrovės, kurią simbolizuojama šachmatų lenta, įsisavinimo būdus: bokštai, arba karo vežimai, juda išilgai ir skersai; rikių, arba drambliai, juda vienos spalvos diagonalėmis; sudėtingai juda žirgai, arba raiteliai. Išilginis judėjimas, „prasiveržiantis” pro skirtingų spalvų langelius, yra logiškas ir vyriškas, tuo tarpu judėjimas diagonalėmis mena „egzistencinį” – todėl moterišką – tolydumą. Žirgų šuoliai atliepia intuiciją.

Kas labiausiai rūpi kilmingųjų ir karių kastos žmogui, tai santykis tarp valios ir lemties. Ir kaip tik žaidimas šachmatais nepaprastai skaidriai iliustruoja šį santykį, nes visi galimi jo žingsniai niekuomet neperžengia logikos rėmų ir tuo pat metu suteikia neribotą pasirinkimo laisvę. Alfonsas Išmintingasis savo knygoje apie šachmatus pasakoja, kaip Indijos karalius kartą panoro sužinoti, ar pasaulis paklūsta protui, ar atsitiktinumui. Du jo patarėjai išminčiai davė jam priešingus atsakymus, ir norėdamas įrodyti savo tiesą vienas kaip pavyzdį pasitelkė žaidimą šachmatais, kuriame protas nusveria atsitiktinumą, o kitas sukūrė lošimą kaulukais, fatalizmo simbolii.¹⁹ Panašiai Al-Mas'ūdī rašo, kad karalius Balhitas, esą nustatęs šachmatų taisykles, irgi teikė jam pirmenybę prieš *nerd*, atsitiktinumo žaidimą, nes pirmajame protas visuomet nusveria neišmanymą.

Bet kuriuo žaidimo metu žaidėjas yra laisvas pasirinkti iš kelių galimybių, tačiau bet koks pasirinkimas sukelia atitinkamą seką neišvengiamų pasekmii, taigi būtinybė tolydžio riboja laisvą pasirinkimą, taip kad žaidimo baigtis galiausiai yra ne lemties užgaida, o griežtų dėsnį padarinys.

Kaip tik čia ir matyti ne tik santykis tarp valios ir likimo, bet ir tarp laisvės ir žinojimo. Išskyrus priešininko aplaidumo atvejus, žaidėjas gali išsaugoti savo veiksmų laisvę tik griežtai paisydamas žaidimo esmės, t. y. įvertindamas jo teikiamas galimybes. Kitaip sakant, veiksmų laisvę čia visiškai priklauso nuo įžvalgos ir galimybų žinojimo, o aklas impulsas, priešingai, kad ir koks laisvas bei spontaniškas atrodytu iš pirmo žvilgsnio, giliausiai atskleidžia esąs būtent nelaisvės priežastis.

„Karališkas menas“ – tai menas valdyti pasaulį, tiek išorini, tiek ir vidini, pagal jo paties dėsnius. Šis menas reikalauja išminties, kuri yra ne kas kita, kaip galimybų žinojimas. Dieviškoji visatos Dvasia savy slepia ne bet kokias galimybes. Tikra išmintis – tai daugiau ar mažiau tobulas susitapatinimas su šia Dvasia (*puruṣa*), simboliškai atispindinčia šachmatų lentos geometrinėje struktūroje,²⁰ kurioje tarsi „užantspauduotos“ esminės kosmoso galimybės. Dvasia – tai Tiesa, ir būtent Tiesoje žmogus tampa laisvas, o anapus Tiesos – likimo vergas. Toks yra šachmatų mokymas. Kšatrijas, jam atsidėjęs, ne tik malonai praleidžia laiką ar patenkina savo kovos aistram bei nuotykių troškimą, bet kartu randa tame sau dvasinę paramą ir, priklausomai nuo intelektualinio pajėgumo, „kelią“, vedantį nuo veiksmo prie kontempliacijos.

Šventoji kaukė

Kaukė yra vienės iš labiausiai paplitusių ir, be jokios abejonių, vienės iš seniausių šventojo meno pavyzdžių. Kaukės žinomas tiek labiausiai pažengusioms civilizacijoms, kaip kad Indija ar Japonija, tiek vadinamosioms pirmynštėms tautom. Vienintelė išimtis – tai civilizacija, susijusi su semitiškuoju monoteizmu, nors kaukė išsaugojo ir krikščioniškų tautų folkloras, ir kai kurios musulmoniškosios tautos,²¹ be to, neretai tokiomis formomis, kuriose tebéra akivaizdus jos pirminis simbolizmas.²² Tas atkakumas, su kuriuo kaukė laikosi, nepaisant visų šiuolaikinio mąstymo ypatybių, išties netiesiogiai liudija jos šventą prigimtį.

Krikščionybei, kaip ir islamui bei judaizmui, ritualinis kaukės panaudojimas tegali atrodyti kaip stabmeldystės atmai-

na. Tačiau iš tikrujų kaukė yra susijusi ne su stabmeldyste, o su politeizmu, šiuo terminu įvardijant ne pagonybę, o tokį dvainį pasaulevaizdį, kuris, neišleisdamas iš akių Aukščiausios Tikrovės vienio ir begalybės, tuo pat metu spontaniškai personifikuoja jos skirtinges funkcijas.

Ir asmens, arba „personos“, savoka šiame pasaulevaizdyje siek tiek skiriasi nuo mums pažįstamos iš monoteizmo. Jos samprata plaukia iš paties žodžio *persona*. Kaip žinoma, antikiniame teatre, kilusiam iš šventų vaidinimų per misterijas, šis žodis reiškė kartu ir kaukę, ir vaidmenį.²³ Kaukė išreiškia jokiu būdu ne individą – jam save išreikšti vargu ar išvis reikia kaukės, – o tipą, taigi antlaikę, kosminę arba dievišką tikrovę. „*Persona*“ tad sutampa su funkcija ir kartu yra viena iš daugybės kaukių, kuriomis pasireiškia Dievybė, iš esmės begalinė ir transpersonalini.

Esama funkcijų, vadintasi, ir Dievo „*personų*“ hierarchijos, o jų daugis reiškia, kad jokia viena iš jų negali būti laikoma vienintele ir galutine Dievybės kauke. Vienokia ar kitokia kauke gali prisdengti Dievybę, pasireikšdama garbintojui, tam tikros kaukės, kaip pagalbinės priemonės bei garbinimo būdo, gali griebtis pats garbintojas; šiaip ar taip, joje jis galu gale aptiks visą dangaus didybę, nes bet kuri visatos ypatybę iš esmės talpina savyje visas kitas. Tai paaiškina ir regimai palankų senųjų *pan-theonų* pobūdį.²⁴

Visų kosmoso kokybių esmė yra viena – būtent tai siekia pabrėžti monoteizmas, skelbdamas vieną Dievo „*personą*“. Jis griebiasi „*personos*“ idėjos – vienintelės idėjos, kurią beapčiuoja Absoliutą užmiršes politeizmas, – tam, kad pabrėžtų vieną Esmę. Kita vertus, monoteizmas tampa priverstas daryti skirtumą tarp pačios „*personos*“ ir įvairių jos funkcijų bei ypatybių – skirtumą, kuris išties akivaizdus, nes jo esama ir tarp žmogaus kaip subjekto ir įvairių jo savybių. Taip ir personifikuota Dievybė visuomet suvokiamą per vieną ar kitą savo ypatybę, kurios reiškimosi plotmeje aiškiai skiriasi, o kartais net yra tarpusavy nesuderinamos. Jos niekuomet negali pasireikšti visos vienu metu, o ten, kur jos sutampa, – visa apimančiamė bendros Esmės vienyje, – iš tikrujų nebegalima kalbėti apie jokią „*personą*“, nes toji Esmė jau yra aukščiau daliskumo, taigi aukščiau bet kokios „*personos*“. Tačiau skirtumas tarp personifikuoto Dievo ir transpersonalinės Esmės priklauso ezoterizmui, todėl reikalauja tradiciniams politeizmui būdingos metafizikos.²⁵ Kad ir kaip, neigiant „*personų*“ daug, monoteizmui tenka atsisakyti ir ritualinio kaukės panaudojimo.

Tačiau grįžkime prie šventos kaukės kaip tokios. Pirmiausia – tai teofanijos priemonė. Kaukės dévetojo individualybė ne šiaip paprasčiausiai ištrinama prisiiimto simbolio, bet susileja su juo ir tampa jos antžemiškos esmės reiškimosi priemonė. Nes ritualinis kaukės panaudojimas toli pranoksta paprastą vaizdavimą: kaukė, paslepdamas išorini savo dévetojo ego, tuo pat metu atskleidžia tame latentiškai glūdėjusią galimybę. Žmogus iš tikrujų tampa simboliu, kurį užsidėjo, kuris mena kartu ir tam tikrą sielos plastiskumą, ir kaukės daromą dvasinį poveikį. Be to, šventa kaukė paprastai laikoma tikra būtybe, su ja elgiamasi, tarsi ji būtų gyva, ji neužsidedama, kol neatliekamos atitinkamos tikros apsilvalymo apeigos.²⁶

Pagaliau žmogui savaiame būdinga susitapatinti su tuo vaidmeniu, kurį jam primeta jo prigimtis, likimas ir socialinė ap-

linka. Šis vaidmuo irgi yra kaukė, dažniausiai apsimestinė kaukė, kaip kad mūsų dirbtiniame pasaulyje, kuri veikiau riboja nei išlaisvina. Šventa kaukė kartu su visais jos įtaigojamais gestais bei žodžiais, priešingai, staiga atveria žmogaus sąmonę kur kas didesnę erdvę, o kartu ir galimybę patirti save esant „skystą”, gebantį prisiimti bet kokius pavidalus, netam-pant nė vieną iš jų.

Čia laikas padaryti pastabą: žodžiu „kaukė” mes vadiname pirmiausia dirbtinį veidą, kuris pridengia tikraji. Tačiau daugeliu atvejų – pavyzdžiu, tradiciniame kinų teatre arba tarp Šiaurės amerikos indénų – tokią pačią funkciją ne mažiau sėkmingesnai atlieka išpačytas veidas. Paprastai kaukė dar papildo atitinkama viso kūno apranga bei papuošalai. Pagaliau ritualinį kaukés dėvėjimą dažniausiai lydi šventas šokis, kurio simboliniai gestai bei ritmas turi tą pačią paskirtį kaip ir kaukė, būtent – aktualizuoti antžeminius esmės pasireiškimą.

Šventa kaukė ne visuomet apreiškia angeliską, arba dievišką, esmę – per kaukę lygai gali reikštis ir „asūriškos”, arba demoniškos, jėgos. Ir tai joks nukrypimas, nes pastarosios, kaip piktos, šitaip gali būti pažabotos aukštesniųjų jėgų ir „atpirktos”, kaip kad kai kuriuose lamaizmo ritualuose. Vertas paminti pavyzdys taip pat yra baliečių teatre įvykstanti kova tarp Barongo ir raganos Rangdos: fantastinio liuto pavidalo būtybė Barongas, paprastai laikomas gyvenvietės dvasia gynėja, iš tikrujų yra soliarinis liūtas, dieviškosios šviesos simbolis (tai pabrėžia ir jo auksiniai papuošalai), kuriam lemta susikauti su ragana Rangda, tamsos jėgų personifikacija. Per abi kaukes atitinkamos jėgos paliečia visus dramos dalyvius, ir tarp kovojančių pusiai išiplieskia tikros kautynės. Vieną akimirką transo apimtas jaunuolis, žiūrėk, puola raganą Rangdą, ketindamas jai smogti, tačiau maginė kaukės galia atsuka jo *kris* prieš ji patį. Galų gale Barongas raganą Rangdą įveikia. Iš tikrujų ji atstovauja deivei Kali, iškūnijančiai griaunamają ir transformuojančią dieviškosios galios funkciją, ir būtent dėl jos dieviškos prigimties kaukės dėvėtojas gali atlkti savo vaidmenį nebaudžiamas.

Groteskiška kaukė veikia įvairiais lygmenimis. Paprastai jai priskiriama apotropėjinė galia, nes atskleisdama atitinkamų piktų jėgų tikrąjį prigimtą, ji priverčia jas sprukti. Kaukė „objektyvuoja“ tas tendencijas arba jėgas, kurios tuo pavojingesnės, kuo mažiau aiškiai matomos ir išsiųmonintos; taigi kaukė parodo joms jų tikrąjį pasibjaurėtiną veidą ir taip jas nuginkluoja.²⁷ Jos poveikis tad yra psichologinis, tačiau jis gerokai išeina už iprastos psichologijos ribų, nes pati kaukės forma bei jos kvazi-maginis veikimas priklauso nuo kosminiu tendencijų pažinimo.

„Apotropėjiškos“ kaukės neretai perkeliamas į šventykłų skulptūrinę puošybą. Kai groteskišką ir gąsdinantį kaukės pobūdį suvokiama išreiškiant dievybės griaunamają galią, ji tam-pa dievybės kauke. Senosios graikų šventyklos gorgoneoną reikia interpretuoti būtent taip; taip reikia suprasti ir kaukes *kāla-mukha*, puošiančias aukščiausią nišos tašką hindų architektūroje.²⁸

Šventa kaukė savo pavidalą neišvengiamai pasiskolina iš gamtos, tačiau ji niekuomet nėra „natūralistinė“, kadangi jos paskirtis – iškelti antlaikį kosminį tipą. Savo tikslą ji pasiekia arba tiesiog pabrėždama atitinkamus esminius bruozus, arba apjungdama savy įvairius, bet analogiškus gamtos pavidalus,

pavyzdžiui, žmogaus ir gyvūno arba gyvūno ir geometrinį figūrą. Jos formaliai kalba iš tiesų kur kas rečiau kreipiasi į žmogaus jausmus nei galima būtų pagalvoti: antai eskimų arba Amerikos šiaurės vakarų pakrantės indénų, arba kai kurių Afrikos genčių ritualinės kaukės yra suprantamos tik tiems, kuriems žinomas jų simbolinės sasajos. Tą patį galima pasakyti ir apie indų šventojo teatro kaukes: pavyzdžiui, Krišnos kaukė, kokia ji yra Pietų Indijoje, sudaro ištisas rinkinys metaforą.

Apie gyvūnų pavidalo kaukes galima pasakyti tai, kad gyvūnas pats savaime yra Dievo kaukė. Tai, kas žiūri į mus gyvūno akimis, yra ne tiek atskiras individas, kiek visos rūšies genijus, kosminis tipas, išreiškiantis atitinkamą Dievybės funkciją. Galima net būtų pasakyti, kad įvairios gamtos jėgos bei elementai užsideda atitinkamo gyvūno kaukė: vandenį „personifikuoja“ žuvis, orą – paukštis, per jautį ar bizoną pasireiškia žemės malonė bei vaisingumas, o meška atskleidžia jos tamsujį veidą. O gamtos jėgos savo ruožtu atspindi Dievybės funkcijas.

Šokiai su gyvūnų kaukėmis gali būti siekiama ir praktinių tikslų, būtent susitaikymo su medžiojamos rūšies geniumi. Tai maginis veiksmas, tačiau ir jį nesunku integruti į dvasinį pasaulėvaizdį. Kadangi tarp žmogaus ir jų supančios gamtos esama ir subtilių ryšių, juos irgi galima panaudoti, kaip kad išnaudojamos fizinės salygos. Dvasiniu požiūriu, svarbu yra suvokti tikrąjį hierarchiją. Žinoma, ritualinis kaukės panaudojimas gali degeneruoti iki grynos magijos, tačiau taip atsitinka kur kas rečiau nei paprastai manoma.

Pavyzdžiui, bantu, kaip ir kitoms Afrikos tautoms, šventa kaukė reiškia gyvūnų totemą, laikomą genties protėviu. Aišku, kad turimas omeny ne fizinis protėvis, bet antlaikiškas tipas, suteikęs protėviams dvasinį autoritetą. Taigi kaukės gyvūnas – tai antžemiskas gyvūnas, ką pabrėžia ir jo pusiau gyvūniškos, pusiau geometrinės formos.²⁹ Panašiai antropomorfiška „protėvio“ kauke anaipolt ne siekiama išsaukti individu. Ji mena kosminį tipą arba funkciją, kurios žmogiškaja apraška protėvis buvo. Tautose, kuriose dvasinis paveldimumas praktiškai sutampa su kilme, atskiros šakos protėviui neišvengiamai tenka soliarinio herojaus, pusdievo vaidmuo.

Tam tikra prasme saulė pati yra Dievo kaukė *par excellence*. Ji tarsi pridengia dievišką šviesą, kuri apakintų ir prarytų žemės būtybę, jei liktų nepridengta. Panašiai liuto galvos pavidalo kaukė yra saulės įvaizdis, nes liūtas – soliarinis gyvūnas. Tokias „kaukes“ aptinkame ir fontanuose, o vandens čiurkšlės, trykštančios iš liūtų nasrų, simbolizuoją saulės teikiamą gyvyvę.

Paprotys pridengti kauke mirusiojo veidą buvo žinomas ne vien senovės egyptiečiams. Pirminė šio papročio prasmė, reikia manyti, visur buvo ta pati: savo simbolišku pavidalu, kartais primenančiu saulę, kaukė išreiškė dvasinį prototipą, į kurį, kaip manyta, sugrižta mirusysis. Kaukės, dengiančios Egipto mumijų veidus, paprastai laikomos stilizuotais mirusiujių portretais, tačiau tai tik iš dalies tiesa, nors Senovės Egipto civilizacijai artėjant prie pabaigos, dėl graikų-romėnų meno įtakos šios kaukės išties paversto tikrais antkapiniaisiais portretais. Tačiau prieš šį dekadansą kaukės rodė velionį ne tokį, koks jis buvo, o koks jis turėjo tapti. Tai buvo žmogaus veidas, įmanomai priartintas, taip sakant, prie nekintamo ir spindinčio žvaigždės pavidalo. Tokia kaukė vaidino savitą vaidmenį

ir pomirtinėje sielos raidoje: egiptiečių tikėjimu, šventa mušių sulaikydavo žmogaus žemesnįjį subtiliją pavidalą, hebrajų vadintą „*palaikų alsavimą*”,³⁰ kuris šiaip jau po mirties turėtų išsisklaidyti. Taigi mumija, kuri irgi yra kaukė, šių krikančių bei įcentriškų subtilių jėgų santalkos atžvilgiu atliko formuojantį vaidmenį: ji išgrynindavo ši „*alsavimą*“ ir surišdavo, paversdama ji savotišku saitų tarp velionio sielos ir šio pasaulio, tiltu, kuriuo velionį pasiekdavo artimųjų užkalbėjimai bei aukos, o juos – velionio palaiminimas. Panaši „*palaikų alsavimo*“ fiksacija, be to, atliekama mirus šventajam, ir kaip tik tai įkūnija relikвијos: šventojo žemesnysis psichinis pavidalas, arba kūniškasis sąmoningumas, dar jam gyvam esant tapo perkeistas ir virto dvasinės esmės nešėju, kartu įkraudamas ja ir švento asmens palaikus bei kapą.

Galimas daiktas, kad ir egiptiečiai pradžioje mumijas rengė tik aukšto dvasinio rango žmonėms, nes mėginti išsaugoti bet kieno psichofizinį pavidalą pavojinga. Kol tradicija veikia dramai, ši pavojų galima neutralizuoti, bet i kapavietes patekus įsirovėliams iš visiškai kitos civilizacijos, visiškai akliems subtiliajai tikrovės pusei, išskyla rimta grėsmė.

Tipinę žmogaus veido stilizaciją, tiek psychologinę, tiek ir dvasinę, taip pat aptinkame ritualiniame japonų teatre *nō*. Kiekvieno tipo kaukė išreiškia atitinkamą sielos polinkį – ji tą polinkį apnuogina, atskleidama visa, kas tame yra pragaštinta ir kilnu. Taigi kaukių vaidinimas atspindi gunų, kosminį tendencijų žaidimą žmogaus sieloje.

Nō teatre tipai išskiriama itin subtiliu būdu: juo labiau kaukės išraiška sustengusi ir mažiau akivaizdi, juo gyvesnis yra jos vaidmuo – ji prabyla kiekvienu aktoriaus gestu, kiekvienas pasisukimas, naujai nušviečiantis jos bruozus, parodo ją nauju kampu. Lyg netikėta ižvalga į pačią sielos gelmę ar bedugnę.

Versta iš: Burckhardt T. *Mirror of Intellect: Essays on Traditional Science & Sacred Art.* – UK: Quinta Essentia, 1987. – P. 124–131, 102–109, 142–148, 149–155.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

- [Lotynų *aqua* ‘vanduo’ ir šio žodžio vediniai romanų kalbose yra moteriškos giminės. Esamas lietuviškas Pranciškaus Asyžiečio vertimas, tieša, iš anglų kalbos, skamba taip: „Garbinkim Tave, Viešpatie, su broliu Vandenu – naudingu, nuolankiu, maloniu ir tyru” (Pranciškus Asyžietis. Raštai. – Vilnius: Taura, 1995. – P. 133). – Vert. past.]
- Burckhardt T. *Charts und die Geburt der Kathedrale.* – Olten, 1962.
- Už jį dékōjame p. Alisai Boner iš Benareso, reikšmingų darbų apie Indijos skulptūrą bei architektūrą autorei: žr. *Principles of Composition in Hindu Sculpture.* – Leiden, 1962, kur nagrinėjamos geometriinės schemas, „*jantros*“, sudarančios oly periodo Indijos skulptūros pagrindą, ir Indijos architektūros žinyną *Silpa Prakāṣa* / Transl. by Alice Boner and Sadāśiva Rath Šarmā. – Leiden, 1966.
- Rytų šachmatuose ši figūra yra ne „*karalienė*“, o karaliaus „*patarėjas*“ arba „*ministras*“ (arabiškai *mudaffir* arba *wazir*, persiškai *fersan* arba *fars*). „*Karalienės*“ prasmė Vakaruose akivaizdžiai atsirado suplakus persiškai terminu *fersan*, Castilijos tarmėje virtuši *alferga*, su sen. prancūzų *fierge* ar *fierge* ‘mergelė’. Šiaip ar taip, tokio svarbaus vaidmens pavedimas karaliaus „*ledi*“ puikiai atitiko riterių idealus. Pažymėtina ir tai, kad šachmatai Vakarų buvo perimiti iš arabų–persų kartu su heraldiniu menu bei pagrindinėmis riterių elgesio taisyklemis.
- Ši figūra pirmo buvo dramblis (arabų *al-fil*) su įtvirtintu bokštu ant nugaros. Schematiškas dramblis galvos atvaizdas kai kuriuose viduramžių rankraščiuose galėjo būti suvoktas kaip „*juokdario kepurė*“ arba „*vyskupo mitra*“: prancūzų ši figūra vadinama *fou* ‘kvailys, juokdarys’, anglų – *bishop* ‘vyskupas’, o vokiečių – *Läufer* ‘bégikas, bégūnas’.
- Žr. autorius: *Sacred Art in East and West.* – London: Perennial Books, 1986. – I sk.: „Hindu šventyklos kilmė“.
- Hindu mitologijos dievai *deva* prilygsta monoteistinių tradicijų angelams, kur kiekvienas angelas išreiškia atitinkamą Dievybės funkciją.
- Žodis *caturanga* žymi tradicinę indų kariuomenę, sudarytą iš keturių „narių“ (*anga*) – dramblį, žirgų, vežimų ir kareivų.
- Kai kurie budizmo tekstai visatą tiesiog aprašo kaip šachmatų lentą iš 8 × 8 langelių, sutvirtintų auksu gijomis. Šie langeliai savo ruožtu atitinka 64 budizmo „*kalpas*“ (žr. *Saddharma Pundarika*). „*Ramajanoje*“ nepraeinamas dievų miestas Ajodha apibūdinamas kaip kvadratas, kurio kiekviena kraštine padalyta į aštuonią dalis. Taip pat nevalia pamiršti kinų tradicijos su jos „*Permainų knyga*“, kurios 64 ženklus sudaro po dvi sudėtis 8 trigramos. Šie 64 ženklai, be to, paprastai išdėstomi taip, kad atitinką aštuonių pasaulio šalis. Taigi čia vėl randame keturiopą bei aštuoniariopą erdvės padalinimą, apimančių visus visatos aspektus.
- 1024 metais šv. Liudvikas, Prancūzijos karalius, buvo uždraudęs savo valdiniam žaisti šachmatais. Šventajį neramino aistros, kurias žaidimas galėjį atpalaiduoti, juoja kad neretai kartu buvo lošiama ir kauluokas.
- Ši šachmatų variantą aprašo „*Bhavišja purana*“. Alfonsas Išmintingasis dar kalba apie „*didžiuosius šachmatus*“, žaidžiamus ant 12 × 12 langelių lento su mitinius gyvūnus vaizduojančiomis figūromis, kuriuos irgi prisikiria „Indijos išminčiams“.
- Kadangi kinų šachmatų lentai, irgi kilusiai iš Indijos, nėra būdinga dviejų spalvų kaita, šios ypatybės atsiradimą galima būtų sieti su Persija. Tačiau tai nekeičia pirmių šachmatų lento simbolizmo.
- Kartu tai daro ją atvirkštinių analogijos simboliu: pavasaris ir ruduo, rytas ir vakaras yra atvirkštinių analogiški. Bendriausia prasme judo ir balto kaita mena dienos ir nakties, gyvenimo ir mirties, išreikštis ir sugrįžimo neišreikštiniu ritmu.
- Dėl šios priežasties nelyginio langelių skaičiaus *Vāstu-maṇḍala* negali būti šachmatų lento atitinkmeniu: „*mūšio laukas*“, kurį pastaroji atspindi, negali turėti išreikšto centro, nes simboliškai jis atsidurtų anapus priešpriešo.
- Žr. autorius: *Sacred Art in East and West.* – London: Perennial Books, 1986. – II sk.: „*Krikščioniškojo mena pagrindai*“.
- Žr. R. Guénon. *The Symbolism of the Cross.* – London: Luzac, 1958.
- 8 × 8 langelių mandala dar vadinama *maṇḍuka* ‘varlė’, turint omeny „*didžiąją varlę*“ (*mahā-maṇḍuka*), ant kurios laikosi pasaulis ir kuri kaip tik yra tamsios, sumišusios materijos simbolis.
- Šventajame kare gali atsikriti ir taip, kad abi pusės teisėtai laiko save Šviesos gynėjais, kovojančiais su tamsa. Tai vėlgi prasmės dvejumo, būdingo kiekviename simboliu, pasekmė: kas vieniems yra Dvriosių apaiška, kitų akys gali būti tamsiosios „materijos“ iavaizdis.
- Šachmatų lento ir lošimo kauluokais mandalos yra du skirtinių ir tarpu savy papildomi kosmoso simboliai.
- Reikia turėti omeny, kad Dvasia, arba Žodis, – tai „*formų forma*“, kitaip sakant, visatos formalusis pradas.
- Ypač Javos bei Juodosios Afrikos musulmonai. Kaukė taip pat galima aptikti tarp Šiaurės Afrikos berberų, kur ji tebeturi karnavalinį pobūdį.
- Groteskiška, apotropėjinės paskirties kaukė, naudojama visų pirmą per Saulėgrįžų maskaradus, bet ir pasakška, ir netgi heroinė kaukė tebėra aptinkama tarp germanų tautų. Herojinės kaukės pėdsakų tebėra ir išpanų folklore.
- Daiktavardži *persona* galima būtų laikyti išvestu iš veiksmožodžio *personāre* ‘skardinti, šaukti, pagarsinti’ – kaukė tad būtų tiesiog atitinkamos kosmoso esmės „*garsiaiakalbis*“, per kurį ji save paskelbia. Tačiau pasak Littré, ši etimologija yra abejotina dėl fonetinių priežasčių. Vis dėlto ji tebėra vertinga kaip prasmingas sutapimas (indų niruktos prasme), kas šiaip jau anaipolti nėra „*tik atsitsiktinumas*“.
- Turime omeny tai, kad žemesnisi dievas kartais gali „uzurpuoti“ aukštessino vaidmenį.
- Pavyzdžiu, islamo ezoterizme politeistinių dievų daugį dažnai atstoja Dievo vardų daugis. Pagonybė, arba daugdievystė neigiamo šios savokos prasme, reikštų „*vardo*“ sumaišymą su tuo, kas juo „*ivardijama*“.
- Tai pasakyta apie kaukių gamybą daugelyje Afrikos tautų: šventos kaukės dirbėjas privalo laikytis tam tikros asketinės disciplinos. Žr. J.-L. Bédouin. *Les Masques.* – Paris: Les Presses Universitaires, 1961.
- Gerai žinomas ir tipiškas kalbamos funkcijos pavyzdys būtų irokėzų gydomosios kaukės, vadintinos „*netikraišis veidais*“. Gana keista, bet jos labai primena kai kurias Alpių šalyse populiarias kaukes.
- Žr. A. K. Coomaraswamy. *Selected Papers.* – T. I. – Princeton, 1976; taip pat mano knyga: *Sacred Art in East and West.* – P. 36.
- Visai gali būti, kad ir egiptiečių žmogaus kūno su gyvūno galva dievų pavidaipai išsirutulijojo būtent iš ritualinių kaukių. Tokie dievai atitinka angelus. Pasak Tomo Akviniečio, kiekvienas angelas atstovauja ištisai rūšiai.
- Žr. R. Guénon. *L'Erreur spirale.* – VII sk.

Lietuviškosios baltarusių liaudies kostumo šaknys

Viktoras KARIBUTAS

Iki šiol nesama baltarusių liaudies apdaro komparatyvinio tyrinėjimo. Publikuoti darbai šia tema¹ neduoda išsamaus atskymo į daugelį klausimų, visų pirma dėl baltarusių liaudies kostumo, jo archaiškuju elementų kilmės ir sąsajų su kaimynų tradicijomis. Ypač tai pasakyti apie baltarusių, lietuvių ir latvių apdarus, savo šaknimis siekiančius epochą, kai mūsiškėje Rytų Europos dalyje tebegyveno giminingsos baltų gentys. Minėtų teritorijų liaudies kostumo istorijai išskirtinę reikšmę turi medžiaga, surinkta profesoriaus Michasio Ramaniuko, o pirmiausia – du jo albumai, išvydę pasauly 1981 ir 2003 metais.²

Abu rinkiniai – daugiau ne istoriko, bet modeliuotojo darbo rezultatas, o pagal išsilavinimą M. Ramaniukas tokis ir yra. Antrasis grafinių rekonstrukcijų albumas papildo pirmąjį, sudarytą iš 473 kostiumų bei jų elementų (audinių, pavienių apdaro dalių, papuošimų) paveikslėlių, tarp jų – archyvinių nuotraukų. Ir visa tai tėra fragmentas iš milžiniškos Ramaniuko kolekcijos, kurioje vien tik nuotraukų – iki šimto tūkstančių.

Abi šios knygos negali nesudominti ir lietuvių skaitojo, nes jose sudėta medžiaga yra tiesiogiai susijusi su lietuvių ir baltų (plačiausia prasme) etnografija.

Baltarusių liaudies kostumus Ramaniukas klasifikuja remdamasis išskirtais atskirais kompleksais, vyravjančiais šešiuose etnografiniuose regionuose – pagal šiuolaikinėje baltarusių etnografijoje priimtą schemą. Tuo tarpu šioje schemae esama daug netikslumų, ji remiasi ne realiu, istoriniu etnografiniu Baltarusijos teritorijos (juoba ne etninės, o šiuolaikinės, valstybinės) skirstymu į rajonus, bet susieta su paskutiniu administraciniu Baltarusijos TSR padalijimu į šešias sritis. „Etnografiniai regionalai” faktiškai sutapatinti su atitinkamomis respublikos sritimis: Vakarų Polesė – su Bresto, Rytų Polesė – su Gomelio, Padnieprė – su Mogiliovo, Centrinė Baltarusija – su Minsko, Panemunė – su Gardino, o Padauguvė – su Vitebsko. Be to, ši schema nesiderina nė su vienos iš kaimyninių šalių etnografiniais regionais.

Bet svarbiausia – Ramaniukas neatsižvelgė į baltarusių liaudies kostumo ryšius su lietuviškuoju ir latviškuoju.

Pamėginės suklasifikuoti Šiaurės Vakarų Baltarusijos liaudies apdarus, Ramaniukas, likdamas tarybinės etnograminių regionų schemas belaisviu, pasidavė kai kurioms romantinėms baltarusiškojo nacionalizmo idėjoms. Kaip kitaip paaiškinti 2003 metų albume atsiradusį tokį didžiai ginčytiną Baltarusijos regioną kaip

Vilenščyna ‘Vilnija’? Kaip žinoma, Wileńszczyzna – tai visų pirmą lenkų politinis terminas, baltarusių perimtas dėl atitinkamų ypatingu jų pretenzių į šią Rytų Lietuvos teritoriją.

Nepaisant skambaus pareiškimo, Ramaniukas nepateikė iš Vilniaus apylinkių nė vieno liaudies kostumo pavyzdžio. Jei jau vietinius gyventojus (vadinamuosius tuteišius) vadinti baltarusiais (nors šių žmonių protėviai praeityje kalbėjo lietuviškai), tai derėjo pilnesnio vaizdo dėlei pateikti ir jų apdaro pavyzdžių. Tuo tarpu Ramaniukas už „vilnietyšką” nurodė... Vileikos, nutolusios maždaug vienodai nuo Minsko ir Vilniaus, apylinkių liaudies kostiumą!

Autorius nepagrįstai išskirstė po skirtingus etnografinius regionus kostiumus iš Vileikos, Minsko, Naugarduko ir Mastų (čia pri-dursime ir Valkaviską). Visų jų, priklausančių Gardino sričiai ir Minsko srities šiaurės vakarams, pagrindas, kaip yra parodžiusi Liudmila Dučyc, lietuviškas.³ Šių kostiumų ypatybė yra ta, kad, be pečių ir galvų dengiančių skarų (latvių vilainės tipo), jiems (būtent Vileikos, Minsko ir Mastų kostiumams⁴) dar priklauso *kapary* – kepurės, kepuraitės su ilgom ausim.⁵

L. Dučyc apibrėžtas šiaurės vakarų baltarusių kostumo arealias pietuose ir rytuose sutampa su lietuvių kalbos paplitimo riba maždaug iki XVI a. (su kraštiniiais taškais ties Naugarduku, Minsku ir Lagoisku – paminėsime čia Ainos parapiją, vieną iš pirmųjų, kur 1387 m. buvo pakrikštyti lietuviai pagony). Visa tai neatsitiktinai. Būtent iš Lagoisko apylinkių, Dzianiso Ramaniuko (Michasio Ramaniuko sūnaus) žodiniu liudijimu, imtas „Minsko kostiumo” 2003 m. albume prototipas. Archeologijos, lingvistikos bei etnografijos duomenys puikiai koreliuoja, ir jų pagrindu galima išskirti vientisą etnografinį regioną maždaug nuo Kauno iki Minsko, juoba palygi-

nus jį su geležies amžiaus brūkšniuotosios keramikos kultūros ribomis.

Perspektivūs yra bandymai apibrežtam areale išskirti jotvingišką pagrindą.⁶ Naugarduko kostiumas, dėvėtas, pagal Ramaniuką, ne tik Naugarduko, bet ir Karelcių, Slanimo bei Lydos rajonuose, taip pat Gardino apylinkėse, šiuo atžvilgiu gali būti laikomas baziniu. Jis sutampa su Lietuvos kaimyninių sričių kostiumu; pavyzdžiui, vientisą kompleksą sudaro Lydos rajono Baltarusijoje ir Varėnos rajono Lietuvoje apdarai. Šio komplekso tėsinio, galimas daiktas, dera ieškoti Šiaurės Vakarų Lietuvoje, kuršių žemėse. Visa tai yra dėsninga, turint galvoje jotvingiškos kilmės vietovardžius, aptinkamus į pietus nuo Kauno–Žiežmarių–Vievio–Šalčininkų linijos, šiaurės ir pietų aukštaičių tarmių Kauno grupės areale, o Baltarusijoje – pietvakarių tarmės šiaurės vakarų pogrupio teritorijoje. Tai duoda pagrindą įtarti, kad minėtasis apdaro tipas susidarė ant vakarų baltų substrato.

Dabar kaip tik būtina grįžti prie Vilniaus apylinkių kostiumo. Šis anksti urbanizuotas rajonas, kur vietinių gyventojų lietuvių slavėjimo procesai vyko itin intensyviai, etnografinės archaikos išlaikė palyginti nedaug. Vis dėlto turime kostumo pavyzdį iš rajono tarp Vilniaus ir Trakų – iš pietų ir rytu aukštaičių tarmių paribio.⁷ Tai tarpinis apdaro tipas tarp aukštaičių (Baltarusijoje – Paežerės) ir „jotvingių“ (Naugarduko) su tokiu tipišku Gardino, Vileikos, Mastų bei Minsko kostiumų elementu kaip *kapary*.

Vientisas lietuvių–baltarusių kompleksas išsiskiria ir pasienyje tarp Aukštaitijos ir Paežerės (žr. kostumo iš Dysnos apylinkių rekonstrukciją 2003 m. albume) – tai „klasikinis“ kostumas tiek baltarusiams, tiek lietuviams: *namitka*, languotas sijonas, vyraujanti spalvų gamoje balta spalva (marškinuose, prijuostėje). Šio tipo su nežymiais nukrypimais arealias tėsiasi iki Gomelio ir Šiaurės Ukrainos (Žitomiro kostumas), ir jį galima palyginti su atitinkama juosta nuo Vilniaus iki Černigovo, kurioje aptinkami tam tikri baltarusių kalbos reiškiniai, siejami su baltišku substratu.⁸ Idomu, kad ir „jotvingiškoji“ tradicija turi paralelių pietinėse teritorijose, siekdama Ukrainą (plg. Motolės bei Rovno kostumus). Jeigu Ramaniuko albume būtų atitinkamos rekonstrukcijos iš kaimyninių Baltarusijai teritorijų, galėtume susidaryti pilnėnai vaizdą.⁹

Tačiau šiandien, deja, baltarusių etnografija, matyt, kol kas nėra pajėgi imtis šios etninės tradicijos tyrimo plačiame kontekste, atsižvelgiant į šalies prieistorę, apimant duomenis iš visos baltarusių etnografinės teritorijos (kuri savo ruožtu užima centrinių baltų etnokultūrinės zonos masvy): nuo Baltstogės ligi Smolensko tik, ko gero, be Vakarų Polesės. Pastarosios atžvilgiu pažymėtina, kad dabartinėmis sąlygomis, kai daugelį problemų įmanoma aptarti demokratikoje atmosferoje, būtinės blaivas žvilgsnis ir į šio regiono praeitį. Kalbos požiūriu, ši Baltarusijos respublikos dalis glaudžiau syja su kaimyninėmis Volyne Ukrainoje ir pietine Palenke. Vakarų Polesė nuo seniausių laikų, kiek tik atsekama pagal archeologinę medžiagą, priklausė Vidurio europos etnokultūrinei zonai (su trakų–ilirų–keltų substratu).¹⁰ Šio regiono kultūroje baltiško substrato begirdėti vos atgarsiai, išlikę vietiniame liaudies apdare.

Tad išskirtinė Ramaniuko albumų ypatybė ta, kad išsamiausiai pristatytos juose yra kaip tik *mažiausiai baltarusiškos* sritys.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Молчанова Л. Материальная культура белорусов. – Минск, 1968. – Р. 124–182; Беларускае народнае адзенне. – Мінск, 1975 ін кт.
2. Раманюк М. Беларускае народнае адзенне. – Мінск, 1981; Раманюк М. Беларуская народныя строи. – [Менск,] 2003.
3. Дучыц Л. Касцюм жыхароў Беларусі X–XIII стст. (паводле археалагічных звестак). – Мінск, 1995. – Р. 33.
4. Papildomai – ir kostiumui iš Gardino apylinkės (žr.: Музей старожитнобеларусской культуры: Альбом. – Мінск, 2004. – Р. 219).
5. Раманюк М. Беларускае народнае адзенне. – Pav. 360–367, 423; Раманюк М. Беларуская народныя строи. – Р. 56, 67–69.
6. Квяткоўская А. Вясковы мужчынскі строй XI–XVII стст. Паводле матар’ялаў каменных могильникаў Беларусі: спроба рэканструкцыі // Крыуя: Crivica. Baltica. Indogeranica. – 1996, Nr. 1, p. 57–72.
7. Žr. Bernotienė S. Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr. – Vilnius, 1974. – Pav. 143.
8. Лінгвістычна геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. – Мінск, 1968. – Р. 262–264; Вячорка В. Некоторые ареальные особенности фонетического оформления белорусских балтизмов // Балтославянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане: Тезисы докладов Второй балтославянской конференции. – Москва, 1983. – Р. 9.
9. Atitinkamoje literatūroje baltarusių kostiumas jau gretintas su Šiaurės Ukrainos (имттай ir šiaurinių Černigovo apylinkių, апгвенту токиос baltarusių etnografinės grupės kaip *litviny*) liaudies apdaru, žr.: Маслова Г. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. – Москва, 1956 (Труды Института этнографии АН СССР. Новая серия. – Т. XXXI). – Р. 750.
10. Kaip pažymi italų lingvistas Pietro U. Dinis, apibendrindamas gausius šio etnogenezės aspektu tyrinėjimus, kaip tik čia seniausiais laikais, matyt, ējo riba tarp Centrinės Europos ir Rytų Pabaltijo, o šiandien atitinkamai eina riba tarp baltarusių ir ukrainų kalbų (Дини П. У. Балтийские языки / Под. ред. В. Н. Топорова. – Москва, 2002. – Р. 48).

BOOKS

The Lithuanian roots of the Byelorussian folk costume

Viktoras KARIBUTAS

The author gives a brief review of the two albums on the Byelorussian national costume by Michas Ramaniuk, published in 1981 and 2003. In the authors' opinion the compiler lacked the historical feeling and missed the links between the folk costume of Byelorussians and folk costumes of Lithuanians and Latvians. The reviewer is also doubtful of the classification of the regions with respect to the wear of the national costume and of the division of the regions themselves. In the reviewer's opinion Byelorussian ethnographers are not powerful enough to investigate their ethnic tradition on a broader context in terms of the prehistoric times and the history of the country that is closely connected with the history of the Baltic tribes and the history of the nations that were later formed.

Švenčionių etnokultūros kasdienybė

Žvilgsnis į „Rudens kermošių“ ir plačiau

Ruduo, ypač rugsėjo, spalio mėnesiai žemdirbiškosios tapatybės ir mentaliteto, besiremiančio prigimtine gamtojauta ir virsminiais kalendoriniais bei žmogaus gyvenimo ciklais, tautomis – darbų pusiausvyros, derliaus dorojimo ir saikavimo, nuo išgyvenimo rūpesčių atpalaiduojančio pertekliaus ir sotumo pojūčio, dvasinio balenso ir (įmanomo, siektino) nuskaidréjimo metas. Kai nuoširdžiai, tikint apvalančia ir apsaugančia kontaktą galia kalbėtasi (dar kalbamasi ?) su artimųjų ir jau nutolusių į amžinybės ūkanas, transceendantiskai kolektyvinėje sąmonėje įsitvirtinusiomis protėvių vėlėmis, jos kviečtos į gimtąsias, į prikūrentas trobas, jaujas, pirtis, ten rituališkai maitintos, gerbtos, godo- tos. Visus metus besitęsiantis bendravimas su giminės protėviais, ypač paumėjantis po derliaus suėmimo į aruodus, rūsius ir kapčius – sésliusius baltus iš kitų gretimų kalbi- nių, socialinių ir kultūrinių struktūrų išskirianti ypatybę. Per sušventintų ir beveik dievybės statusą įgijusių protėvių kultą įprasminamas ir eilinių duonos valgytojų gyvenimas, nes per bendruomeniškumo saitus jis tampa amžius besitęsančios gyvosios grandinės dalimi, savaip, vietiškai suvokto senybinio dieviškumo raiškos dalimi. Toks gyvenimo būdas, rudeninė padėka už derlių, mitinis poetinis supančio pasaulio ir gamtos gyvybingumo išgyvenimas – mūsų tau- tos kultūros paveldo šerdis, ar- chetipiškai tebeveikianti ir dabar- ties visuomeninius procesus.

Nieko nebestebina, kad rudenį tarp etnokultūros renginių „liūto dalį“ užima derliaus šventės arba renginiai, kuriuose jvairiai panaudojami išauginto derliaus, užbaigto ūkinio ciklo motyvai. Nuo kultūrininkų išprusimo ir pasirengimo priklauso, ar tai bus pateiktai jdomiai, prasmingai, suvokiant esminius tautinės kultūros raiškos mazgus, ar lėkštai, ne-informatyviai, konjunktūriškai – tarsi sovietmečiu karnavaliiškai pravažiuojant šukiais apkarstytu sunkvežimiui, pritutintu tikrų ir butaforinių kukurūzų, išaugintų legendiniu lizdiniu būdu.

„Etninės kultūros renginių Lietuvoje“ biuletenio duomenimis, reta miestų ir rajonų, kurių

planuose nebūtų su derliumi susijusiu renginiu. Paskaity- kime, kaip jie pateikiами už etninę kultūrą atsakingų kultū- rininkų. Juk pats informacijos pateikimo būdas savaime irgi yra arba paveikus, arba tarsi įspėjantis, kad nieko naujo ir jdomaus nesikitėtume. Pavyzdžiui, Albinas Stakauskas rašo: „Rudens šventė Raseiniuose. Vyks tautodailininkų ir ūkininkų mugė. Miesto parke koncertuos kaimiškos muzi- kos kolektyvai“. Sausa, elementari informacija, pagal ja sprendžiant atrodo, kad ir renginys – bendro pobūdžio, be išskirtinesnių traukos „viliokų“ ar bent originalesnio pavadinimo. Diana Brazdeikienė iš Kretingos informuoja: „Ra- jono ūkininkų jomarkas miesto aikštėje. Tai tradicinės ru- dens renginys, kuriame rajono ūkininkai prekiauja savo už- augintu derliumi, visus susirinkusius linksmina liaudiškos muzikos kapelos ir folkloro ansambliai, vyksta sporto var- žybos ir didžiausio moliūgo rinkimai“. Kretingiškės nuoro- dos renginį labiau nušviečia, tik regisi, kad iš žadamo jo- marko (seniau tai buvo suvokiamą kaip turgus, kuriame par- davinėjami pirmiausia arkliai, be to, karvės, jaučiai, galvi- ju prieauglis) galėjo išeiti eilinė mugė su pagrojimais ir pa- stypinėjimais ant grindinio, be to, apie renginio tradicišku- mo stoką byloja ir tai, kad iki šiol jis bevardis, o didžiausio moliūgo rinkimai ar tik neduoda signalo jaunimeliui ir kai

Sarių „sodybos“ žvejo trobelė. Dešinėje viduryje – šiaudinių sodų pynėja Jadviga Bieliauskienė ir dainininkė Apolonija Burkauskienė. Algirdo Jakšto nuotrauka.

kuriems kultūrininkams ruoštis baltams nepriimtino Helovino kvailiojimams? Dar labiau „bedantę” žinią atskraidi na prieniskė Zita Kuzminskienė: „Rajono derliaus šventė Laisvės aikštėje. Dalyvaus rajonų seniūnijų žemdirbiai”. Netašaliuota šventės eiga, neaišku, kokios jos sudedamomis dalys, kokia organizacine forma dalyvaus tie žemdirbiai – prekiaus, dalyvaus kultūrinėje programe ar kitaip atstovaus seniūnijoms. Gal tai ir įdomus renginys, bet iš šykščių eilučių nieko nenutuoksi, jei pats ten nenukaksi ir nepadalyvausi. Išradingiau duomenis apie šventę pateikia šilaliskė Dalia Jakienė: „Rudens darbų baigtuvės Šilalėje. Vienas iš pagrindinių renginio akcentų – rudens gėrybių stalas. Tai konkursinė paroda, kurioje kiekvienais metais dalyvauja išradingiausi seniūnijų žmonės. Jie ruoš įvairius patiekalus, darys kompozicijas iš daržovių, vaisių, uogų, gėlių. Stalą puoš savo rankdarbiais. Bus apdovanojami gražiausiu sodybų šeimininkai”. Netrafaretinės baigtuvės ir tiklo siekimas „per stalus” ir kas ant jų padėta. Pasvalietė Daiva

Švenčionėlių kaimiškosios seniūnijos „sodyboje” rodoma piesta ir „piestas” (grūstuvas), tabokos pjaustyklė ir „šiečkarnia”, prie medžio – prietaisas kailiams džiovinti. Algirdo Jakšto nuotrauka.

Adamkavičienė praneša apie įdomų kaimo renginį: „Ūkio darbų pabaigtuvės „Sugržto duonelė” Namišių kultūros namuose. Kiekvienais metais po derliaus nuémimo ūkininkai pristato savo per vasarą užaugintas gėrybes ir vaišina iš naujo derliaus pagamintais tradiciniais patiekalais”. Apie retesnę šventės transformaciją iš Panevėžio rajono informuoja Lina Daubarienė: „Sūrio šventė „Baltumas jo, gardumas jo” Bernatonių bendruomenės namuose. Šeimininkės susineš savo pagamintus sūrius, rinks didžiausią, skaniausią, įdomiausią sūrį. Ansambliai dainuos apie sūrį, šeimininkės šmaikštaus (ko į sūrį pridėjo)”. Specializuotesnė šventės atmaina – patalkys – pagal mažeikiškės Bronislavos Belanienės apibūdinimą: „Patalkys „Rudenį visi į poras”. Gros kaimiškos kapelos. Vakaro vedėjas – Piršlys. Piršlių susiėjimas ir geriausiojo rinkimai, žemaitiškų patiekalų iš naujojo derliaus ragavimas”. Prie rudeninių derliaus švenčių atmainų priskirtina ir, pasak varėniškės Marytės Stoškutės, „tradicinė „Grybų šventė” Varėnos mieste. Kasmet paskutinį rugsėjo šeštadienį Varėna tampa „grybų karalija”. I miesto centrą suvažiuoja, sueina apskrities, šalies senųjų amatų ir verslų žinovai, tauto-dailininkai, muzikantai ir dainininkai. Įsirengę jaukius kie-melius, primenančius dzūkišką pirkią, pasipuoš tautiniais drabužiais, svetingai priima kiekvieną svečią, moko austi juostas, verpti, lieti žvakes, pinti šiaudinius sodus, žiesti puodus, skobti šaukštus, rodo kalvystės meną ir kt.”

Atrodo, ir švenčioniškiams kultūrininkams, jau šeštą kartą nuo 2000 m. surengusiems vis aukštesnį lygi ir didesnį pasisekimą įgaunantį „Rudens kermesį”, pirmyn postūmį bus suteikusi būtent „Grybų šventė”, kurion į žvalgytuves prieš imantis savosios šventės rengimo buvo mestas „desantas”. Tiesa, 2000 m. rudenį vykusi šventė buvo gana blanki – galbūt todėl, kad nevykusiai pasirinkta pati veiksmo vieta – aikštėlė prie kultūros rūmų ir po rudens lietuji mirkusi turgavietė. Vyko „bendro pobūdžio” koncertai, programos, konkursų rezultatų skelbimai.

Dar 2000 m. kermesiaus metu diskutavome apie galimą iš esmės pagrindinės Švenčionių rajono etninės kultūros šventės ateitį. Kėlėme idėją, kad tinkamiausia renginio vieta – miesto parkas ir greta esančios gatvės. Rajono etninės kultūros reikalus ėmus kuruoti sumanai, žinioms imliai, pasirinktoje srityje norinčiai tobulėti Violetai Balčiūnienėi, pritariant ir palaikant rajono savivaldybei, kultūros skyriui, jos vedėjai Danutei Vigelienei, muziejui „Nalšia“, „Rudens kermesius“ įgauna vis naujų spalvų, formų, taip pat ir sąmoningesnio dalyvaujančių žmonių reagavimo.

Sumanymo šerdis – parko erdvę padalyti rajono seniūnijoms, kad šios įsikurtų „sodybas”, kuriose būtų gyvai parodyta, kokiais darbais, amatais verstasi, kas valgyta, gerta, kaip linksmintasi – dainuota, šokta, pasakota. Stengiamasi, kad unikalūs, kartais ir primiršti etnografiniai įrankiai, įnagai, darbo priemonės, rakandai būtų ne tik rodomi, bet ir natūraliai atlikti jiems priderančias funkcijas. Pasak Violetos Balčiūnienės, šiemetinė šventė – „ne tik linksma „kermesinė” pramoga, jau pamėgtą švenčioniškių. Per keletą

metų kermošius natūraliai iga-
vo konkrečią kryptį – išsaugoti
senuosius amatus ir darbus.
Malonu, kai senieji darbo įran-
kiai, galvotų senolių sukurti iš-
radingiausi prietaisai išsaugomi
muziejuose, bet dar geriau, kai
jie gyvai panaudojami, kaip
kultūros paveldas su pagarba
rodomi visuomenei”.

Stengiamasi, kad kasmet ro-
domi amatai ir darbai nesikartotų, siekiama jų įvairovės. Se-
niūnijose iškyla poreikis saugoti
retus etnografinius įrankius, nes
žinoma, kad jų prireiks būsi-
moms programoms. Tam orien-
tuoti ne tik rajono etnininkai,
muziejininkai, bet ir seniūnijos,
kultūros namai, klubai, bibliotekos. Renginys nuolat vystosi,
igauna naujų niuansų. Be įpras-
tų, nuolat atnaujinamų, išradin-
gai pateikiamų senovinių ama-
tų ir darbų, taip pat turinčių progą „pajudinti pridurkus“
folkloro ansamblių, kaimo kapelijų, dainininkų, šiemet kai
kur „sodybose“ atsirado ir personažų – kermošinių persi-
rengėlių. Tarp jų – „dziedai“, „bobos“, „gaspardinės“, „gas-
padoriai“, „znokorius“. Buvo ir netikra „veselia“ („jaunie-
ji“, „svotai“), ir improvizuota „grybų“ šeimyna. Vaikščio-
damas per seniūnijų „sodybas“ pagalvoji, kad ši rudeninė
švenčioniškių derliaus ir kultūros paveldo aktualizavimo
šventė atskleidžia šio krašto tradicinės gyvensenos kolori-
tą, nes panašių dalykų tokiu koncentruotu pavidalu niekur
kitur vienoje vietoje nebeišvysi. Deja, tokia nykstamumu
liūdinanti realybę, tačiau džiugina pastangos kaip gyvają
tradiciją brangiint saugomas etninės kultūros vertybes. „Ru-
dens kermošius“, etnokultūrinės situacijos vadyba bei su-
interesuotos žmogaus pastangos rodo ir besikeičiantį rajo-
no savivaldybės bei kultūros institucijų požiūrį į kultūros
„senienas“.

Keli blaivinantys „žmogaus iš šalies“ pastebėjimai. „Ru-
dens kermošiaus“ pagrindas, esmė – ne karnavalinė moks-
leivių eisena su papuoštais arkliais ir vežimais (esą tai iš-
saugota tradicija – per šventes puošti arklius ir vežimus),
ne prekyba gatvėse, ne dainų ir šokių ansamblio „Aukštaitija“ koncertas, ne sportinės ar liaudiškos varžytuvės
„Suk suk ratelj“ ar juolab vakarinė parodomoji baikerių
programa ar Gintarės ir „Tabasco“ koncertas (suprantamai
skirtingi atskirų visuomenės sluoksnių poreikiai). Žinoma,
visa tai kaip šventės „maisto papildai“ gali būti, kaip sa-
koma, ėsti jie neprāsto (nors kai kur mesti honorariniai ir
kitokie pinigai, manau, žymiai pranoko seniūnijų „sody-
bų“ įrengimo „patepimą“). Vis dėlto gal ne visai tikslingai
sudėstyti akcentai ir proporcijos? Esminei šventės daliai –

Labanoro seniūnijos „sodyba“, paskendusi tarp gėlių, daržo, sodo, girios gėrybių.
Algirdo Jakšto nuotrauka.

seniūnijų „sodybų lankymui“ – skirta tik valanda, o se-
niūnijų net 13. Net 5 minučių vienai netenka, o juk daž-
na seniūnija viešam parodymui, ką turinti, ruošesi savai-
tėmis ar net mėnesiais. Ir atkurna į sodybą beveik ritualinį
statusą įgaunantys viešieji lankytojai – meras su palyda,
kurią paprastai sudaro, regis, niekad nesibaigiančių rin-
kimų lapelius dalijantys seimūnai su savaja atsivežtine gru-
pe (šiemet tai K. Prunskienė ir Č. Juršėnas, su kuriuo net
tris kartus „demokratiškai“ pasispaudėme rankas), jiems
paskverniui lapatuojant vertinantys „komisininkai“... Svei-
kinimo kalbos iš abiejų pusų, griežimas, dainos, greitas
tradicinių valgių ragavimas, vos spėjii pamatyti, kas ap-
skritai sodyboje yra, o jau žiponų kvaldos pakeltos – dui į
kitą sodybą. Jei iš pradžių šio maratono smagris dar van-
giai judėjo, tai į pabaigą vaikščiojančios po seniūnijų so-
dybas kavalkados pradžia vargai besigaudė, kur šio im-
provizuoto būrio pabaiga.

Ir mūsų vertinančioji trijulė (Švenčionyse buvojau kartu su Gražina Kadžyte ir Birute Kurgoniene) nelyg uodegon
pakirpti žiogai po dobilieną šokčiojome stengdamiesi vi-
sa, kas jdomu ir vertinga, suimti momenin, bet tai, žino-
ma, buvo Sizifo darbas. Nors laureatus – darbščiausias,
gražiausias, linksmiausias ir gausiausias sodybos – žino-
ma, nustatėme vienu balsu ir ypu. Tai mums pasirodė be-
są Sarių, Adutiškio, Svirų seniūnijos, jdomiausias ir ska-
niausias sūris buvo iš Švenčionių kaimiškosios seniūni-
jos. Vis dėlto kažkas su tais lankymais „danų karalystėj“
negerai. Nespėj įsigilinti, kas ir kaip rodoma, pasakoja-
ma, porinama, dainuojama, kas tau kaip kokiam apsišau-
keliui ponėkui duodama paragauti, o jau su garuojančiu
grybinių barščiu šaukštū reikia zovada dumti tollyn, kur

Krepšių iš vytelių pynėjas Edvardas Stulgys iš Šventos kaimo.
Algio Jakšto nuotrauka.

laukia eilinė panašiai nedékinga situacija. O ką pamato, išgirsta, paragauja eiliniai „sodybų“ lankytojai? Manau, dalinė išeitis būtų, jei seniūnijoms būtų skiriama bent pusvalandis nuodugniai pristatyti tai, ką jie kruopščiai rengė. Reiktu rasti būdą, kad seniūnijų programų vedėjai, personažai ar šiaip šnekoriai laisva ir šmaikščia forma nupasakotų, ką ir kodėl rodą. Žinoma, tai darydami jie galėtų bendrauti, rungtis ar kitaip draugiškai kępciotis su palydos vedliais – vedančiaisiais, kurių funkcija – ne tik nuo scenos rikstelti, kad jau prasideda „sodybų“ lankymas, bei raginti eiti prie kitos. O gal reikėtų išskirti vieną ar kelias „sodybas“, kurios būtų pagrindiniai kermošiaus svečiai, iš pagrindų rodantys ir aiškinantys vietinės savasties dalykus (aišku, būtina ir tvirta šventės režisieriaus ranka)? Tai galėtų vykti ir ant scenos ar specialesnėje išskirtinėje vietoje. Man būtų įdomūs ir kelių valandų prisistatymai, bet ar ištvertų tai didžiai civilizuoti Švenčionių „miestiečiai“?

Idėjų galėtume daug prisijoti, bet te savo gražų renginį, jo vietinę specifiką apmasto ir plėtoja jau nemaža vertinagos patirties igiję Švenčionių kultūrininkai. Šiuokart apžvelg-

sime, ką etnokultūriniu požiūriu įdomaus pamatėme seniūnijų „sodybose“ (už patikslintą empirinę medžiagą dėkoju Violetai Balčiūnienei).

Cirkliškio seniūnijos sodyboje akį pirmiausia patraukė liaudies meistrės Zofijos Masevičienės iš Ezerinčiškės kaimo dirbiniai. Pagrindinė jos specializacija – pynimas iš šiaudų. Meistrė iš šiaudų pina sodus, daro gražius, dovanoms tinkamus reikmenis – ornamentais iš įmantrių keturbriaunių šiaudų pynelių papuoštas skryneles, krepšelius, malūnėlius, taip pat iš skiautinių siuva tradicinius šio krašto rankdarbius – lovatiesses.

Senovinius tradicinius darbus autentiškais įrankiais rodė gatvinio Mėžionių kaimo žmonės. Vaclovas Kreivys su „tabokos mašinka“ pjaustė taboką (smirdančią machorką, anot jo). Aldona Kreivienė apvaliu mediniu kočeliu lygino arba kočiojo drabužius. Irena Papinigienė kasdienius rūbus lygino jau kitonišku būdu – žeruojančiomis anglimis pritutintu lygintuvu („prosu“). Senoviniu malūneliu pipirus malė Ona Marozienė, virves vijo Henrikas Marozas, verpė Elena Bielinienė. Visi su šiais darbais susiję darbo įrankiai surinkti ir saugomi Mėžionių kaimo „muziejininko“ Rimanto Vizbaro, sodybą ten įsigijusio vilniečio, kuris rūpinasi, kad jie įvairiomis dingstimi „neiškeliautų“ iš natūralios vienos. Pasak kalbintų mėžioniškių, Rimantas Vizbaras ketina įsteigti gatvinio Mėžionių kaimo etnografinį muziejų. Regis, kad toks materialinės (kartu ir dvasinės!) tradicinės kultūros išsaugojimo užmojis niekieno neraginamam entuziasmui pagal pečius, nes jis ne tik renka senovinius įrankius, reikmenis, daiktus, bet ir fiksuoja dokumentinę medžiagą (pavyzdžiui, fotografuoja gélynus) – kaupia visa, kas susiję su šio kaimo tradicine gyvensena.

Cirkliškio seniūnijos sodyboje dalyvavo ir Švenčionių profesinio rengimo centro jaunimas – siuvinėtoja Onutė Urbonaitytė, karpinėtoja Jurgita Achmetchanova (dailiųjų darbų būrelio vadovė, profesijos mokytoja Jolanta Šisterova). Buvo rodomi mokytojos Lidos Gaižutienės vadovaujamo moksleivių būrelio sukurti paveikslai iš augalų ir sėklų, floristinės kompozicijos. Sodybą puošė ir mokytojos Onos Jankeliūnenės vadovaujamo ūkininkų būrelio iš vaisių ir daržovių sukurtos kompozicijos.

Grojo ir dainavo Cirkliškio kaimo kapela „Perkūnkalnis“ ir Mėžionių kaimo žmonės (Aldona Kreivienė, Ona Marozienė, Henrikas Marozas, Irena Papinigienė, Milda Bukienė, Mamertas Bukėnas, Vaclovas Kreivys, Danutė Kreivienė). Kaimo dainininkus ekspedicijos metu „rado“, subūré ir įvairiuose renginiuose dalyvauti paskatino Švenčionių „Nalšios“ muziejaus etninės kultūros skyriaus vedėja Vanda Stanevičienė. Beje, renginio metu vykusiamе senybinės kratytinės polkos konkurse šauniai pasirodė Milda ir Mamertas Bukėnai.

Kaltanėnų seniūnijos sodyboje tradicinius verslus ir amatus pristatė meistras Viktoras Mikėnas iš Kaltanėnų kaimo, rodės ir pasakojęs, kaip pinami balaniniai krepšiai. Taip

pat senovinėmis girnomis (saugomomis Kaltanėnų mokyklos muziejuje) buvo malami grikiai. Žaliavą – specializuotai ekologiškai auginamus grikius – parūpino Kaltanėnuose gyvenantis ūkininkas Bronislovas Ignatonis.

Kaltanėnų kaimo klubo vedėja Rasa Breidokienė tradicinių vaškinių žvakų liejimo amatą perėmė iš Kaltanėnų senolės Emilijos Volčackaitės bei Kaltanėnų kunigo Kazimiero Žemėno ir jį modifikavo, tam reikalui pritaikydama garinę sulčiaspaudę. Šis „išradimas“ buvo rodomas lankytujams kartu prisimenant ir pasakojant, kaip seniau liedavo žvakes. Tradiciškai Kaltanėnuose žvakės buvo liejamos dviem skirtingais būdais – ant knato iš viršaus pilant skystą vašką ir virš karšto vandens inde knatą panardinant į išlydyto vaško sluoksnį. Be to, Birutė Baranauskienė iš Ožkiniių kaimo verpė, o moksleivė Sigita Breidokaitė audė juostas. Sodybą puošė Kaltanėnų mokyklos audimo būrelio šventei parūpinti audiniai – rankšluosčiai, takeliai, juostos (vadovė – mokytoja Julija Marija Kindurienė).

Iš Kaltanėnų seniūnijos sodyboje pristatomų tradicinių patiekalų, kuriuos gamino Rasa Breidokienė, išsiskyrė grikinė babka. Jos receptas (perimtas iš Mikalinos Breidokienės) ir tradicinis, ir išskirtinis – įdomus tuo, kad jį grikinę tešlą dedama medaus. Be smagurių dèmesio nelioko ir grybų rasalienė, verdama iš burokelių raugo su džiovintais grybais.

Švenčionėlių kaimiškosios seniūnijos sodyboje dèmejį patraukė žvejybinio tinklo nérimas (rodė muziejininkė Viktorija Lapénienė). Tikrumu dvelkė ir kiti demonstruojami darbai – šieno smulkinimas „šečkarnia“, tabokos pjaustymas, grucės grūdimas ažuolinėje piestoje. Be to, šventės dalyviams buvo rodomi jau kiek primiršti įrankiai ir prietaisai: girnos, spaustuvai sėmenų aliejui spausti, stogdengio įrankiai šiaudiniams stogams dengti – lentelė šiaudams sulyginti, vyteles šiaudų kuokštams pritvirtinti, įrankis išmirkytomis vytelėms susukti (ne visų jų pavadinimai žinomi), „plaktukai“ arba „buožės“ molinei aslai, krosnies padui plūkti, senoviniai tinklai, „miroza“ – du bučiai, per vidurį sujungti tinklu, tribradžiai, bučiai iš balanų vėžiamas gaudyti (šios įdomybės buvo pasiskolintos iš „Nalšios“ muziejaus Reškutėnų filialo). Seniūnijos tradicinių virtuvei atstovavo žuvienė „ucha“ (kirčiuojama pirma raidė), „virta merliuky“.

Pabradės miesto seniūnijos sodyboje medžio drožėjas Aleksas Semovas ir jo mokinys, Pabradės vaikų pensionato auklė-

tinis Nerijus Žilinskas rodė techninius ir meninius medžio apdirbimo įgūdžius. Gobelenui ir jų audimo proceso subtilumus aptarinėjo mokytoja Inesa Kondrotovič ir jos mokinės. Programėle „Jaunuji sūris“ buvo bandoma suaktualinti apeiginį ir simbolinį vestuvių elementą – sūrį („jaunieji suslégė sūrį“). Sodybos vyksmą jungė tradicinių vestuvių personažai – persirengę netikri jaunieji.

Magūnų seniūnijos sodyboje nemenkus amato gebėjimus rodė Magūnų kaimo vyteliniai krepšių pynėjas Ivaras Bacevičius, stalius Stanislovas Romašas, daras baldus, šaukštus, pjaustymo lenteles. Gontinių stogų dengimo („drankos“) paslaptis aiškino Aleksandras Jacevičius. Pelktakiavimo arba „mereškavimo“ ir tradicinio siuvinėjimo meną demonstravo Čerėnų kaimo gyventoja Pelagėja Jaskevič. „Magunskie pšyspievki“ – tradicinis dainuojamasis Švenčionijos lenkų žanras, noriai vietinių išlaikomas ir su pasididžiavimu viešai demonstruojamas. Tai ekspromtu ką nors apdainuojant ar pašiepiant eiliuojamos dažnutes. Šioje šventėje Magūnų ir Prienų kaimų dainininkės apdainavo sodybą (kiemas, namas, šulinys) ir joje vykstančius darbus.

Magūniškės kulinarės vaišino vietiniu troškiniu („bigosu“) ir spurgomis (200 jų kermošiui iškepė garsi vestuvinių puotų šeimininkė Vanda Pesliak).

Adutiškio seniūnijos sodybos akcentas – senovinis kelminis avilys, kurį į kermošių atsivežė adutiškėnas bitininkas Aleksandras Pupkevičius. Pagirtina, kad jaunosios kartos bitininkas užsiima ne tik ūkininkavimu, bet ir domisi tradiciniame bitininkyste, renka senovinius bitininkystės įrankius. Pasakojama, kad jo gyvenamojoje sodyboje yra ažuolinis

Tradicinėmis tapusios „Rudens kermošiaus“ verpėjų varžytuvės. Algirdo Jakšto nuotrauka.

Vestuvių vaidinimas „Jaunieji suslégė sūrį“ Pabradės miesto seniūnijos „sodyboje“. *Algio Jakšto nuotrauka.*

dievo Bubilo pavidalo avilys, kurj ankstesniais metais jis atsiveždavo ir į kermošių, bet šiemet to padaryti nebegalėjo, nes Jame iškūrė bičių šeima. Dėmesj traukė ir išmoningai Aleksandro Pupkevičiaus iš dviejų spalvų medaus suformuoti stiklainiai.

Iš adutiškėnų tautodailininkų meistriškumą demonstravo vytelinių krepšių pynėjas Remigijus Petronis, pynėja iš

šiaudų Marija Vidžiūnenė. Ši buvusi darbų mokytoja, dabar gyvenanti Adutiškyje, pina šiaudinius sodus, taip pat mezga rāstuotas pirštines, dailiai siuvinėja ir neria. Beje, Marijos Vidžiūnenės vadovaujamo moksleivių būrelio sukurtais šiaudiniai žaisliukais buvo puošiama Lietuvos Prezidento žmonos Almos Adamkienės labdaros renginio eglutė.

Tarmiškai beigi eiliuotai Regina Gailiušienė pristatė būdinę savo krašto sūrį.

Seniasias Adutiškio apylinkių vaišių ir užstalės dainas padaina-vo Lazdinių–Adutiškio folkloro ansamblis (vadovė Regina Krivic-kiénė), griežė Adutiškio kaimo kapela.

Švenčionelių miesto seniūnijos sodybos įdomybė – sąsparų sukirtinėjimas, kurj demonstravo

Platumų kaimo gyventojas Virgilijus Kaminskas ir švenčioneliškis Antanas Polita. Buvo rodomas rastų tašymas, nužievinimas, namo kampų sudūrimas. Nustebino ir nudžiugino tai, kad šiuo amatu kermošiuje ypač domėjos vaikai – jie rastus pjaustė skrituliukais ir meistrų prašė autografų, be to, neprashomi, iš geros valios nužievino visus rastus.

Vadinamąsias Labanoro verbas pynė švenčioneliškė Virginija Jakšebogienė. Vietinių manymu, šios verbos panašios į vilniškes, bet rišamos iš nedažytų, natūralių spalvų augalų ir būdavo parduodamos prieš Velykas Labanoro miestelyje ir gretimo-se vietovėse.

Švenčionelių tautodailininkams taip pat atstovavo vyras ir žmona verpėja Bronislava Pavliukevičienė ir medžio drožėjas Dominykas Pavliukevičius.

Švenčioneliškių sodybos kulinarinio paveldo parafrazė – bulvių su lupenomis („bulbos su kai liniais“) virimas ant atviros ugnies špižiniame puode. Išvirtos bulbos buvo nukeltos su „čepelnyku“.

Be to, vientisumo ir neįprastumo sodybos „gyvenimui“ teikė tai, kad veikė personažai „grybai“, stalas buvo papuoštas tradičine vestuvine „grybų šeimyna“. Vestuvinę tematiką savaip

Adutiškio „sodybos“ ašis buvo Lazdinių – Adutiškio folkloro ansamblis. Pirmoji kairėje – ansamblio vadovė Palmira Krivickienė, centre – „gaspadinė“, eiliuotos oracijos autorė Regina Gailiušienė. *Algio Jakšto nuotrauka.*

tęsė ir vaišinimas „dvigubu” sūriu – viena jo pusė buvo su aguonomis, o kita su kmynais, bet iš pažiūros jis buvo vienisas, nesimatė sūrio dalį sudūrimo.

Strūnaičio seniūnijos sodyboje neeilinius sugebėjimus rodė medžio drožėjas Stanislovas Trinkūnas ir šiaudinių sodų pynėja Janina Pauliukevičienė.

Skalbiniai buvo lyginami juos apskus apie kočėlą, o Stanislava Lavrušianec iš Ziboliškės kaimo džiugino tradicinėmis suderintų spalvų ir ornamentikos lovatiesėmis, vietinių vadnamomis divonais. Be to, sodybą gyvino daiktai ir įrankiai iš Vidutinės kaimo klubo senovės kampelio (vedėja Jolanta Paškevič).

Įšalkusių lankytojų skilviams palepinti buvo patieklos vietinio „užmaisymo” bulkos ir ypač skani gira su razinomis, kurias parūpino šeimininkė iš Reškutėnų Liogina Pranskienė.

Sarių seniūnijos sodyboje įgyta meistriškumą lankytojams rodė Daumilų kaimo gyventoja, šiaudinių sodų pynėja Janina Bellaskaja, balaninių krepšių pynėjas Viktoras Vilkoicas, verpėja Bronė Maciulevičienė, šaukštų ir kitų medinių dirbinių drožėjas Algiris Markauskas, mezgėja, nėrėja vāselių ir audėja Ana Polikarpienė (visi iš Sarių kaimo).

Sarių sodybos kūrėjai nustebino apgalvota, gerai suderinta, vizualiai efektinga, vientisa žvejybos temos plėtote. Sodybos namelį sariečiai nepatingėjo padaryti iš meldų (tam prireikė visos savaitės). Namelis ir jo aplinka gana estetiškai buvo nukarstyta senovine žuvies gaudymo įranga – tinklais, plūdėmis, bučiais, „mirožais“ (du bučiai ir juos jungiantis tinklas).

Žvejybos temą įtikinamai sustiprino ir tradiciniai „žuviniai“ patiekalai – silkė su galvomis ir svogūnais, patiekta su lupenomis virtomis bulvėmis, įdaryta žuvis, kepta ir keptuvėje, ir orkaitėje, speciali Sarių žuvienė. Ypatingas pageidautos vestuvinių sūrių ir žvejybos tematikos suderinamumo pasireiškimas – žuvų pavidalo sūriai. Visa tai „apgrojo“ Sarių kaimo kapela (vadovas Vytautas Kazakevičius).

Prie Labanoro seniūnijos sodybos vartų pasitiko bitininė ir garsaus avilių gamintojo iš Paluknio kaimo Sigizmundo Šimkaus vaikaitis Julius Šimkus, ēmęs gaminti medinius rēmelius paveikslams.

Sodybos „vinis“ – naminės degtinės su viksvele, augančia tik Labanoro girioje, žmonių paprastai vadintinos „labanorska“, varymo prietaisai – bravoras.

Sodybos personažai – žiniuonė (Angelė Telyčienė) ir jos padėjėjas (Petras Telyčėnas) – propagavo sveikuolišką gyvenimo būdą. Būdami Mozūriškių kaimo esančios kaimo turizmo sodybos šeimininkais, jie daug dėmesio skiria liaudies medicinai, natūraliai gyvensenai, gydomajam pirties poveikiui (kadaginė, dilgėlių ir beržinė vantages, pienių šaknų kava).

Buvo demonstruojamas labai senovinis tinklas su pavarais ir plūdėmis, kurį įsigijo ir išsaugojo seniūnija.

Sodybą puošė galveles iš samanų iškélę baravykai. Dau-giaukštės dekoratyvios kompozicijos „Rudens gėrybių

Magūnų „sodyboje“ karaliavo „Maguniankos“ dažnuntininkės. Algirdo Jakšto nuotrauka.

puokštė“ autorė – bibliotekininkė Vitalija Galgatavičienė, sienas puošė bibliotekininkė Laimos Navikonienės drobės paveikslai.

Švenčionių miesto seniūnijos sodyba, be verpéjos Genutės Šinkūnienės, buvo atiduota jauniesiems menininkams. Buvo pristatomos Švenčionių Zigmo Žemaičio gimnazijos, Švenčionių antrosios vidurinės mokyklos moksleivių darbai: juostos, medžio drožiniai, lėlės, paveikslai (gimnazijos audimo būrelio vadovė Inga Kujalienė, Švenčionių antrosios vidurinės mokyklos dailės mokytojas Ivanas Jemeljanovas), Švenčionių meno mokyklos mokiniai keramikos darbai (vadovas – mokytojas Marius Grušas).

Sodyboje taip pat buvo pristatomos įvairios liaudies medicinos priemonės, veikė personažas žiniuonis arba „znokorius“ ir jį su įvairiomis ligomis besikreipiančios moterėlės.

Skaniausią sūrį suslėgė Antanina Markauskienė iš Zadvarninkų kaimo. Griežė Švenčionių kultūros centro kapela (vadovas Rimas Ankėnas).

Švenčionių kaimiškosios seniūnijos sodyboje pasitiko balaninių krepšių ir tvorų iš vytelių („tuino“) pynėjas Edwardas Stūglys, gyvenantis Šventos kaime, ir verpéja Emilia Stūgliena iš Sétikės kaimo. Beje, Emilia Stūgliena Švenčionių kermošiuje dalyvauja ne pirmą kartą, jau yra rodžiusi, kaip veliami veltiniai, ir kitus darbus. Stanislavavo kaimo klubo surengtoje „Duonos kepimo šventėje“ ji parodė tradicinę duonos kepimo technologiją – nuo tešlos paruošimo, kepalo formavimo iki pašovimo į krosnį.

Šioje sodyboje taip pat buvo rodoma, kaip minami, šukojojami (pavyzdžiui, linų šukos Čiulėnų kaime vadinamos grabeniu) ir braukiami linai. Buvo rodomas itaisas virvėms vytis – „kabliukas“ ir knatams vytis – „vytukas“, taip pat grąžtas medžiui gręžti, „kalaitė“ batams nusiauti, saikas grūdams. Buvo kalbama, kad Danutė Garlienė, gyvenanti Čiulėnų kaime, ten gimusi, bet Lietuvoje esanti tik keletą metų, turinti senovinį lopšį, gilią medinę geldą vaikui prausiti ir seklesnę – pyragams minkytį. Ši nerimstanti moteris daro paveikslėlius iš augalų ir sėklų, vasarą buvo atsidariusi muzejėli, organizavo Čiulėnų kaimo šventę.

Vāšeliu nertus žaislus rodė Natalija Bičkuvienė iš Milkuškių kaimo. Šieno skulptūras, vazą iš šieno, paukštukus, krepšelį pristatė Milkuškių vaikų darželio vedėja Jolina Verikienė.

Bitininkas Julijonas Semėnas iš Medišionų kaimo aiškino, iš kokių gėlių žiedų sunėtas medus kada ir kam geriausiai tinkamas. Išsižiojusias ir seilėmis žliaukiančias ragautojų burnas pateko kaimiškas pyragas, iškeptas Jelenos Veličko iš Milkuškių kaimo, ir Janės Verikienės iš Milkuškių kaimo bei Taisijos Gavrilovos iš Lalučių kaimo suslėgti ir subrandinti sūriai.

Svirkų seniūnijos sodyboje avilių meistras, korių rėmelį darytojas Gintautas Skyrelis iš Svirkų kaimo rodė, ką sugebąs ir išmanąs. Virves vytis mokė Františekas Pancechovskis, gyvenantis Švalkūniškės kaime, kulti – svirkiské Birutė Skyrelienė, verpti – Jadviga Burak, gyvenanti Rakauskų kaime. Kas norėjo, galėjo pamalti girnomis, kurios priklauso Kalinai Teplušonok iš Milkūnų kaimo.

Grojo Svirkų kaimo kapela (vadovas J. Meškelė) ir Svirkų kaimo folkloro asnamblis (vadovė Virginija Sinkevičienė).

Pabradės kaimiškosios seniūnijos sodyboje vytelinius krepšius pynė Andžejus Ciukšo iš Zalavo kaimo, verpė Małogata Žeimo. Dainavo Pavoverės vokalinis ansamblis.

Iš šešių rūsių sūrių moterys buvo suformavusios „Sūrių gelytę“.

„Rudens kermošiaus“ specifika pakvetėme pakomentuoti Lietuvos liaudies kultūros centro Papročių ir apeigu poskyrio vadovę Nijolę MARCINKЕVIČIENĘ.

Renginių, panašių į Švenčionių „Rudens kermošią“, teko matyti ne vieną. Turiu pripažinti, kad iš matytų panašaus pobūdžio ir tematikos renginių tai labiausiai pavykusi kultūros akcija. Tai tarsi koncentruota metų ataskaita etničinės kultūros srityje, iš kitų kraštų renginių išsiskirianti etnografiškumu, tautosakos, įpintos į „sodybų“ programas, autentiškumu, pagarba savo krašto istorijai.

Renginio sékmę lemia daugybė faktorių. Vienus jų sąlygiškai vadinu „natūraliais“, kitus – „stumiamaisiais“.

„Natūralieji“ Švenčionių r. faktoriai – išlikę senieji gatviniai kaimai, išsaugoję natūralią archajiką, nuo seno susiklosčiusią gyvensenos sanklodą. Iš amžių glūdumos paveldėtas dainingumas, muzikalumas, pasakorių, eiliuotojų gausa – kraštas, kuriame tebesireiškia tradicinio paveldo koncentracija.

Jokio kito Lietuvos krašto žmonių prisiminimuose ir net gyvenimo būde, tikėjimuose neaptinkame tiek senosios pasaulėžiūros ir pasaulėjautos vaizdinį. Pavyzdžiui, esama daugybės užkalbėtojų nuo „rožės“, „nervų“, „blogos akies“, „karpu“ ir pan. Violeta Balčiūnienė tik iš vienos moters užraše 30 užkalbėjimo tekstu (XXI amžius!), užrašyta pasakojimas apie gyvatę–karalienę, kurios galvoje šimto spalvų švieša raibilioja žvaigždė. Jos neįmanoma užmušti, nuo jos įkandimo mirštama, nepadeda nei daktarai, nei užkalbėjimai. Sunokus

Švenčionių moksleivių papuošti šventinės eisenos arklys ir vežimas. Algio Jakšto nuotrauka.

bruknėms gyvatė–karalienė sušvilpia, ir tada visos gyvatės lenda į žemę. Išlenda tik pavasarj... Šeštiniems kiaulės kojos verdamos tam, kad žemdirbiai užsitikrintų geresnį derlių. Sekminių popietę vyresnieji ūkininkai su užkanda ir „buteliuku“ renkasi parugėse javų lankytis. Kur kitur Lietuvoje tai dar atrasi?

Nenutrūkė ryšiai su praėjusių kartų menine kūryba – tradiciškumas išsaugotas audiniuose, rankdarbiuose, medžio drožyboje. Dėl stiprių bendruomenių buvimo ne visiškai prarastos tradicijos. Pastebimas perimamumas ir tąsa – sodybose išlikę daugybė senovinių buities daiktų, verslo įrankių, žemės ūkio padargų.

„Stumiamieji“ faktoriai tokie. Švenčionių r. savivaldybės administracija, kultūros darbuotojai, pedagogai, visuomeninės organizacijos, nors ir pamažu, bet suvokė savo krašto unikalumo (pirmiausia pasireiškiančio etnokultūros reiškiniais) svarbą.

Etninės kultūros raiška įjungiamą į jvairias kultūros vystymo programas. Tai knygų, garso ir vaizdo publikacijų leidyba, etnografinių ekspedicijų organizavimas, gyvujų kultūros židinių paieška.

Šių metų pradžioje Švenčionių rajono savivaldybės taryba patvirtino 2004–2009 m. etninės kultūros plėtros programą. Ji numato priemones, kaip sukurti etninės kultūros vertybių perimamumo ir sklaidos sąlygas, puoselėti krašto vietovių savitumą.

Jau treti metai organizuojamos ekspedicijos į rajono seniūnijas, kuriose esama gatvių kaimų. Tam rengiami projektai, kuriuos paremia LR kultūros ministerija, Baltijos–Amerikos partnerystės programa kartu su Švenčionių rajono savivaldybe. Jau organizuotos ekspedicijos į Cirkliškio seniūnijos Modžiūnų, Méžionių gatvinius kaimus, Strūnaičio seniūniją. Šiais metais vykstama į Švenčionėlių seniūniją.

Kiekvienos ekspedicijos metu randama kažkas įdomaus. Ekspedicijos į Modžiūnų ir Méžionių kaimus baigési kaimų šventėmis. Atgaivinti folkloriniai ansambliai, kurie darbar susijungę koncertuoja ne tik savo kaimuose, organizuoja šventes, irašyta daugiau nei 100 dainų.

Modžiūnuose žiemą vasarą audžia Kotryna Saukienė, surinkta kalendorinių švenčių papročių, užrašyta daugiau nei 30 ratelių (kitose Lietuvos vietovėse jų užrašome tik vieną kitą). Senieji etnografiniai daiktai neiškeliavo iš kaimų į miestiečių sodybas, į paežerės todėl, kad kaimai turi savo muziejus. Méžionių kaimo etnografinius eksponatus surinko vilnietis Rimantas Vizbaras, kuris turi nusipirkęs se-

Sūrių varžtyvių epizodas. Švenčionėlių kaimiškosios seniūnijos „sodyboje“ puikavosi sūris su medaus duobute. Violetos Balčiūnienės nuotrauka.

nuosius kaimo kultūros namus. Iš saugyklos ištraukės tabako pjovimo aparatą, kermošiuje traukė lankytøjų dėmesį. Modžiūnuose Antanas Pociūnas savo įkurtoje etnografinėje sodyboje eksponuoja buities reikmenis ir rakandus.

Pasak rajono etnokultūrininkės Vandas Stanevičienės, šiais metais organizuota ekspedicija Švenčionėlių seniūnijoje.

Švenčionėlių seniūnijoje yra unikali kretuoniškio Antano Tijūnėlio paminklinė sodyba. Pati sodyba (namas, tvartas, kluonas) ne tik graži, bet ir prižiūrėta. O namo kamaroje (taip, kaip prieš daugelį metų) stovi pasoginės ažuolinės spintos su prieškariniais išeiginiais drabužiais, lovos užtiestos gražiausiom lovatiesėm, akį traukia molinių puodynų, ąsočių rinkinys ir daug kitų įdomių daiktų, kurių kitur neteko pamatyti. Didieji daiktai sudėti tvarte, klojime. Norintiems pamatyti tai parodo šių namų šeimininkų dukra Genovaitė (dirba Vilniuje ir tik atostogas ten praleidžia).

Švenčionėlių seniūnija ypač išskiria iš kitų. Santakos kaime gimė ir gyveno vienas iš žymiausių mūsų krašto kraštotoyrininkų, muziejaus pradininkų, fotografas Ignatas Šilkinis (1891–1979), Pilipų kaime gimė žymi istorikė, etnografe profesorė Pranė Dundulienė, Jukiškės kaime gyvena aukšinių rankų meistras, skulptūrų drožėjas, kryždirbys Juozas Jakštės, kurio daugiau nei pusantro šimto skulptūrų ir kryžių puošia Lietuvą. Kur dar Rėkučių, Reškutėnų, Vaiciukiškės audėjos ir dainininkės, Trūdų ir Kvėderiškės rankdarbių meistrės. Visa tai stengiamasi įamžinti foto, garso ir vaizdo

juostose. Kiekvienos ekspedicijos medžiaga sudedama į leidinėlius, išleidžiami lankstinukai apie liaudies meistrus.

Etninės vertės pabandyta integravoti į nūdienos kultūros vyksmą. Pavyzdžiu, Kaltanėnų kaimo klube veikia amatų mokyklėlė – vaikai mokosi juostų, lovatiesių audimo, nérimo, šiaudelių „sodų“, paukštukų darymo paslapčių. Šiais metais vėl parengtas projektas „Senųjų amatų mokyklėlės“, kurio tikslas – prie „Nalšios“ muziejaus įsteigtį gyvosios archeologijos, prie Reškutėnų muziejaus audimo ir drožybos, o prie keturių kaimų klubų – senųjų amatų mokyklėlės. Kasmet Pabradėje organizuojamame tarptautiniame lenkų dainų ir šokių ansamblių festivalyje „Ant Žeimenos kranto“ vis dažniau ir aukščiau kotruoja ma autentika, etniškumas ir t.t. Kaimo klubuose, bibliotekose įrengti etnografiniai kampeliai, kuiuose kaupiami senoviniai būties daiktai, darbo įrankiai, baldai. Jie išsadingai ir tikslingai pritaikomi kultūros renginiuose. Stainislavavo kaimo klube įrengta senoviška aukštaitiška gryčia. Nuo 1945 m. Švenčionyse veikiantis muziejus „Nalšia“ ne tik saugo „senovę“, bet ir vykdo edukacinę veiklą moksleiviams, jaunimui, organizuoja daugybę renginių, konsultuoja kultūros renginių organizatorius. Rengiamos vaikams skirtos viktorinos, konkursai istorijos ir etnokultūros tematika. Prieš kiekvieną didesnį renginį, šventę Violetos Balčiūnienės iniciatyva buvo išdalijamos tikslinės anketos, kuriomis apie vieno ar kito įvykio senovę apklausiami vyresnieji žmonės. Surinkta medžiaga su specialiais aptariama seminaruose, taip atrenkami unikaliausi, specifiškiausi krašto papročiai, jų pritaikomumo, atgaivinimo galimybės. Visas šis kasdienis tikslinges darbas ir

atvedė prie galimybės kalbėti apie „Rudens kermuošių“, jo išaugusį lygi.

Bendresnių komentarų apie Švenčionių rajono etninę kultūrą paprašėme pateikti Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriaus pavaduotoją Vidą ŠATKAUSKIENĘ.

Kaip apibūdintumėte Švenčionių rajono kultūros situaciją, vietinės kultūros politikos prioritetus? Kiek tarp jų suvokta etnokultūros svarba? Švenčionių krašto žmonių gyvenime, sąmonėje, žodžiu ar daina perduodamojoje tradicijoje, kaip reta kur, gyvybingas etnokultūrinis paveldas, tad natūralu klausti, kokiomis formomis ir ar deramai tai vietinių kultūrininkų aktualizuojama, pristatoma, grąžinama į gyvenimą?

Sunku detaliai nusakyti bendrą Švenčionių rajono kultūros panoramą, nes nepakankamai esu į tai įsigilinus, kad galėčiau pateikti apibendrinančias išvadas. Lygindama su kitų savivaldybių kultūros situacija, galėčiau pasakyti, kad apskritai Švenčionių rajone kultūrinio veiksma yra pakankamai daug. Vystosi daugelis žanru, tarkim, koncertine veikla aktyvus dainų ir šokių ansamblis „Aukštaitija“, apskritai stilizuoti žanrai ten yra gerbiami ir puoselėjami. Galvojant, kiek kolektyvų (folkloro ansamblių, chorų, dainų ir šokių ansamblių, kaimo kapelų) dalyvavo praeitoje Dainų ir šokių šventėje, galima būtų pageidauti ir gausesnio atstovavimo. Kalbant apie rajono kultūros ir etnokultūros santykį Švenčionių rajonas yra vienas iš tų, kuriuose nuo seno yra susiklošęs gana rimtas ir intensyvus tradicinės kultūros puoselėjimo darbas. Gal ne vien kultūros vadovų dėka, bet ten

dirbusių ir dirbančių žmonių atsidavimu ir giliu etninės kultūros suvokimu. Šiuo požiūriu minėtin Valdas Striužas, anksčiau kultūros skyriaus vedėja dirbusi Bronislava Juocevičienė, Violeta Balčiūnienė, kiti „Nalšios“ muziejaus darbuotojai. Mažai kur tesama tokią entuziastų, pagėgių dirbtį šioje srityje. Gana rimtas darbas nuveiktas renkant medžiagą, netruksta ir solidžiai parengtų leidinių, pavyzdžiui, „Adutiškis“, „Šventų ryčių rytelį“ (apie dainininkę Anelę Karmolianę), garso publikacijos. Rodos, būtų galimių rajono etnokultūrai klestėti ir gyvu pavadinu, juolab kad senojo unikalais paveldo turima gausiai. Visos Lietuvos kontekste švenčioniškių dainuojamoji tautosaka ypatinga ir žanru, ir melodikos, ir stilistikos aspektais. Ir paprotinė kultūra kupina nepaprastai

Švenčionelių miesto seniūnijos „sodyboje“ dailidės Virgilijus Kaminskas ir Antanas Polita įėmėsi „susparas sukirtinėti“. Violetos Balčiūnienės nuotrauka

gilių, archajiškų dalykų. Tik kyla klausimų, ar tai reikiama panaudojama gyvojoje kultūroje, jos apyvartoje, renginiuose, šventėse? Ar proporcingsas palyginti su kitažanrais rajono kultūros institucijų démesys etninės kultūros sritims. Kartais pasirodo – viską mes žinom, geriam geriausius tradicinės kultūros pateikėjus, jų daug ir geru turim. Kokioje seniūnijoje, kaime ar miestelyje beieškotum – nejtiketinai daug kur iki šiol tebefiksujamos, tarkim, retos dainos, kuriuos buvo užrašomas dar prieš keturiadasimt metų. Švenčionių krašte būta daug tautosakinės ir etnografinės medžiagos kaupimo ekspedicijų, kurias rengė įvairios respublikinės mokslo ir kultūros įstaigos. Atrodytu, kad etnokultūros vertybės kultūros gyvenime galėtų visavertiškai klesťetis ne tik rajono mastu.

Kaip bendroji rajono kultūros padėtis atispindi vietinių folkloro ansamblių veikloje? Lazdinių–Adutiškio folkloro ansamblis – unikalus regiono šviesulys, bet juk panašiu kolektyvų galėtų atsirasti ir daugiau. Kokios kliūtys trukdo skleistis šiam judėjimui, autentiškai dainuojančių žmonių būrimuisi?

Švenčionyse esama traukos prie masinių, gana pompastiškų renginių, pavyzdžiui, tokį kaip stilizuoto folkloro šventę „Ežerų sietuvą“. Tie požymiai dominuoja, nes (iek, kiek leidžia rajono galimybės) trūksta giluminio folkloro, archajinės kultūros vertės suvokimo. Neišsiskleidžiama tiek, kiek esama pajėgumų, ypač turint omenyje tokią dékingą etnokultūrinę „dirvą“. Turėtume teisę tikėtis daugiau.

Kalbant apie Lazdinių–Adutiškio folkloro ansamblį galime akcentuoti, kad tai išties neprilygstamas reiškinys, unikalus visos Lietuvos mastu. Yra dar ir Antanai, Svirkos, Stajetiškis, Stanislavavas, Vidutinė – tai židiniai, kurie turėtų galimybų panašiai išsiskleisti. Jei būtų labiau palaikomi, jei būtų teisingiau metodiskai nukreipiomi, be to, iškyla ir vadovų pasirengimo klausimai. Mes, folkloro specialistai iš LLKC, rengdami Švenčionyse seminarus kartais su vietiniais kultūrininkais pasiginčijam dėl prioritetų, bet konkretių rezultatų iš to nematyti, ryškesnių pakitimų vienos folkloro sąjūdyje nepasiekiam. Be to, ir j mūsų rengiamus respublikinius etnokultūros specialistų seminarus švenčioniškiai tai atvažiuoja, tai ne... Išitraukimo į šį procesą, neabejotinai palankios etnokultūrai valstybinės strategijos rajone ne itin laikomasi. Dabar šalies mastu aktualizuojama tai, kaip svarbu jaunesnėms kartoms tiesiogiai iš pateikėjų perimti dainavimo ir muzikavimo įgūdžius. Gaila, kad beveik visos močiutės iš mano paminėtų kaimų neturi pasekėjų, patirties perėmėjų. Vos vienas kitas jaunas žmogus šalia senolių pasimatė ir apžiūroje, skirtoje Dainų šventės Folkloro dienos atrankai. Norėtusi, kad ir šia linkme pajudėtų folkloro puoselėjimo procesas. Be abejo, rajone daroma daug puikių darbų, susijusių su etnokultūra, pavyzdžiui, rengiamos amatų patirties perėmimo stovyklos, nenoriu jų paneigti, ypač šiai sričiai atsidavusių žmonių indėlio. Matyt ir apskritai teigiamų poslinkių paveldo ir tradicijų išsaugojimo srityje. Po truputį lyg vis labiau visuomenė pratinasi prie viešo šių dalykų pateikimo, nors galimybės tam neribotos.

Kaip rajono etnokultūros kontekste vertintumėte „Rudens kermošią“, į kurį tarsi galėtų susibėgti esminės „kozirinės“ veiklos formos?

Man atrodo, kad tai vertinga forma perteikti ne tik amatus, verslus, darbus, tradicinę virtuvę, bet ir papročius, tikėjimus, folklorą, geriausius pateikėjus, pavienius ir kolektivinius dainininkus, šokėjus, pasakotojus. Kaupiasi renginio patirtis, juolab kad dalyvaujančios seniūnijos suinteresuotos kuo įdomiai pasirengti šventei. Manau, ne tik tam, kad pasipuikuotų prieš kaimynus, bet ir kad kažką užmiršto, tačiau vertingo atkapstyčių savoje (amatus, darbus, folkloro fragmentai) ir tai kultūriškai aktualizuotų. Šia prasme „Rudens kermošius“ kaip visuomenės etnokultūrinio sąmonėjimo proceso dalis yra sveikintinas reiškinys. Savo vertės, daiktisko ir dvasinio etniškumo, savitumo pajutimo šventė. Norėtysi tik, kad aktyviai būtų įtraukiamos geriausios krašto pateikėjos, pavyzdžiui, Stanislava Burokienė, Bronislava Pavilanienė ir kitos.

Beje, geras ir kitas švenčioniškių sumanymas – šventė „Sakuočių paukštėlė“, į kurią sukviečiami vyresniojo amžiaus pateikėjai, kad kartu pasibūtų, pavakarotų. Kad atsivertų galimybės jiems laisviau pasireikšti, spontaniškai išdalyti turimus dvasinius etnokultūrinius turtus. Kai radosi intencija renginį perkelti į sceną, jis prarado turėtą jaukumą. Parodomasis momentas trukdo žmonėms atsiskleisti ir nuoširdžiai duoti tai, ką jie turi ir gali parodyti.

Rajonų lygmeniu daug lemia vietinio etnokultūros kuratoriaus, vadybininko, procesų sukėjo ir iš esmės pagrindinio rūpintojo figūra. Sakau tiesiai – Švenčionys daug prarado, nes Violeta Balčiūnienė dabar užsiima ne tuo, kuo reikia... Ne tuo, ką geriausiai išmano, dėl ko „serga“.

Išties Violeta Balčiūnienė tiesiogiai nebekuruoja šio baro, užsiima programų, projektų rašymu. Ji tikrai ta specialistė, kuri ne tik atidirbtų „valandas“, nes jos gyvenimo būdas puikiausiai sudera su tuo, ką ji savo darbu ir įgyta patirtimi gali nuveikti. Esant šiam deriniui pasiekiami geriausiai rezultatai, iki darbo pobūdžio pakeitimo tai buvo ir jos darbas, ir dvasios poreikis ar vidinis šauksmas.

Tiesa, pridursiu, kad Švenčionyse buvo pasirodė daug etninei kultūrai žadančio jaunimėlio – ansamblis „Nalšėnai“ (subūrė Alytė Svirbutovičienė). Girdėti, kad Adutiškyje prie ansamblio buriasi tarsi ir jaunimo studija. Tai viltinėgi ženklai, kurie galbūt išsiskleis į platesnį reiškinį.

Parengė Juozas ŠORYS

ETHNIC REALITIES

Švenčionys' prosiness of ethniculture

The factual material prepared by Juozas Šorys not only evaluates and surveys one of the key events of the Švenčionys region but analyses what is of value and advancement in its culture's general perspective in respect to the continuity of traditions.

Ak, jaunyste... Ir kodėl gi neatjoji, kaip Salomėjos Nėries Pavasaris, vis iš naujo, vis kiekvienais metais? Ak, studijų metai, daug kam jūs patys gražiausi, patys linksmiausiai... O, tas klegesys, perspektyva, smalsumas, planai, kūryba ir visokios išdaigos... Viskas taip rimta, o tame rimtume – taip nauja, netikėta ir... kartais juokinga... kad sėda štai pirmo kurso studentė po paskaitų prie kompiuterio ir viską surašo, kas tądien per paskaitas pasirodė šmaikščiai ar visiškai nei į tvorą, nei į mietą pasakyta... Ir nors skvarbus dėmesys pirmiausia, aišku, nukreiptas į kiekvieną dėstytojo žodį ir net atodūsi, né kiek neabejoju, jie savotiškai juos myli, kitaip, argi taip atidžiai juos stebėtų... Yra kažkoks keistas dvasinis ryšys tarp studentų ir jų dėstytojų, iš kurio ir atsiranda toks savitas folkloras, studentų folkloras, kuriame nemaža gyvenimiškų realiųjų. Užraše, sakykim, KOTRYNA N., veiksmo vieta – Vilnius, N universitetas... (dėl visa ko pikta), laikas – 2004 metų pirmo kurso rudens semestras. Sąmoningai užrašyta šnekamaja kalba.

Paskaitos, paskaitėlės...

Kažkas: Dėstytojau, o iš ko koliokviu-
mas bus?

Dėstytojas: Nu tai iš to, ką praėjom...

Kažkas: O tai jūs mums klausimus duosite?

Dėstytojas: Ne, aš jums duosiu atsakymus, o jums reiks parašyti klausimus...

Dėstytojas, rodydamas naują skaidrę:
Nu va, kaip tylu, piešia visi, tai gal atsineš-
kit kitą kartą pieštukų, visi pieš ir auditori-
joj bus tylu, ramu...

Asta: Gal aš einu pakosėti į koridorius...

Dėstytojas: Turiu gerą naujieną: manęs
pirmadienį nebus...

Visi: Nebus paskaitos, kaip faina!

Ernestas: Palaukit, dabar bus bloga nau-
jiena...

Dėstytojas: Manęs pirmadienį nebus,
bet aš paprašiau kolegos, kad jums paskai-
tytų paskaitą...

Visi: NE ...

Dėstytojas: Čia kaip tam anekdote: kiek
traukinys vėluos, tiek ir vėluojančiu bus...

Dėstytojas: Mūsų valdžia reaguoja la-
bai ramiai: prie Rusijos sienos sužalota mu-
tininkė, valdžia sako, kad susižaloti galėjo
ir pati, trenkėsi galva į traukinio duris, ir taip
tris kartus...

Dėstytojas: Prašom ten viršuj nekalbė-
ti, apačioj irgi nekalbėti, dešinėj, kairėj irgi
nekalbėti...

Dėstytojas: Žinot, kas yra Marokas?

Dėstytojas: Taip, šalis, kur apelsinai
auga...

Dėstytojas: Jei primokésit, jums gali ge-
resnę lovą duot ligoninėj...

Kažkas: Morge...

Dėstytojas: Teisingai...

Dėstytojas: Jei jums kas nors nepatiko,
jūs rinkimuose išrenkat kitus, kurie, aišku,
darys tą patį...

Dėstytojas: Tai nusipirkai vaistus, tau
prasidėjo halucinacijos ir daugiau tu tų
vaistų nebeperki, nu arba perki...

Dėstytojas: Vakarų šalyse labai sensta
žmonės, vis nemiršta...

Dėstytojas: Tyliai, tyliai, ramiai, be pa-
nikos, be panikos...

Dėstytojas: Kaip žinot, tiksliau – neži-
not, bet tuoju sužinotis...

Dėstytojas: Reikia jums ką nors paro-
dyti, kad nekalbėtumėt...

Neda: O kas tos nemokestinės pajamos?

Dėstytojas: O vat tos nemokestinės pa-
jamos surenkomos iš ne mokesčių...

Dėstytojas: Aš stipresnis, daviau į galvą
ir pasiėmiau visus pinigus...

Dėstytojas: Kam daugiau lėšų skirt: svei-
katai ar kariuomenėi?

Kažkas: Aišku, kad sveikatai, kam ta ka-
riuomenė?

Dėstytojas: O jeigu baltarusiai užpuls...

Kažkas: O jeigu latviai užpuls?

Kažkas: Zirgo galvos!!!

Dėstytojas: PVM – mokesčių mokesčiis...

Visi: Tai koks čia punktas – trečias?

Dėstytojas: Nu tai aš čia nusišneku jau
i lankas, bet vis tiek žinau, kad čia trečias...

Dėstytojas: Jeigu kažkas nelegaliai pa-
sistatė vietoj dešimt aukštų dvidešimt, jei
neklauso, reikia imtis griežtų sankcijų – tuos
dešimt aukštų nusprogdinti, pavyzdžiu...

Dėstytojas: Nu Brazauskas tikriausiai į
valdžią atėjo visiems laikams...

Dėstytojas: Žiūrit gal žinias?

Darius: Mes tuo laiku sėdim universите-
te, nu tai galim dabar įsijungti, jeigu rei-
kią...

Vyksta koliokviumas:

Viktoras: Dėstytojau, gal galit užrašyti
ant lentos vieną pavardę? Aš truputį pamir-
šau...

Dėstytojas: Man atrodo, kad jūs tuo iš-
eisite iš koliokviumo...

Dėstytojas: Labai trumpai aš čia pakal-
bēsiu, bet kartu ir labai plačiai...

Dėstytojas: Žinot tą bajorį, kur „Dvyra-
čio šou“ parodė, kur atneša prezentui pa-
sirašyti įstatymą ir jis sako, kad visur jau yra
jo inicialai: A.V. ...

Dėstytojas: Konstitucija turi preambu-
lę, kur parašyta, kad Lietuva, istorinė vals-
tybė, ...tram pam pam pam, ir taip toliau,
bet čia iš tikrujų labai svarbūs dalykai pa-
rašyti...

Dėstytojas (apie tai, kad teisės akto tu-
rinys turi atitiktį jo paskirtį): Tai jei yra miš-
ku įstatymas, tai Jame negali būti parašyta
apie pievas, nu nebent apie pievas prie miš-
ko...

Kažkas: Girdėjau, kad miške bobutę nu-
žudė...

Dėstytojas: Tai dabar gi ir gatvėj pavo-
jinga, kažkas yra pasakęs, kad jūs man vi-
si pavojingi, nes kvépuojat ir naudojat de-
guonį...

Dėstytojas: Kartais netobuli įstatymai kai
kuriems sukelia ašaras... Bet jūs nežiūrekite
taip liūdnai į Lietuvos įstatymus, teisė ap-
skritai yra neaški. Tokios prabangios profesijos kaip teisė ir medicina yra neaškios.
Medicina tai visai neaški, gydo, gydo, bet
kažkaip nieko neišgydo...

Kažkas: O tai kaip būna, kai išleidžia
kokias nors pataisas ar įstatymu pakeitimus,
naujoj redakcijoj visus įstatymus ir sudub-
liuoja?

Dėstytojas: Tai taip galima sudubliuoti,
sutripliuoti, keturpliuoti... Ne, jei visas „Vals-
tybės žinias“ žiūrėt, tai galima venas iškart
persipjaut...

Dėstytojas: Jei Prezidentas negrąžina ir
nepasirašo, paprasčiau tariant – miega...

Kažkas: O jei nei Seimo pirmininkas,
nei Prezidentas nepasirašo įstatymo, priim-
to referendumu, kas tada?

Dėstytojas: Tada Seimo pirmininką ir
Prezidentą ant šakių, jei nepasirašo... Nu
nemanau, kad atsirastų toks politinis savi-
žudys, kuris nepasirašytų tautos akto...

Visi: Tai čia šeštas ar septintas klausim-
as?

Dėstytojas: Viską paaiškinsiu, tik nesinervinkit...

Dėstytojas: Jei visų žmonių teisės lygios, tai kodėl tada studentai moka mažiau važiuodami autobusų?

Justė: Tai mes kai baigsim, atidirbsim...

Dėstytojas: Jei baigsit...

Dėstytojas (apie įstatymo svarstymą dalyvaujant visuomenei): Mes net nežinom, kad svarstom.

Jūs žinot, kad svarstėt Civilinj kodeksą? Tiesa, jūs dar buvot jauni ir nesubrendę...

Kažkas: O tai kas iš to, kad mes svarstome? Vis tiek niekas neatsižvelgs į mūsų pasiūlymus...

Dėstytojas: Tai jūs skaitote ir svarstote patys sau, o kaip pasiūlymus duot, aš darbar ir nesugalvoju...

Kažkas: O tai kas iš to...

Dėstytojas: Reikia pavaizduot, kad duoda pasvarsty...

Dėstytojas: Vidurio Europos ir Azijos diplomatijos principas: я главный, ты дурак...

Dėstytojas: Kreipiūosi į jus kaip į taučius, mieli studentai, prašom šitaip neiškraipyti lietuvių kalbos, man atrodo, kad užsienietis geriau rašo lietuviškai nei patys lietuviai, prašau rašyti elementoriška, paprassta lietuvių kalba...

Darius: O galit duoti pavyzdį to iškrai-pymo?

Dėstytojas: Pranešimas ne su i trumpąja, o su y..., kadaise ir aš buvau kalbos darytojas...

Dėstytojas: Pasak kalbininkų, troleibusas važiuoja asfaltu – vielabruakis važiuoja dervakeliu, toliaspoksė – televizorius...

Pradedam temą apie lygias moterų ir vyru teises ir galimybes Europos Sąjungos ins titucijose:

Matas: Nu pasiklausykime apie moterų teises ir mūsų neteises...

Mums besiklausant, bernai žiauriai žvengia...

Dėstytojas: Žinot, kad vyrai lieka vaikais maždaug iki 25 metų...

Aistė: Man atrodo, kad jie lieka vaikais iki pat mirties...

Atrodo, kad ši tema neišsemiamama, ji sukelia didžiausią ir nesibaigiančią diskusiją, užverda abiejų pusų kraujas. Tikriausiai mes nesulauksite tos akimirkos, kada paulius išsiaiškins, kuri lytis geresnė ir kuri geriau sugeba valdyti pasaulį, bet pabaigus Tomai skaityti pranešimą, garsiausiai pradeda ploti tie, kurie labiausiai juokési...

Dėstytojas: Ar žinot, kaip feministės vadinā nėštumą?

Visi: KAIP?

Dėstytojas: Parazitinis moterų išnaudojimas gemalu...

Dėstytojas: Bet jdomu, kas šiaisiai laikais daugiau dubasinamas?

Visi vyrukai: Aišku, kad MES!

Dėstytojas: Žinot, Lotynų Amerikoje dažniausiai yra mušami vyrai, nes moterys tampa šeimos maitintojomis...

Nerilė varto Europos Sąjungos knygą.

Dėstytojas: Aš tuo konfiskuosiu...

Kažkas: Jūs pažiūrėkit, kas ten per įrankiai...

Dėstytojas: Aš manau, kad ten ne plei-bojus...

Nerilė, Aistė ir Darius niekaip nenustojja kalbėtis.

Dėstytojas: Man atrodo, kad turėsiu pa-sielgti kaip mokykloje: susodinsiu į atskirus suolus...

Per paskaitą ant stalo nutūpė reibiai musė:

Dėstytoja: Pavadinkime jį Zenonu. Zenonas, skrišk nuo stalo. Pas studentus, pas studentus...

Matot, studentai, prikvėpavot, šilta, ir prisiveisė musių. Nekvėpuokit!

Įpaskaitą po linksmos naktelės atėjo V. J.

Dėstytoja: How many hours did you sleep???

V.J.: ...

Dėstytoja: Aš labai dėkinga, kad atėjote į paskaitą. Mergaitės, padékite jam kaip nors, jis šiandien neveiksns...

Dėstytoja (per kitą paskaitą): Vytautas, how are you after saturday?

V. J.: It was such a nice day!

Šarūnas: Great!

Dėstytoja: Yes, he was the sun of the day... I tried to understand your hard life...

Dėstytoja: Translate me the word: hear the case...

Gabrielė: I ką čia man translate?

Dėstytoja: Nu tai visom kalbom, kuriom mokate...

Dėstytojas: Tėvas turėjo absoliučią valdžią šeimoje, jis net galėjo uždaryti savo sūnų į kalėjimą. Išvaidzuokit, neklauso vaiskas, uždarai į kalėjimą, kaip puiku!

Dėstytojas: Pasiimkit visi lapukus, parašysite...

Mes: Ne, dėstytojau, pasigailėkite, mes pasiruoše daug kalbėti...

Visi: Įmė jausti, kad artėja dar viena skola: dėstytojau, pasigailėkite, mes šiandien rašysime kitą koliokviumą, mes labai norime kalbėti...

Dėstytojas: Pasiimkite lapelius ir užsi-rašykite klausimus... Gerai, aš išeinu, jūs galite naudotis viskuom, baigiantis seminarui, susirinksu atsakymus. Dirbate labai tyliai ir žiūrėkit, kad išvados būtų originalios...

Dėstytojas: Tai kas jums ten viršuj taip juokinga? Žinokit, man po koliokviumo irgi būna juokinga, kai parašo, kad Salijų teisėjai yra terminatoriai... galiu net lapelį parodyti...

Ugnė: O tai kaip buvo galima įrodyti žmonos neiškimiųbę?

Laura: Gal nuotraukom...

Dėstytojas: Man atrodo, kad nuotraukos atsirado tik XIX a. pabaigo...

Dėstytojas: Tai jei Vokietijos valdžia ne-pripažino 1918 m. vasario 16-osios aktą, tai kodėl tada mes tą dieną švenčiam, jei jis buvo nelegalus?

Justė: Tai ta Taryba atstovavo visai Lietuvai...

Dėstytojas: Tai gerai, išleidžiam aktą, kad Vilnius atskiria nuo Lietuvos...

Justė: Tai juk mūsų niekas nepripažins...

Dėstytojas: Kodėl, juk mes išrinksime tarybą, pasiskelbsime, kad atskiriame nuo Lietuvos, pasiūlysim Zuokui kokį aukštą postą, ir mus turės pripažinti...

Egidijus: O tai kur bus mūsų sostinė?

Dėstytojas: Tai mes būsime miestas – valstybė...

Nerilė: Tai gerai tada, atskiriam, pa-ziūrēsim, ar mus pripažins...

Vida: Dėstytojau, ar čia būtina šitą rašyti?

Tadas: Tai tu patikėk, kad čia būtina viskas!

Danutė: Perduok šituos lapus Urtei...

Rusnė: UR - TEI?

Danutė: Jo, Urtei...

Rusnė: Kokiai Urtei, pas mus tokios nėra...

Danutė: Nu žinai, Andriulytei..

Rusnė: A, tai Ugnei?

Danutė: Jo, jo, Ugnei ...

Danutė: Kaip sekési išsilaikyti skolą?

Gabrielė: Tikriausiai vél neišlaikiau...

Vytautas: Tai kelintą sykį jau laikai?

Gabrielė: Antrą...

Vytautas: Tai jis tave jau pažsta. Kai kiti sykį eisi, jis tau sakys: „Labas, Gabriele, tai ką, vél iš antro seminaro rašysi?”

Laura: Tai atėjo Romas į paskaitą?

Darius: Nežinau, aš bandžiau išsiaiškin-ti., kokia jo pavardė, man atrodo, kad jis vartoja dvi pavardes...

Nerilė: Eisi su manim už kampo?

Rusnė: Aš su tavim ir į lovą einu...

PEOPLE NARRATE

Oh lectures, lectures

The article provides the funniest and the most witty sayings that slipped from teachers' lips during their lectures and were written down by the student Kotryna N. This kind of factual material has been treated as students' folklore containing an abundance of today's realities.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2004 Nr. 6 (99)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai**REDAKCIJOS ADRESAS:**Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt**VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ**Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@lfcc.lt**SKYRIŲ REDAKTORIAI:**

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61Beatričė RASTENYTĖ – korektorė
Ramūnas VIRKUTIS – fotografas
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ**REDAKCIINĖ KOLEGIJA:**Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 VilniusHabil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 VilniusDr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, LT08303 VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 VilniusDr. Marija ZAVALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2004 12 30

Tiražas 760 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
<http://www.lfcc.lt>Spausdino UAB „Sapnų Sala“,
Moniuškos g. 21, Vilnius**TURINYS:**Aleksandras Žarskus. Pokalbis su Aleksandru ŽARSKUMI,
išklostytas Liudviko GIEDRAIČIO 1•**MOKSLO DARBAI**Dovilė KULAKAUSKIENĖ. Tradicinė ir modernioji kultūra:
religinio mąstymo skleidimosi sąlygos 7•Lina BAČIŪNAITĖ, Ilona SIDERAVIČIŪTĖ-MICKIENĖ.
Vietovardžiai – tikroji krašto istorija 11•Vytautas TUMĒNAS. Lietuvių tradicinių juostų
„šimtaraštis“ istoriniu ir lyginamuju aspektu 19•

Algė JANKEVIČIENĖ. Architektūros paveldo moksliniai tyrimai ... 31•

Rūta GUZEVIČIŪTĖ. Drabužių kelionės. Marškiniai 35•

Violeta STONYTĖ-GEDMINIENĖ. Saugų namų lipdymas
Juozo Apučio kūryboje 48•**REGIONŲ KULTŪRA**Jūratė GUDAITĖ. XIX a. pirmosios pusės
Kairėnų dvaro kultūrinis gyvenimas 55•**PAŽINTYS**

Liudvikas GIEDRAITIS. Akmuo 59•

SKAITYMAI

Titus BURKCHARDT. Simbolizmas ir mitologija 64•

KNYGOSViktoras KARIBUTAS. Lietuviškosios baltarusių
liaudies kostiumo šaknys 73•**ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS**Švenčionių etnokultūros kasdienybė. Žvilgsnis
į „Rudens kermošių“ ir plačiau. Parengė Juozas ŠORYS 75•**ŽMONĖS PASAKOJA**

Kotryna N. Paskaitos, paskaitėlės... 86•

VIRŠELIUOSE: Pasternokas. Kiaulės skerstuvės.

Vladas Kuzinas. Saulutė.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.